ISSN 2617-4154

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВИПУСК 4 (13) 2023

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО

- ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
- IRPIN LEGAL CHRONICLES
- STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 4 (13) 2023

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 4 (13)

Ірпінь ● ДПУ ● 2023

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2018 року
Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська
Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобами масової інформації:
Серія КВ № 23215-13055ПР від 22.03.2018
Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 7 від 19.12.2023)

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан), Janusz Orłowski, doctor nauk prawnych UniwersytetWarmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. – Випуск 4 (13). – 206 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об’єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:
Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов’язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpin legal chronicles».

© Державний податковий університет, 2023

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLLES

The Scientific Journal

Issue 4 (13)

Irpin ● STU ● 2023

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Irpin legal chronicles» was founded in 2018

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English

The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (protocol № 7, 19.12.2023)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Ph.D. in Law, Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan), Janusz Orłowski, doctor nauk prawnych UniwersytetWarmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Irpin legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpin : State Tax University, 2023. – Issue 4 (13). – 206 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:
31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpin legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpin legal chronicles».

© State Tax University, 2023

ЗМІСТ

Господарське право; господарсько-процесуальне право
Боднарчук О. І., Олійник І. Л.
Правовий статус суб'єктів некомерційної господарської діяльності в Україні 9

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право
Обривкіна О. М., Довга М. О.
Особливості порядку спадкування за законом: порівняльний аналіз
законодавства України та іноземних держав 17
Самілик Л. О., Паланська Б. І.
Перспективи новацій розвитку сімейних форм виховання дітей в Україні 26

Адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право
Кирій О. А.
Сутність та особливості вирішення адміністративно-правових
спорів на стадії досудового врегулювання 35
Мацелик Т. О., Мацелик М. О.
Адміністративна діяльність правоохоронних органів
під час забезпечення публічного порядку та безпеки в період
воєнного стану: крізь призму принципу верховенства права 46
Мушій М. С.
Суб'єкти суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації 56
Новицька Н. Б., Петрик В. М., Музиченко К. М.
Правові аспекти протидії деструктивній політиці Угорщини на території України 63
Стріяшко Г. М., Осика Ю. В.
Процесуальні особливості обігу інформації, що містить персональні дані 71
Чеховська І. В., Мороз Ю. А.
Реформування системи надання психіатричної допомоги в Україні:
організаційно-правові підходи 80

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
Дідківська Г. В.
Запобігання перешкоджанню професійній діяльності журналістів 91
Дружинін Д. О.
Злочинність у сфері господарської діяльності: актуальні питання щодо запобігання 98
Петровець О. Ф.
Запобігання протиправному заволодінню майном підприємства,
установи, організації під час війни 106

Поліщук Д. О.
Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: генезис та проблемні аспекти законодавчої регламентації в Україні у сучасних умовах 114
Пушкар О. А.
Кримінально-правова характеристика неправомірної вигоди 124
Топчій В. В., Топчій О. В., Колб О. Г.
Суспільно небезпечні впливи інтернету та інших телекомунікаційних систем на рівень злочинності неповнолітніх в Україні в умовах воєнного стану 132

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
Калганова О. А., Котух Є. В.
Особливості залучення спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі 141
Качан Т. В.
Удосконалення розслідування зловживання владою або службовим становищем на сучасному етапі розвитку України 148
Лазебний А. М., Небесна О. Р., Коцюба О. А.
Засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля 157
Лисенко В. В., Лугіна Н. А.
Характеристика способів незаконного обігу товарів в Україні 166

Трибуна молодого вченого
Лель Г. В., Іскович В. Ю.
Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх за Кримінальним кодексом України 174
Омельян М. В.
Кримінологічні особливості осіб, які вчиняють злочини у сфері господарської діяльності 183
Чорноіван Я. С.
Криміналістична та психологічна характеристика допиту неповнолітньої особи 191
Швайко І. Є., Скрипець В. І.
Засади кримінального провадження як гарантія дотримання прав і свобод суб`єктів кримінального процесу 200

CONTENTS

Commercial law; economic and procedural law

Bodnarchuk O. I., Oliinyk I. L.
Legal status of non-commercial economic activities in Ukraine 9

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Obryvkina O. M., Dovha M. O.
Features of the procedure of inheritance by law: a comparative analysis of the legislation of Ukraine and other foreign states 17

Samilyk L. A., Palanska B. I.
Prospects of innovations in the development of family forms of education of children in Ukraine 26

Administrative law and process; financial law; informational law

Kiriy O. A.
The essence and peculiarities of resolving administrative and legal disputes at the stage of pre-trial settlement 35

Matselyk T. A., Matselyk M. A.
Administrative activities of law enforcement institutions in ensuring public order and security during martial law: in compliance with theprinciple of the rule of law 46

Mushiy M. S.
Subjects of public relations in the field of the access to the public information 56

Novytska N. B., Petryk V. M., Muzychenko K. M.
Legal aspects of combating Hungary's destructive policy on the territory of Ukraine..... 63

Striiashko G. M.,Osika Yu. V.
Procedural peculiarities of the circulation of information that includes personal data..... 71

Chekhovska I. V., Moroz Yu. A.
Reforming the system of psychiatric care in Ukraine: organisational and legal approaches 80

Criminal law and criminology; penal law

Didkivska G. V.
Prevention of interference with the professional activities of journalists..... 91

Druzhinin D. O.
Crime in the sphere of economic activity: topical issues of prevention 98

Petrovets O. F.
Prevention of unlawful seizure of property of an enterprise, institution, organization during the war..... 106

Polishchuk D. O.
Criminal liability for collaboration: genesis and problematic aspects
of legislative regulation in Ukraine in modern conditions 114
Pushkar O. A.
Criminal-legal characteristics of unlawful benefit..... 124
Topchii V. V., Topchii O. V., Kolb O. H.
Socially dangerous effects of the internet and other
telecommunications information systems on the level
of juvenile delinquency in Ukraine under martial law..... 132

Criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational-search activity

Kalhanova O. A., Kotukh Y. V.
The peculiarities of the involvement of a specialist during
the investigation of criminal offenses committed in cyberspace..... 141
Kachan T. V.
Improving the investigation of abuse of power or position
at the current stage of development of Ukraine..... 148
Lazebnyi A. M., Nebesna O. R., Kotsyuba O. A.
Principles of use of special knowledge during the investigation
of criminal offenses against the environment..... 157
Lysenko V. V., Luhina N. A.
The characteristics of the method of illicit trafficking of commodities in Ukraine..... 166

Platform for young researchers

Lel H. V., Iskovych V. Yu.
Peculiarities of criminal liability of minors under the Criminal code of Ukraine 174
Omelyan M. V.
Criminology characteristics of persons who commit crimes
in the sphere of economic activities 183
Chornoivan Y. S.
Criminal and psychological characteristics of the interrogation of a juvenile person 191
Shvaiko I. E., Skrypets V. I.
Principles of criminal proceedings as a guarantee of observance
of the rights and freedoms of subjects of criminal proceedings 200

Господарське право; господарсько-процесуальне право

УДК 346.21
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.9-16

О. І. Боднарчук,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
e-mail: 2406oksana@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4451-2396;
І. Л. Олійник,
здобувач,
Державний податковий університет
e-mail: ira.oliynyk2003@gmail.com
ORSID ID 0009-0000-2014-7649

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ НЕКОМЕРЦІЙНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто правовий статус суб'єктів некомерційної господарської діяльності. Зазначено, що некомерційні організації є важливою складовою нашого сучасного громадянського суспільства, адже зазначається їхній важливий внесок у суспільний розвиток та економіку країни. Особливістю некомерційної господарської діяльності є відсутність прибуткової мети. Визначено розуміння такої правової категорії, як «суб'єкт некомерційної діяльності» та проаналізовано його стан у сучасній правовій дійсності України. Досліджено розвиток поняття та його появу в українській правовій науці. Окрема увага приділена впливу введення режиму воєнного стану на правову категорію суб'єктів некомерційної господарської діяльності. Розглянуто важливу роль некомерційних організацій, які здійснюються суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки в галузях (видах діяльності), у яких заборонено підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Наголошено, що основною відмінністю некомерційної господарської діяльності є відсутність прибуткової мети. З'ясовано роль благодійних і неприбуткових організацій у сучасному правовому полі України. Відзначено, що ці організації відіграють важливу роль у наданні допомоги фізичним особам та іншим організаціям для досягнення благодійних цілей та забезпечення прав і потреб визначених законом галузей. Зазначено, що сучасне законодавство України в цій галузі базується на різних нормативно-правових актах,

© Боднарчук О. І., Олійник І. Л., 2023

зокрема Конституції України, законах України, а також інших міжнародних договорах. Також наголошено на історію розвитку благодійності в Україні та ролі законодавства в цьому процесі. Вказують на різні види неприбуткових організацій, таких як релігійні організації, які спеціалізуються на нерелігійній діяльності. Законодавство визнає їх роль і створює правовий статус для таких організацій, що допомагає вирішувати соціальні, гуманітарні та благодійні завдання в Україні.

Ключові слова: *некомерційна господарська діяльність, непідприємницькі товариства, благодійні організації, неприбуткові організації, релігійні організації.*

Некомерційні організації є важливою складовою нашого сучасного громадянського суспільства, адже зазначається їхній важливий внесок у суспільний розвиток та економіку країни. Тому некомерційна господарська діяльність, яку вони провадять, не має на меті отримання прибутку, але спрямована на досягнення соціальних та економічних результатів, зокрема задоволення соціальних і духовних потреб суспільства та підвищення рівня життя населення [1].

Також некомерційна діяльність відіграє значну роль у забезпеченні добробуту населення. Це вид діяльності, який допомагає задовольнити різноманітні соціальні та культурні потреби громадян, а також сприяє розвитку громадських об'єднань.

Відповідно, особливістю некомерційної господарської діяльності є відсутність прибуткової мети. Вона може охоплювати різні види діяльності, а саме: благодійність, освіту, культуру, спорт та інші для забезпечення загального добробуту.

У вітчизняному законодавстві часто використовують синонімічні терміни, такі як «неприбуткові», «непідприємницькі», «неурядові організації», що відображає різні підходи до цього поняття, що й свідчить про складність їхньої соціально-економічної діяльності.

Доречно зазначити, що некомерційні організації відіграють ключову роль у формуванні сучасного громадянського суспільства, забезпечуючи соціальну спрямованість та добробут населення. Їхні особливості та місце в господарській системі зазначаються у контексті відсутності прибуткової мети та різних підходів до визначення поняття «некомерційна діяльність».

Відтак некомерційне господарювання – це вид господарської діяльності, яке має спільні риси з підприємництвом. Як і підприємництво, воно здійснюється у сфері виробництва, спрямоване на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру і має цінову визначеність. Також некомерційне господарювання характеризується самостійністю та систематичністю.

Відповідно до Господарського кодексу України [1] некомерційна господарська діяльність – це самостійна систематична господарська діяльність, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Ця форма господарювання може бути реалізована різними суб'єктами, охоплюючи державні та комунальні організації у тих галузях, де заборонено підприємництво, на підставі рішення відповідного органу влади. Також інші суб'єкти господарювання можуть займатися некомерційною господарською діяльністю, коли закон забороняє їм вести господарську діяльність у формі підприємництва.

Так, некомерційну господарську діяльність, згідно з ч. 2 ст. 52 Господарського кодексу України [1], здійснюють суб'єкти господарювання державного або комунального секторів економіки в галузях (видах діяльності), у яких заборонено підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Також некомерційну господарську діяльність можуть здійснювати також інші суб'єкти господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва заборонено законом.

Так, у ч. 3 ст. 52 Господарського кодексу України [1] визначено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи здійснювати некомерційну господарську діяльність не можуть.

Крім Господарського кодексу України, статтею 85 Цивільного кодексу України [2] закріплено можливість створення непідприємницьких товариств, які фокусуються на різних видах діяльності, не пов'язаних із заробітком прибутку для власників.

Також Закон України «Про банки і банківську діяльність» [3] встановлює право банків створювати некомерційні спілки й асоціації з метою захисту і представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних і міжнародних зв'язків, наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів. Важливо зазначити, що ці спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю та не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Крім того, не можна забувати про благодійні організації, які здійснюють свою діяльність з метою надання допомоги фізичним особам та іншим організаціям для досягнення благодійних цілей, забезпечення прав, законних інтересів і потреб у визначених законом сферах.

Сучасне законодавство України щодо благодійної діяльності та неприбуткових організацій ґрунтується на різних нормативно-правових актах, зокрема: Конституції України, Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та різних міжнародних договорів.

Зокрема, початок розвитку благодійності в Україні датується 1991 роком, коли Україна стала незалежною державою. Під час президентства Л. Кучми було прийнято перший Закон України «Про благодійність і благодійні організації» [4]. Цей Закон надав правовий фундамент для розвитку благодійності в Україні та визначив поняття й принципи функціонування благодійних організацій.

Законодавство також передбачає поняття неприбуткових організацій, які визначено Податковим кодексом України [5]. Ці організації не є платниками податку на прибуток підприємств та спеціалізуються на наданні матеріальної та особистої допомоги й підтримці різних груп населення, а також громадських і благодійних ініціатив.

Отже, законодавство визнає роль благодійності та неприбуткових організацій у суспільстві, сприяє розвитку цих ініціатив і забезпечує їх правовий статус. Воно створює рамки для діяльності благодійних та неприбуткових організацій, сприяючи вирішенню соціальних, гуманітарних і благодійних завдань в Україні.

Також передбачено, що кожен вид суб'єкта некомерційної господарської діяльності регулюється відповідними законами та нормативно-правовими актами. Це створює правові межі для функціонування різних суб'єктів, які не мають на меті одержання прибутку, але спрямовані на досягнення соціальних, гуманітарних та інших цілей в інтересах громадськості [6, с. 191].

Закони України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про громадські об'єднання», «Про кооперацію», «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» і «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» встановлюють правила та умови для різних суб'єктів некомерційної господарської діяльності, від благодійних організацій і релігійних організацій до творчих спілок та професійних союзів. Кожен з цих законів має свої особливості та вимоги, які стосуються конкретного виду діяльності.

Так, наприклад, державна реєстрація є обов'язковим етапом для будь-якого суб'єкта, який бажає здійснювати некомерційну господарську діяльність в Україні. Цей процес гарантує відповідність законам та нормам і дозволяє суб'єктам здійснювати свою діяльність у рамках встановлених обмежень та вимог.

Такий підхід до регулювання суб'єктів некомерційної господарської діяльності важливий для розвитку громадянського суспільства в Україні. Він створює структуровану та прозору систему, яка допомагає суб'єктам вирішувати важливі суспільні та гуманітарні завдання і сприяє змінам у правовому регулюванні некомерційної господарської діяльності для підтримки її розвитку.

Державна реєстрація означає офіційне визнання юридичної особи або фізичної особи-підприємця. Цей процес охоплює засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, а також визнання статусу громадських формувань без статусу юридичної особи, громадських об'єднань, професійних спілок, політичних партій, організацій роботодавців, а також визнання факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою [7]. Цей процес також охоплює внесення змін до відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань (Єдиний державний реєстр), пов'язаних з юридичними особами та фізичними особами-підприємцями.

Далі для суб'єкта некомерційної господарської діяльності наступним кроком у легітимації є внесення відомостей до відповідного реєстру, а саме Реєстру неприбуткових установ та організацій. Згідно з Порядком ведення цього Реєстру долучення та вилучення неприбуткових підприємств, установ та організацій до або з Реєстру відбувається за поданням відповідної юридичної особи.

Інша категорія – це релігійні організації в Україні, які здійснюють два види діяльності: безпосередньо релігійну і нерелігійну. Релігійну діяльність відносять до некомерційної господарської діяльності [8], тоді як нерелігійна діяльність може бути підприємницькою.

Також правовий статус релігійних організацій та їхніх підприємств визначено Господарським кодексом України, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» та іншими нормативно-правовими актами.

В Україні релігійні організації утворюються для задоволення таких потреб громадян, сповідування та поширення віри. Вони діють на підставі своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають і змінюють персонал відповідно до своїх статутів. Створення релігійних організацій дозволено лише повнолітнім громадянам України в кількості не менше ніж 10 осіб. Після державної реєстрації вони набувають статусу юридичних осіб, і основним документом, що регулює їх діяльність, є статут або положення [8].

Адже основною метою релігійних організацій є забезпечення можливості громадянам сповідувати віру, а не здобуток прибутку. Ось чому ці організації належать до некомерційних суб'єктів господарської діяльності. Релігійні організації за своєю сутністю є юридичними особами, і їх створення вважають офіційним після державної реєстрації [8]. Вони функціонують відповідно до положень своїх статутів.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року в Україні був уведений воєнний стан у зв'язку з військовою агресією російської федерації [9], тому багато громадських організацій переосмислюють свою діяльність і ставлять перед собою нові завдання, які можуть відрізнятися від тих, що були визначені їх установчими документами [10]. Це може охоплювати надання допомоги Збройним силам України, тимчасовим окупованим територіям, гуманітарну допомогу та інші види діяльності [11]. Однак ці зміни можуть суперечити статутам громадських організацій, що може створити правові проблеми. Проте наразі внесення змін до статуту громадських організацій у практиці ускладнене через відсутність можливості зареєструвати такі зміни. Основна проблема полягає в тому, що внесення змін до статуту не рівнозначне внесенню змін до відомостей про громадські організації, що містяться в Єдиному державному реєстрі. Отже, зміни до статутів громадських організацій залишаються юридичною трудністю в умовах воєнного стану.

Проте значна кількість волонтерів діє без реєстрації громадських організацій. Ця ситуація призвела до ряду проблем [12]:

по-перше, волонтери, які не мають статусу громадської організації, зіштовхуються до обмежень власних ресурсів у разі спроби реалізувати глобальні проєкти. Брак власного банківського рахунку в таких волонтерів ускладнює процес фінансування і може стати на шляху до здійснення важливих проєктів;

по-друге, волонтери без статусу громадської організації стикаються з труднощами залучення крупних меценатів і благодійників. Це пояснюється тим, що потенційні благодійники можуть сумніватися в безпеці передачі коштів на картку волонтера, незалежно від його доброчесності та відповідальності;

по-третє, незареєстрованим громадським організаціям необхідно набагато більше зусиль для мобілізації людських ресурсів. Волонтери без організаційної підтримки мають обмежені можливості об'єднувати значну кількість однодумців і логістичні бази для ефективного волонтерства [13, с. 140].

Отже, із зазначеного вище можна зробити висновок, що некомерційна господарська діяльність являє собою важливу складову сучасного громадянського суспільства, спрямовану на досягнення соціальних та економічних результатів без отримання прибутку. Ця форма діяльності зазначається своєю соціальною спрямованістю і важливим внеском у суспільний розвиток та економіку. Також некомерційна господарська діяльність може бути здійснювана різними суб'єктами, охоплюючи державні та комунальні організації, органи громадських об'єднань тощо. Вона орієнтована на задоволення різноманітних соціальних і культурних потреб громадян, сприяє розвитку громадських ініціатив та громадських об'єднань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 27.10.2023).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 27.10.2023).

3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 5–6. Ст. 30. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (дата звернення: 27.10.2023).

4. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 25. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення: 27.10.2023).

5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 27.10.2023).

6. Машковська Л. В. Поняття та класифікація некомерційних суб'єктів господарювання. *Вісник Вищої Ради юстиції*. 2012. № 11. С. 189–199.

7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-15. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 31–32. Ст. 263. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text (дата звернення: 27.10.2023).

8. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР).* 1991. № 25. Ст. 283. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text (дата звернення: 27.10.2023).

9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022. URL : https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 27.10.2023).

10. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 1. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text (дата звернення: 27.10.2023).

11 Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 року № 314. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 27.10.2023).

12. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 42. Ст. 435. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 27.10.2023).

13. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження : монографія. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

REFERENCES

1. Economic Code of Ukraine : Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 436-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2003. No. 18, No. 19–20, No. 21–22, Art. 144. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (access date: 10/27/2023).

2. Civil Code of Ukraine : Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2003. No. 40–44, Art. 356. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (access date: 10/27/2023).

3. On banks and banking activities : Law of Ukraine dated December 7, 2000 No. 2121-III. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2001. No. 5–6. Article 30. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (date of application: 10/27/2023).

4. On charitable activities and charitable organizations : Law of Ukraine dated 07.05.2012 No. 5073-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR).* 2013. No. 25. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (access date: 10/27/2023).

5. Tax Code of Ukraine : Law of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2755-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2011. No. 13–14, No. 15–16, No. 17. Article 112. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (date of application: 10/27/2023).

6. Mashkovska L. V. Concept and classification of non-commercial economic entities. *Bulletin of the Supreme Council of Justice.* 2012. No. 11. P. 189–199.

7. On state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations : Law of Ukraine dated May 15, 2003 No. 755-15. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2003. No. 31–32. Art. 263. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text (access date: 10/27/2023).

8. On freedom of conscience and religious organizations : Law of Ukraine dated April 23, 1991 No. 987-XII. *Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (VVR).* 1991. No. 25. Article 283. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text (date of application: 10/27/2023).

9. On the introduction of martial law in Ukraine : Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of February 24, 2022. URL : https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (date of application: October 27, 2023).

10. On public associations : Law of Ukraine dated March 22, 2012 No. 4572-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2013. No. 1. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text (access date: 10/27/2023).

11. Some issues of ensuring the conduct of economic activity under martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 18, 2022 No. 314. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text (access date: 10/27/2023).

12. On volunteering : Law of Ukraine dated April 19, 2011 No. 3236-VI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2011. No. 42. Article 435. URL : https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (date of application: 10/27/2023).

13. Horinov P., Drapushko R. Voluntary activity in Ukraine: socio-legal research : monograph. Kyiv : State Institute of Family and Youth Policy, 2022. 240 p.

O. I. Bodnarchuk, I. L. Oliinyk. LEGAL STATUS OF NON-COMMERCIAL ECONOMIC ACTIVITIES IN UKRAINE

The article examines the legal status of subjects of non-commercial economic activity. It is noted that non-profit organizations are an important component of our modern civil society, because their important contribution to the social development and economy of the country is noted. A feature of non-commercial economic activity is the absence of a profitable goal. The understanding of such a legal category as "subject of non-commercial activity" is determined and its status in the modern legal reality of Ukraine is analyzed. The development of the concept and its appearance in Ukrainian legal science have been studied. Special attention is paid to the impact of the introduction of martial law on the legal category of subjects of non-commercial economic activity. Considered the important role of non-profit organizations, which are carried out by economic entities of the state or communal sectors of the economy in industries (types of activity) in which entrepreneurship is prohibited, based on the decision of the relevant state authority or local self-government body. It is emphasized that the main difference of non-commercial economic activity is the absence of a profitable goal. The role of charitable and non-profit organizations in the modern legal field of Ukraine is clarified. It was noted that these organizations play an important role in providing assistance to individuals and other organizations to achieve charitable goals and ensure the rights and needs of legally defined industries. It is emphasized that the modern legislation of Ukraine in this field is based on various legal acts, including the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine, as well as other international treaties. The history of the development of charity in Ukraine and the role of legislation in this process are also emphasized. Different types of non-profit organizations are indicated, such as religious organizations that specialize in non-religious activities. Legislation recognizes their role and creates a legal status for such organizations, which helps to solve social, humanitarian and charitable tasks in Ukraine.

Keywords: *Non-commercial economic activity, non-entrepreneurial societies, charitable organizations, non-profit organizations, religious organizations.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.639
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.17-25

О. М. Обривкіна,
канд. пед. наук, доцент
e-mail: sana_1968@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8768-7778;
М. О. Довга,
здобувачка другого (магістерського) рівня освіти групи ПМЦ-22-1,
Державний податковий університет
e-mail: ritadovga@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-9320-0631

ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

У статті досліджуємо питання визначення поняття спадкування, заповіту, його принципів. Особливу увагу приділяємо порівнянню спадкового законодавства України із законодавством таких держав, як Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Естонія, Франція та Німеччина. У цій роботі також проведено аналіз цивільного законодавства цих держав, що дало змогу виділити особливості визначення прав та обов'язків спадкоємців, визначити відмінність черг спадкування у цих країнах від нашого спадкового законодавства. Особливу увагу приділено також визначенню особи спадкоємця у цивільних кодексах вищезгаданих держав. У статті проаналізовано стан сучасного українського цивільного законодавства, його проблеми, переваги та недоліки порівняно з цивільним законодавством інших держав. Згадано порядок визнання обов'язкової частки майна окремій категорії осіб за законодавством таких країн, як Литва, Латвія та Естонія. Крім того, автори аналізують проблеми, які виникають під час визначення приналежності осіб до деяких черг спадкування. З огляду на дослідження можна зробити висновок, що Цивільний кодекс України досить добре регулює питання спадкування за законом. Проте є певні моменти, де варто було б перейняти досвід іноземних держав. Особливо це стосується деяких норм цивільного

© Обривкіна О. М., Довга М. О., 2023

законодавства країн Балтії. Їхнє цивільне право відповідає нормам європейського та міжнародного права, що дасть змогу суттєво вдосконалити вітчизняне.

Ключові слова: *спадкування, заповіт, спадкоємець, цивільне законодавство, спадкове законодавство, черга спадкування, спадкодавець.*

Постановка проблеми. Попри те, що норми спадкового права є найбільш актуальними та часто застосовуються, більшість питань вітчизняного законодавства у цій сфері все ще потребує додаткового дослідження та систематизації. Особливо це стосується визначення черг спадкування й осіб, які можуть бути спадкоємцями. Щоб усунути вищезгадані проблеми, українським науковцям варто вивчити та перейняти найбільш оптимальний для України досвід іноземних держав. Саме це дозволить уникнути помилок у трактуванні та застосуванні вітчизняного цивільного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цього питання займалися такі вчені, як: М. Бондарєва, М. Бориславська, А. Гончарова, Г. Журбелюк, О. Колінько, О. Кухарєв, В. Надьон, Н. Павлів-Самоїл, А. Сегенюк, В. Слома тощо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження й аналіз норм цивільного законодавства України та таких розвинених європейських держав, як Латвія, Литва, Естонія, Франція та Німеччина, а також порівняння норм їх цивільних кодексів у частині, яка регулює відносини, які пов’язані із спадкуванням за законом. Також метою статті є виявлення та усунення недоліків і прогалин у законодавстві нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Інститут спадкового права є одним із основних інститутів цивільного права. Його важливість важко переоцінити. Норми цього інституту без сумніву торкаються кожного. Ці норми потребують особливої уваги законодавців та науковців, адже стосуються приватного життя особи. Перш ніж ширше розглядати це питання, потрібно визначити, що таке спадкування. Спадкування – це перехід прав та обов’язків спадкодавця після його смерті до спадкоємців [1]. Це забезпечує їх правонаступництво після смерті носія.

В Україні, як і в більшості країн Європи, підставою виникнення спадкового правонаступництва є заповіт або закон. Заповіт стає своєрідно «юридично оформленою волею спадкодавця» після його смерті. За статтею 1233 Цивільного кодексу України, яка вперше дає визначення заповіту, заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Принцип свободи заповіту, як один із основних у сучасній цивілістиці, полягає у праві заповідача заповісти своє майно на власний розсуд, у праві змінити або скасувати свій заповіт у будь-який час. Заповідач самостійно визначає обсяг того, що передається у спадок, він може охопити заповітом права та обов’язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті, які можуть йому належати у майбутньому, заповідати все майно або його частину. Він має право призначити своїми спадкоємцями одну або декілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього із цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Аналогічно він може позбавити права на спадкування будь-кого із спадкоємців без зазначення на це причин [2, с. 136–157].

Чинним законодавством України передбачено два види спадкування: 1) спадкування за заповітом; 2) спадкування за законом. Спадкування за законом має місце в таких випадках:

- відсутності заповіту;
- визнання заповіту недійсним;
- смерті спадкоємців, вказаних у заповіті до відкриття спадщини або їх відмови від прийняття спадщини;
- заповідачем скасовано раніше складений заповіт і не залишено нового;
- заповіт у судовому порядку визнано недійсним;
- у разі якщо заповітом не охоплено усього майна, що належало спадкодавцю [2, с. 136–157].

Підставами закликання до спадкування за законом є: 1) споріднення; 2) родинні відносини; 3) шлюб; 4) усиновлення; 5) перебування на утриманні спадкодавця не менше 5 років до його смерті.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) закріпив п’ять черг спадкоємців за законом. Якщо порівняти із законодавством інших держав, то варто звернути увагу, що Цивільний кодекс Литовської Республіки [3] закріпив шість черг спадкоємців, Цивільний закон Латвійської Республіки [4] – чотири тощо.

Наприклад, у Франції «класифікація спадкоємців за законом і послідовність їх закликання до спадкування здійснюється за системою розрядів. Ця система об’єднує кровних родичів у групи залежно від їхньої передбачуваної близькості до спадкодавця. Французький цивільний кодекс передбачає чотири розряди спадкоємців за законом: перший розряд – діти та інші прямі низхідні родичі спадкодавця (онуки, правнуки, які спадкують за правом представлення); другий розряд – батьки спадкодавця, а також його брати і сестри та їхні низхідні родичі до 12 ступеня включно, які спадкують за правом представлення; третій розряд – дід, бабуся та прямі висхідні родичі більш дальніх ступенів спорідненості; четвертий розряд – інші (крім рідних братів і сестер) родичі бокової лінії до шостого ступеня споріднення (двоюрідні брати і сестри, дядьки, тітки до троюрідних братів і сестер включно)» [5, с. 67–73]. Французький цивільний кодекс розрізняє п’ять ліній спорідненості: низхідну, висхідну лінію по батькові, висхідну по матері, бокову щодо лінії батька та бокову щодо лінії матері.

У законодавстві країн Балтії теж передбачено конструкцію обов’язкової (невід’ємної) частки. Право на обов’язкову частку мають нащадки спадкодавця (за законодавством Литви – діти, зокрема усиновлені), батьки, другий із подружжя; розмір обов’язкової частки становить у цих країнах половину тієї частки, яку отримав би відповідний спадкоємець у випадку спадкування за законом (ст. 5.20 ЦК Литви, стст. 104–106 Закону Естонії «Про спадкування», стст. 422–426 ЦК Латвії). Право на обов’язкову частку конструюється як право вимоги грошового характеру, яке може бути передане й успадковане (ст. 104 Закону Естонії «Про спадкування», ст. 423 ЦК Латвії). Як і в багатьох інших європейських країнах, закріплено право заповідача позбавити особу, яка має право на обов’язкову частку, права на спадкування з певних підстав (ст. 108 Закону Естонії «Про спадкування», ст. 427 ЦК Латвії) [6, с. 116–125].

Право на спадкування за законом, відповідно до ЦК України, насамперед мають діти спадкодавця, зокрема зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки. У цьому переліку ЦК України не згадує усиновлених та усиновлювачів, проте у цьому випадку немає необхідності закріплювати спеціальну норму із переліком зазначених осіб, оскільки є вказівка на загальну норму, що міститься у ч. 1 ст. 1260 Цивільного кодексу України: «У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням» [1].

Варто зазначити, що країни Балтії до цього питання підійшли якісно по-іншому. Відповідно до ст. 5.11 Цивільного кодексу Литовської Республіки до першої черги спадкоємців за законом належать діти спадкодавця, враховуючи усиновлених, та діти спадкодавця, народжені після його смерті. Цивільний закон Латвійської Республіки у ч. 1 ст. 404 встановив, що насамперед успадковують без різниці близькості ступенів усі ті низхідні родичі спадкодавця, між якими, з одного боку, і спадкодавцем – з іншого, не існує інших низхідних родичів, що мають право спадкування. Згідно із ч. 1 ст. 13 Закону Естонії «Про спадкування» спадкоємцями першої черги за законом є низхідні родичі спадкодавця.

Порівнюючи ЦК України і вищезгадані цивільні закони різних країн, варто зазначити, що зміст ст. 1261 Цивільного кодексу України є більш вдалим та об'єктивно наділяє найближчих родичів спадкодавця правом спадкування майна померлого. Зважаючи на складність побудови в деяких країнах норм, що закріплюють особливості спадкування за законом першою чергою спадкоємців, недоцільно змінювати аналогічну вітчизняну правову норму.

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (ч. 1 ст. 1262 ЦК України) [2, с. 136–157]. Під час спадкування брати та сестри можуть бути як повнорідними (походять від спільних батьків), так і неповнорідними (єдиноутробними, які мають спільну матір, та єдинокровними, які мають спільного батька). Це пов'язане з тим, що, незважаючи на факт розгалуженості родинних зв'язків, ця норма гарантує їх непорушність між батьками та дітьми. За вітчизняним цивільним законодавством, зведені брат і сестра право на спадкування один після одного не набувають, що є недоліком Цивільного кодексу України. Дійсно, такі особи не є родичами один одному, проте фактично між ними створюються зв'язки, подібні до родинних.

Спадкове право Німеччини є дещо специфічним і цікавим для досліджень. Так, у «цій країні категорії спадкоємців і черговість їх закликання до спадкоємства встановлюються за парантелами. Під парантелою В. В. Валах розуміє групу кровних родичів, що походять від спільного предка і його низхідних родичів» [5, с. 67–73]. Це виглядає так: перша парантела – усі низхідні спадкодавця (діти, внуки, правнуки чоловічої та жіночої статі); друга парантела – батьки спадкодавця та їхні низхідні (до неї входять батьки, рідні брати й сестри, діти й племінники, онуки та внучаті племінники; третя парантела – дід і бабуся спадкодавця (за батьківською і материнською лініями) та їх низхідні (це всі родичі прямої лінії споріднення, рідні

дядьки й тітки та їх низхідні); четверта парантела – прадіди й прабабусі спадкодавця (за батьківсьою і материнською лініями) та їхні низхідні (фактично це всі родичі прямої лінії споріднення, двоюрідні діди й бабусі та їхні низхідні); п'ята і наступні парантели – прапрадіди й прапрабабусі спадкодавця та їхні низхідні тощо. Кількість парантел законом не обмежується, тобто до спадкування можуть закликатися будь-які родичі, зокрема й значно віддалених ступенів. Представників кожної із парантел закликають до спадкування лише у випадку, якщо немає родичів попередньої парантели. Представники четвертої та наступних парантел успадковують, якщо більш близьких родичів та іншого з подружжя немає в живих [5, с. 67–73].

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько й тітка спадкодавця (ч. 1 ст. 1263 Цивільного кодексу України). Ця норма також потребує конкретизації та дослідження порядку її застосування.

ЦК України достатньо обґрунтовано визначив третю чергу спадкоємців, проте і тут для зручності у користуванні бажано було б сформулювати правову норму так: «У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця – повнорідні та неповнорідні брати й сестри батьків спадкодавця» [1].

Подальше визначення черговості спадкування суттєво відрізняються від норм, закріплених іншими країнами. Так, до четвертої черги спадкоємців за законом належать особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш ніж п'ять років до часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1264 Цивільного кодексу України). ЦК України розширив відповідне коло осіб і включив до них тих осіб, які проживали однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини. Для визначення поняття «сім'я» потрібно звернутися до чинного сімейного законодавства. Відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [8]. Тобто спадкоємцями четвертої черги за законом можуть бути чоловік або жінка, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, теща, свекруха, зять, невістка, вихованці спадкодавця (пасинок, падчерка), вітчим, мачуха тощо.

Існують випадки, коли встановити факт проживання зі спадкодавцем досить важко, особливо у випадку наявності різних місць реєстрації. У цьому випадку п. 3.22 Глави 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України встановлено, що «у разі відсутності у паспорті такого спадкоємця відмітки про реєстрацію його місця проживання доказом постійного проживання із спадкодавцем можуть бути: довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування про те, що спадкоємець на день смерті спадкодавця проживав разом із цим спадкодавцем» [9].

Як зазначалося вище, окремо необхідно гарантувати право на спадкування зведеного брата та сестри, пасинка, падчерки, вітчима та мачухи спадкодавця, оскільки вони могли і не проживати спільно, тобто не підпадати під дію ст. 1264 ЦК України, а отже, і не мати права на спадкування. Окремим пунктом варто було б включити сюди цю категорію осіб без імперативної норми про проживання зі спадкодавцем.

Згідно із ст. 1265 Цивільного кодексу України «у п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення» [1].

Ця запропонована законодавцем норма потребує детальної конкретизації, оскільки на практиці у пересічних громадян існують проблеми щодо визначення, до якого ступеня споріднення їх можна віднести. Насамперед необхідно визначити усіх родичів до шостого ступеня споріднення. Оскільки ступінь спорідненості визначається за кількістю народжень, що віддаляють родича від спадкодавця, а народження самого спадкодавця не входить до цієї кількості, то у переліку відсутній перший ступень споріднення.

Як зазначає Цивільний кодекс України, «1) до другого ступеня споріднення належать онуки та онучки спадкодавця; 2) до третього ступеня споріднення належать правнуки та правнучки, племінники та племінниці (діти братів і сестер), прабаба та прадід; 3) до четвертого ступеня споріднення належать праправнуки та праправнучки, двоюрідні брати й сестри (діти дядька та тітки), двоюрідні онуки й онучки (діти племінників і племінниць), двоюрідні дід та баба (брати та сестри діда й баби), прапрадід і прапрабаба; 4) до п'ятого ступеня споріднення належать прапраправнуки та прапраправнучки, двоюрідні правнуки і правнучки (діти двоюрідних онуків й онучок), двоюрідні племінники та племінниці (діти двоюрідних братів і сестер), двоюрідні дядько та тітка (діти двоюрідних діда й баби), двоюрідні прадід і прабаба (діти прапрадіда та прапрабаби), прапрапрадід та прапрапрабаба; 5) до шостого ступеня споріднення належать троюрідні брати та сестри (діти двоюрідних дядька й тітки), двоюрідні прапрадід і прапрабаба (діти прапрапрадіда та прапрапрабаби), троюрідні дід і баба (діти двоюрідних прадіда та прабаби), прапрапрапрадід і прапрапрапрабаба».

Відповідно до ст. 1265 ЦК України у п'яту чергу право на спадкування за законом також одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. До того ж така особа повинна бути неповнолітньою або непрацездатною, не повинна бути членом сім'ї спадкодавця, але не менш ніж п'ять років одержувати від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Висновки. Отже, Цивільний кодекс України закріплює п'ять черг спадкування за законом. За змістом деякі норми, що визначають черги спадкоємців, принципово відрізняються від норм спадкового законодавства зарубіжних країн. Сучасне цивільне законодавство України все ще є недосконалим і потребує додаткового дослідження. Саме тому вітчизняним науковцям варто звернутися до досвіду європейських держав. Особливо Україна має перейняти такий досвід щодо визначення черг спадкування. Важливим для нашої держави було б перейняття особливостей законодавства країн Балтії. Їхнє цивільне право відповідає нормам європейського та міжнародного права, що дасть змогу суттєво вдосконалити вітчизняне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435 IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 17.09.2023).

2. Бориславська М. В. Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки.* 2019. № 3. С. 136–157.

3. Civil Code of the Republic of Lithuania, of July 18, 2000, Law No. VIII-1864 (as amended on April 12, 2011, No XI-1312). URL : https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/8191 (дата звернення: 17.09.2023).

4. Civil Law of Republic of Latvia. (1937). www. inlatplus.lv. URL : https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf [in English] (дата звернення: 17.09.2023).

5. Піцик Х. З., Канюка І. М. Особливості спадкового права країн континентальної Європи, Англії та США. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право.* 2020. № 8(21). С. 67–73.

6. Бабюк П. Право на обов'язкову частку у спадщині: порівняльно-правовий аспект. *Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право. Актуальні проблеми правознавства.* 2021. № 2 (26). С. 116–125.

7. Про спадкування : Закон Естонії від 17.01.2008. URL : http://www.estlex.ee/tasuta/?id=7&aktid (дата звернення: 17.09.2023).

8. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 17.09.2023).

9. Зміни до Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування : Закон України від 25 вересня 2015 р. № 1145/27590. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1145-15#Text (дата звернення: 17.09.2023).

10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. URL : https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.html

REFERENCES

1. Civil Code of Ukraine : Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435 IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (date of application: 09/17/2023).

2. Boryslavska M. V. Subjects of hereditary legal succession and subjects (participants) of hereditary legal relations. *University scientific notes.* 2019. No. 3. P. 136–157.

3. Civil Code of the Republic of Lithuania, of July 18, 2000, Law No. VIII-1864 (as amended on April 12, 2011, No. XI-1312). URL : https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/8191 (access date: 17.09.2023).

4. Civil Law of the Republic of Latvia. (1937). www. inlatplus.lv. URL : https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf [in English] (date of application: 17.09. 2023).

5. Pitsik H. Z., Kanyuka I. M. Peculiarities of the inheritance law of the countries of continental Europe, England and the USA. *Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi. Law series.* 2020. No. 8(21). P. 67–73.

6. Babiuk P. The right to a mandatory share in inheritance: a comparative legal aspect. *Civil law and civil process. Family law. Labor Law. International private law. Commercial law. Economic and procedural law. Current problems of jurisprudence.* 2021. No. 2 (26). P. 116–125.

7. On inheritance: Law of Estonia dated 17.01.2008. URL : http://www.estlex.ee/tasuta/?id=7&aktid (date of application: 17.09.2023).

8. Family Code of Ukraine : Law of Ukraine dated January 10, 2002. No. 2947-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (date of application: 09/17/2023).

9. Amendments to the Procedure for the performance of notarial acts by officials of local self-government bodies : Law of Ukraine dated September 25, 2015 under No. 1145/27590. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1145-15#Text (date of application: 09/17/2023).

10. Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine. URL : https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.html

O. M. Obryvkina, M. O. Dovha. FEATURES OF THE PROCEDURE OF INHERITANCE BY LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE AND OTHER FOREIGN STATES

This article explored the issue of defining the concept of inheritance, will, and its principles. Special attention was paid to the comparison of the inheritance legislation of Ukraine with the legislation of such countries as the Republic of Lithuania, the Republic of Latvia, Estonia, France and Germany. In this work, an analysis of the civil legislation of these states was also carried out, which made it possible to highlight the peculiarities of determining the rights and duties of heirs, and to determine the difference between the order of inheritance in these countries and our inheritance legislation. Special attention was also paid to the determination of the identity of the heir in the civil codes of the above-mentioned states. The article also analyzed the state of modern Ukrainian civil legislation, its problems, advantages and disadvantages in comparison with the civil legislation of other states. The work mentions the procedure for recognizing a mandatory share of property of a separate category of persons under the laws of such countries as Lithuania, Latvia and Estonia. In addition, the authors analyze the problems that arise when determining whether individuals belong to some lines of inheritance. Based on the research, it can be concluded that the Civil Code of our country regulates the issue of legal inheritance quite well. However, there are certain moments where it would be worthwhile to adopt the experience of foreign countries.

This especially applies to some norms of the civil legislation of the Baltic countries. Their civil law corresponds to the norms of European and international law, which will make it possible to significantly improve the domestic law.

Key words: *inheritance, will, heir, civil legislation, inheritance legislation, sequence of inheritance, testator.*

Стаття надійшла до редколегії 26 жовтня 2023 року

УДК 347.639
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.26-34

Л. О. Самілик,
канд. юрид. наук, доцент
e-mail: sa4345@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8912-9147;
Б. І. Паланська,
здобувач,
Державний податковий університет
e-mail: bohdanapalanska@gmail.com
ORCID ID 0009-0001-7133-3959

ПЕРСПЕКТИВИ НОВАЦІЙ РОЗВИТКУ СІМЕЙНИХ ФОРМ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто форми влаштування дітей-сиріт та дітей, які з певних причин втратили батьківське піклування: усиновлення, опіка та піклування, патронат, прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Визначено, що пріоритетним напрямом сімейної політики нашої держави є розвиток сімейної форми влаштування дітей і, відповідно, сімейного виховання.

Проведено характеристику та окреслено особливості форм влаштування дітей, що залишились без батьківського піклування, які забезпечують комплексні заходи для фізичного, емоційного та соціального добробуту дитини, зокрема доступ до освіти та соціального розвитку. Визначено, що найбільш поширеною формою є усиновлення, що прирівнює усиновлену дитину до рідної, надаючи дитині нове стабільне оточення та правовий статус члена сім'ї.

Використано комплексний підхід у контексті розвитку оптимальних форм влаштування дітей-сиріт в умовах війни з урахуванням особливостей внутрішньої політики, законодавства та викликів, пов'язаних із воєнними діями та гуманітарними кризами.

Вивчено зарубіжний досвід таких країн, як Велика Британія, Польща, Швейцарія та Австралія, а також проаналізовано перспективи й актуальність його впровадження в Україні.

Акцентовано увагу на такій формі влаштування дітей, як фостерна сім'я, що є популярною у Великобританії та включає емерджєнсі допомогу, короткострокове і довгострокове перебування в сім'ї, слідчий догляд; установи для тимчасового перебування дітей із наданням різноманітної підтримки у Польщі; передача діток опікунам-батькам відразу після народження, що сприяє зменшенню кількості дітей, які опиняються в дитячих будинках у Швейцарії; пріоритетна форма сімейного виховання та надання допомоги батькам для здійснення своїх батьківських обов'язків в Австралії.

© Самілик Л. О., Паланська Б. І., 2023

Підкреслено, що метою сімейної державної політики незмінно має бути забезпечення дітей належним вихованням та доглядом у сімейному оточенні.

Ключові слова: *сім'я, форми влаштування дітей, усиновлення, опіка, піклування, дитина-сирота, захист прав дітей*.

Метою статті є дослідження існуючих форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт, пошук нових форм і визначення перспектив їх впровадження у нашій державі.

Постановка проблеми. Конституційно закріплено право кожної дитини виховуватись у сім'ї в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості. Питання догляду і влаштування дітей, які з певних причин залишились без батьківського піклування, було і залишається нагальним для усього людства. На жаль, ситуація у нашій державі загострилась у зв'язку із воєнною агресією російської федерації та повномасштабним вторгненням на територію нашої країни, адже внаслідок воєнних дій значна кількість дітей втратила своїх батьків. До обов'язку держави належить забезпечення реалізації права кожної дитини на сім'ю, а також сприяння влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у місця, де вони матимуть належний догляд і виховання у сімейному оточенні. Саме тому важливим й актуальним є дослідження наявних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та зарубіжних країнах, а також можливості впровадження нових з метою найбільшого забезпечення права дітей зростати у повноцінній сім'ї.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблематика недосконалості системи влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування, була і є предметом правових досліджень багатьох учених-юристів. Варто звернути увагу на праці таких науковців: Л. Токарчук, В. Євко, В. Бондаренко, Л. Карпенко, У. Романюк, І. Яніцька й інші. Попри значні розробки вищезазначених науковців, вважаємо за необхідне зосередити увагу на проблемних аспектах, що загострилися на сучасних умовах, та дослідити можливі шляхи їх мінімізації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства на державу покладений обов'язок охороняти кожну дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування, водночас вона підтримує пріоритет саме сімейного виховання дитини, бо право дитини на виховання у родині є невід'ємним. Саме тому передання дітей у сім'ю розглядається як пріоритетна форма влаштування дитини, й лише у виключних випадках може йтися про забезпечення прав та інтересів дитини в інші способи.

Традиційно виокремлюють три форми влаштування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків:

– сімейну, тобто влаштування дітей у сім'ю (усиновлення, опіка та піклування над дитиною й фактичне виховання);

– інтернатну, тобто влаштування дітей до державних навчально-виховних закладів на повне або часткове державне утримання (будинки дитини, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, спеціалізовані школи-інтернати, спеціальні загальноосвітні школи-інтернати та загальноосвітні санаторні школи-інтернати);

– квазісімейну, тобто влаштування дітей у сім'ю зі збереженням державної підтримки (патронат, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) [1, с. 52].

У Сімейному кодексі України передбачено п'ять форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення, опіка та піклування, патронат, прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу [2].

Найбільш поширеною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є усиновлення. Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду та у найвищих інтересах дитини для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя [2].

Погоджуємось із думкою В. Микитина, який зазначив, що усиновлення зумовлює такі самі юридичні наслідки, які настають унаслідок народження дитини, оскільки усиновлена дитина прирівнюється до рідної [3, с. 70]. Процедура усиновлення формує систему сімейно-правових відносин, що побудована на взаємних правах та обов'язках між усиновлювачами й усиновленими, що аналогічні тим, які існують між кровноспорідненими батьками і дітьми.

Отже, можемо визначити усиновлення як форму влаштування, за якої дитина отримує нове та стабільне оточення, а також правовий статус члена сім'ї. Суб'єктами таких правовідносин є виключно фізичні особи, пов'язані спільністю проживання та побуту, веденням спільного господарства.

Наступною формою влаштування дітей у сім'ю є встановлення опіки й піклування. Опіка встановлюється над дитиною у віці до чотирнадцяти років, а піклування – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років до дітей, які внаслідок смерті батьків, хвороби або якщо батьки цих дітей позбавлені батьківських прав чи з інших причин залишилися без батьківського піклування. Опікун призначається за його особистою заявою та перевага надається особам, які перебувають у родинних відносинах із дитиною, проте потрібна згода дитини.

Зазначимо, що діти, які влаштовані до сімей опікунів або піклувальників, прийомних сімей чи дитячих будинків сімейного типу, не втрачають статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, і відповідно на них поширюються гарантії та пільги, передбачені законодавством України з питань забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [4, с. 124].

Отже, опіку і піклування над дітьми можна розуміти як комплекс дій і відповідальностей, спрямованих на забезпечення фізичного, емоційного та соціального добробуту дитини: фізичного і психологічного здоров'я, доступу до освіти та соціального розвитку, гарантій культурної і релігійної ідентичності, безпеки та захисту тощо.

Третьою формою влаштування дітей є патронат, який, відповідно до Сімейного кодексу України, являє собою тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини у сім'ю патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин [2].

Специфіка патронату в сімейному праві як правового інституту виявляється в тому, що таке передання здійснюється за договором про патронат, який укладається між органом опіки і піклування та особою, яка дала згоду взяти дитину на виховання.

Патронат над дітьми відрізняється від опіки та піклування такими ознаками: патронатний вихователь отримує, на відміну від опікуна або піклувальника, плату за виконання своїх зобов'язань; між дитиною і патронатним вихователем складаються менш тісні зв'язки, ніж між дитиною і піклувальником чи опікуном; опікун – законний представник дитини у всіх правовідносинах, а патронатний вихователь – лише у сфері процесуальних відносин [5, с. 466].

Бачимо, що патронат як правовий інститут відіграє важливу роль у житті дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і допомагає дитині та її батькам за складних життєвих умов, забезпечує отримання позитивного досвіду сімейного виховання для дитини, а також запобігає її травматизації притулками та інтернатами для дітей.

Наступною формою влаштування дітей є прийомна сім'я. Сімейний кодекс України дає таке визначення цьому поняттю: «Сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [2].

Як зазначають Г. Грабовська та К. Галатенко, хоча прийомна сім'я є формою сімейного виховання, вона водночас залишається формою державної опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тому на державу покладено ряд функцій: матеріальне забезпечення утримання дітей, оплату праці прийомним батькам, методичну підготовку та допомогу їм у вихованні сиріт, контроль за утриманням та вихованням дітей [6, с. 108].

До особливостей прийомної сім'ї можемо віднести такі:

– по-перше, дитина, яка виховується у прийомній сім'ї, не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, тому за нею залишаються закріплені всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей;

– по-друге, між прийомними батьками та прийомними дітьми не відбувається виникнення сімейних правовідносин;

– по-третє, особи, що бажають стати прийомними батьками, в обов'язковому порядку проходять курс підготовки, щоб бути обізнаними із особливостями приходу нового вихованця у сім'ю;

– по-четверте, у прийомних дітей не зникає право підтримувати контакти з біологічними батьками й іншими родичами, але за умови, що таке спілкування не суперечить інтересам дитини і не заборонено рішенням суду.

І останньою формою влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт, яка передбачена у законодавстві нашої держави, є дитячий будинок сімейного типу.

Згідно із ст. 256^5 Сімейного кодексу України дитячий будинок сімейного типу уособлює окрему сім'ю, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка

не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш ніж п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [2]. Тобто це дитячі будинки, створені з метою надання безпечного та доглянутого місця для перебування дітей, які тимчасово не можуть бути у своїх біологічних сім'ях, допоки не знайдеться оптимальне рішення для їх влаштування.

Науковиця Л. Токарчук визначає такі ознаки дитячого будинку сімейного типу: це різновид опіки та піклування; договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу є договором про влаштування дітей у сім'ю; створення такого будинку ґрунтується на сукупності юридичних фактів, а не є самостійним фактом [7, с. 68].

До особливостей дитячих будинків сімейного типу можемо віднести те, що вони виступають особливим соціальним інститутом суспільства, який ґрунтується на договорі про передачу дитини на виховання в сім'ю на умовах, встановлених законом і договором, й одночасно об'єднує ознаки сім'ї, колективу, має родинні та суспільні зв'язки, свій особливий спосіб життя, є закритою і водночас відкритою соціальною системою, установою та сім'єю.

В Україні проблеми забезпечення соціального захисту, захисту майнових і житлових прав дитини, догляду, виховання, корекції та компенсації розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування батьків, на сьогодні набувають особливої актуальності через нестабільність економічного стану країни, боротьбу із терористичною загрозою і вжиттям заходів щодо збереження територіальної цілісності та самобутності нашої держави.

Розвиток оптимальних форм влаштування дітей-сиріт у воєнних умовах вимагає комплексного підходу, враховуючи як особливості внутрішньої політики та законодавства, так і виклики, що виникають через військові дії та гуманітарні кризи, саме тому важливого значення набуває дослідження нових можливостей або запозичення зарубіжного досвіду форм влаштування дітей, що з певних причин позбавлені батьківського піклування, з метою щонайкращого забезпечення права кожної дитини на зростання в умовах тепла, любові та розуміння.

Наприклад, у випадку неможливості усиновлення дитини, альтернативою є влаштування до сім'ї або особи, що проживає самостійно. Тобто передбачена можливість для дітей, які загубились, примусово розлучені з батьками або з будь-яких інших причин опинилися без батьківського піклування, отримати тимчасовий прихисток під час воєнного стану на період до возз'єднання її зі своєю родиною або прийняття рішення про надання дитині статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, та визначення відповідної форми догляду за дитиною.

Беручи до уваги зарубіжний досвід, розпочати варто із Великої Британії, де немає значної кількості будинків-інтернатів для дітей, а найпоширенішою формою влаштування дітей є фостерні сім'ї, що ґрунтуються на перебуванні дитини на короткостроковому проживанні.

Першим варіантом залучення фостерних вихователів є створення на державному рівні мережі спеціальних фостерних агентств, що здійснюють пошук і підготовку

потенційних вихователів і створюють комплекс безоплатних послуг для дітей-сиріт. Другий вид фостерингу – це приватна домовленість між батьками та фостерними вихователями про опіку над дитиною, що здійснюється в будинку опікуна без залучення органів місцевої влади. На основі результатів дослідження науковців Великобританії можна стверджувати, що влаштування дитини у родину є найбільш ефективною формою влаштування дитини, яка потребує опіки [8, с. 61–62].

За даними Британської Асоціації усиновлення та фостерингу, існує декілька форм фостерингу:

– Emergency (невідкладна допомога впродовж доби чи декількох ночей);

– Short-term (короткотривале перебування – декілька тижнів або місяців);

– Short-breaks (короткі перерви – діти з особливими потребами або поведінковими труднощами певний час перебувають у фостерній сім'ї);

– Remand fostering (слідчий догляд – спеціально навчені вихователі, згідно з рішенням суду, працюють із неповнолітніми правопорушниками);

– Long-term and permanent (довгостроковий фостеринг має місце, коли діти, що не можуть повернутися до біологічних батьків та не хочуть бути усиновленими, проживають із вихователями до досягнення повноліття);

– Connected persons («споріднені особи» – діти, якими займається соціальна служба, виховуються в добре знайомій, дружній родині);

– Private fostering (особисте сприяння – батьки домовляються з дитиною про її перебування із вихователем понад 27 днів, який не є близьким родичем і не несе батьківську відповідальність) [9].

Гарним прикладом для запозичення нашою державою може бути також модель установ у Польщі, де одночасно проживають від 12 до 14 дітей, з якими працюють 4–5 вихователів. Ця інституція передбачена для тимчасового перебування дітей із наданням їм різноманітної допомоги (освітньої, психологічної, матеріальної), доки не буде знайдено нову родину [10, с. 120].

Водночас варто звернути увагу на систему усиновлення у Швейцарії через Центр психологічної адаптації, яка передбачає можливість передачі дітей, які усиновлюються, опікунам-батькам відразу після народження без проміжного перебування у дитячому будинку. Як показує практика, діяльність служб у справі молоді й охорони дитинства як профілактика осиротіння, так і негайне влаштування осиротілих дітей у сім'ї значно скоротила кількість обездолених дітей [11, с. 106].

Підтримка дітей у їх родині, налагодження стосунків, допомога батькам виконувати свої батьківські обов'язки є пріоритетним напрямом соціальної політики Австралії. Серед найпоширеніших форм влаштування дітей розрізняють: опіку за місцем проживання, що передбачає надання місця проживання дітям та залучення оплачуваного персоналу для догляду за ними; будинки сімейного типу – догляд за дітьми у будинках, наданих департаментом або громадською агенцією; опіка в родині опікуна, якому відшкодовуються витрати із догляду за дитиною; самостійне життя, що означає проживання дітей у приватному пансіоні або у найманому житлі [12, с. 46].

Висновки. Отже, збройна агресія російської федерації проти України та активні військові дії на значній території нашої держави спричинили різке збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське піклування, що вимагає від держави негайного реагування і розроблення ефективних законодавчих механізмів, які б уможливили безперешкодне й оперативне забезпечення дітей, що втратили батьків, вихованням і належним доглядом у сімейному оточенні.

Наразі для нашої країни важливо здійснювати аналіз та впровадження зарубіжного досвіду організації форм влаштування дітей, що з певних причин не мають батьківського піклування. Зокрема, заслуговує на увагу, досвід таких країн, як Великобританія, Польща, Швейцарія та Австралія. Адже діти – це наше майбутнє, і вони повинні виховуватися у сприятливому середовищі для гармонійного фізичного та морального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Султанова Н. В. Перспективи реформування інституційних форм утримання та соціального виховання дітей в Україні XXI століття. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки.* 2017. Вип. XXX 2. С. 51–56.

2. Сімейний кодекс : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 25.11.2023).

3. Микитин В. І. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства.* 2017. Вип. 2. С. 69–73.

4. Кройтор В. А. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Порівняльно-аналітичне право.* Ужгород. 2018. № 5. С. 122–127.

5. Кметик Х. В. Патронат над дітьми як альтернативна форма влаштування дитини. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : НАУ, 2023. С. 465–468.

6. Грабовська Г., Галатенко К. Прийомна сім'я як форма опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Повітряне і космічне право* : юридичний вісник / Національний авіаційний університет. Київ, 2022. № 2 (63). С. 106–112.

7. Токарчук Л. М. Дитячий будинок сімейного типу: питання правового регулювання. *Правова держава.* 2019. № 34. С. 64–69.

8. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 1. С. 59–64.

9. British Association of adoption and fostering official site. URL : https://corambaaf.org.uk/ (дата звернення: 28.11.2023).

10. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України. 2012. С. 120–124.

11. Мельничук Т. Порівняльний аналіз українських та зарубіжних підходів: захист прав дітей при усиновленні : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль : Стереоарт, 2014. С. 105–107.

12. Рубан М. О. До питання міжнародного досвіду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 8. С. 131–141.

REFERENCES

1. Sultanova N. V. Prospects for reforming institutional forms of maintenance and social education of children in Ukraine of the 21st century. *Collection of scientific works. Pedagogical sciences.* 2017. Vol. XXX 2. P. 51–56.

2. Family Code : Law of Ukraine dated January 10, 2002. No. 2947-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (date of application: 25.11.2023).

3. Mykytin V. I. Institute of adoption as a priority form of placement of orphans and children deprived of parental care. *Actual problems of jurisprudence.* 2017. № 2. P. 69–73.

4. Kreytor V. A. Forms of placement of orphans and children deprived of parental care. *Comparative and analytical law*. Uzhhorod. 2018. № 5. P. 122–127.

5. Kmetyk H. V. Child guardianship as an alternative form of child placement. *Freedom, security and independence: legal dimension* : materials of the 13th International Scientific and Practical Conference. Kyiv : NAU, 2023. P. 465–468.

6. Grabovska G., Galatenko K. Foster family as a form of care for orphans and children deprived of parental care. *Air and Space Law* : Legal Bulletin / National Aviation University. Kyiv, 2022. Vol. 2 (63). P. 106–112.

7. Tokarchuk L. M. Children's home of the family type: issues of legal regulation. *Constitutional state.* 2019. № 34. P. 64–69.

8. Burlaka O. Foreign experience of social protection of orphans and children deprived of parental care and possibilities of its use in Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law.* 2020. № 1. P. 59–64.

9. British Association of adoption and fostering official site. URL : https://corambaaf.org.uk/ (date of application: 28.11.2023).

10. Dolya I. Implementation of effective forms of education in the system of state and family guardianship: international experience and lessons for Ukraine. 2012. P. 120–124.

11. Melnychuk T. comparative analysis of Ukrainian and foreign approaches: protection of children's rights during adoption : materials of the International Scientific and Practical Conference. Ternopil : Stereoart, 2014. P. 105–107.

12. Ruban M. O. On the issue of international experience of social protection of orphans and children deprived of parental care. *Education of persons with special needs: ways of development.* 2015. № 8. P. 131–141.

L. O. Samilyk, B. I. Palanska. PROSPECTS OF INNOVATIONS IN THE DEVELOPMENT OF FAMILY FORMS OF EDUCATION OF CHILDREN IN UKRAINE

This scientific article considered the forms of placement of orphans and children who for certain reasons lost parental care: adoption, guardianship and care, foster care, foster family and family-type orphanage. It was determined that the priority direction of the family policy of our state is the development of the family form of placement of children and, accordingly, family upbringing.

The characteristics of the forms of placement of children left without parental care, which provide comprehensive measures for the child's physical, emotional and social well-being, in particular, access to education and social development, are characterized and outlined. In particular, it was determined that the most common is adoption, which equates an adopted child with a native child, providing the child with a new stable environment and the legal status of a family member.

A comprehensive approach was used in the context of the development of optimal forms of placement of orphans in war conditions, taking into account the peculiarities of domestic policy, legislation and challenges associated with military actions and humanitarian crises.

The foreign experience of countries such as Great Britain, Poland, Switzerland, and Australia was studied, and the prospects and relevance of its implementation in Ukraine were analyzed.

Attention is focused on such forms of placement of children as the foster family, which is popular in Great Britain, which includes: emergency care, short-term and long-term stay in the family, investigative care; institutions for the temporary stay of children with the provision of various support in Poland; the transfer of children to guardian parents immediately after birth, which helps to reduce the number of children who end up in orphanages in Switzerland; as well as a priority form of family upbringing and the provision of assistance to parents to fulfill their parental responsibilities in Australia.

It is emphasized that the goal of family state policy should always be to provide children with proper upbringing and care in the family environment.

Key words: *family, forms of placement of children, adoption, guardianship, care, orphan child, protection of children's right.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 342.925
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.35-45

О. А. Кирій
аспірант кафедри фінансового
та податкового права,
Державний податковий університет
e-mail: o.a.kyrii@email.ua
ORCID ID 0009-0007-6815-9850

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено правове явище досудового врегулювання публічно-правових спорів. Проаналізовано вирішення публічно-правових спорів на стадії досудового врегулювання як наукового поняття. Визначено сутність досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Виокремлено основні види досудового врегулювання публічно-правових спорів. Особливу увагу акцентовано на співвідношенні понять «альтернативні методи вирішення публічно-правових спорів», «досудове вирішення публічно-правових спорів», «досудове врегулювання публічно-правових спорів» та «позасудове вирішення публічно-правових спорів». За результатами проведеного дослідження, окреслено основні проблемні аспекти застосування досудового врегулювання адміністративно-правових спорів відповідно до сучасних правових тенденцій. Акцентовано увагу, що досудове врегулювання публічно-правових спорів повинно бути абсолютно самостійною та відокремленою процедурою, яка не пов'язана з адміністративним судочинством у формі відкритого судового розгляду, яке тимчасово призупиняється під час проведення цієї процедури. Виокремлено, що основними ознаками, які дозволяють досудове врегулювання адміністративно-правових спорів виокремити серед інших способів врегулювання правових спорів, є: 1) досудове врегулювання спору проводять на добровільних засадах; 2) у переговорах між сторонами спору діє посередник – суддя – медіатор; 3) мета процедури полягає в досягненні компромісу на умовах, вигідних для всіх учасників спору; 4) економічність, оскільки сторони не витрачають коштів на сплату судового збору та правову допомогу; 5) відсутність детального правового регулювання; 6) швидкість; 7) неформальний та конфіденційний характер. Підсумовано, що досудове врегулювання адміністративно-правових спорів

© Кирій О. А., 2023

потрібно визначати як процедуру, яка базується на основі медіації, але її проводить офіційний представник державної влади – суддя.

Ключові слова: *досудове врегулювання спорів, медіація, адміністративно-правові спори, досудове врегулювання адміністративно-правових спорів, судова медіація.*

Постановка проблеми. Нині відсутня узгоджена термінологія та чітке визначення системи методів позасудового врегулювання спорів в Україні. Так, під час опрацювання матеріалу щодо способів вирішення правових спорів у позасудовому порядку науковці застосовують такі поняття, як «досудове врегулювання спорів», «позасудове вирішення спорів», «альтернативне вирішення спорів», «альтернативні способи врегулювання спорів» та інші. Ці поняття досить рідко розмежовують науковці. Так, лише окремі групи науковців акцентують увагу на відокремленні вказаних понять і відмінностях між ними. Також ускладненим є створення моделі альтернативних судочинству методів урегулювання адміністративно-правових спорів через відсутність чіткого розуміння взаємозв'язку між різними формами та видами таких способів. З огляду на це процедура досудового врегулювання публічно-правових спорів є однією з найбільш поширених форм вирішення правових конфліктів, тому актуалізується питання дослідження особливостей вирішення адміністративно-правових спорів на стадії досудового врегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти досудового врегулювання адміністративно-правових спорів вивчали такі науковці: С. Білуга, Н. Боженко, А. Бортнікова, Н. Васильченко, Н. Кантор, В. Кафарський, С. Ківалов, С. Корінний, В. Кузьмишин, Д. Лученко, О. Муза, С. Осятинський, І. Проскурякова, В. Тильчик, Т. Шинкар, Л. Юхтенко та інші.

Постановка завдання. Метою вказаного дослідження є теоретичне дослідження сутності досудового врегулювання адміністративно-правових спорів та визначення особливостей указаного правового явища.

Виклад основного матеріалу. Для визначення підходів до визначення змісту досудового врегулювання адміністративно-правових спорів варто звернутися до досліджень учених, присвячених альтернативним судочинству методам врегулювання спорів.

Першою спробою систематизувати різновиди альтернативних судочинству методів врегулювання спорів була праця О. М. Спектор «Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів». Основним поняттям для позначення позасудових методів вирішення юридичних конфліктів учена обрала поняття «альтернативне вирішення спорів» і пропонує розглядати їх як альтернативу офіційному правосуддю для вирішення юридичних спорів [1, с. 15]. О. М. Спектор також вбачає обґрунтованим і доцільним запровадити у правову систему України поняття «альтернативне вирішення спорів», яке вперше використовували у США для опису гнучких і неформальних процедур урегулювання спорів [1, с. 8].

Поміж іншого, важливо зазначити, що в контексті публічно-правової сфери такий підхід не може бути повністю прийнятним, оскільки для врегулювання

адміністративно-правових спорів існують не тільки недержавні методи врегулювання, але й традиційні для України форми вирішення спорів, такі як адміністративне оскарження. Як зазначає С. С. Білуга, самостійність та відокремленість процедури адміністративного оскарження від адміністративного судочинства дають підставу розглядати її як альтернативу судовому врегулюванню. Однак цей підхід не відповідає концепції альтернативного вирішення спорів за О. М. Спектор, оскільки адміністративне оскарження здійснюють державні органи та воно є невід'ємною частиною владної правозастосовної діяльності суб'єктів публічного управління [2, с. 14].

Так, Л. Р. Юхтенко у своїх дослідженнях вживає поняття «альтернативне вирішення спорів» або «способи досудового врегулювання спорів, що випливають з публічно-правових відносин». Вчена визначає «широке» і «вузьке» тлумачення досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Згідно з широким підходом, Л. Р. Юхтенко зауважує, що логіко-семантичне значення поняття «досудовий» охоплює групи методів, які використовують до того, як особа звертається до суду, методи, які використовують до початку судового процесу, методи, що використовують поза судовим порядком, іншими словами, будь-які методи вирішення конфлікту до початку судового процесу. Відповідно до вузького підходу досудове врегулювання адміністративно-правових спорів базується на статті 124 Конституції України, де законом прямо встановлено обов'язковість досудового врегулювання спорів [3, с. 186–187].

З огляду на це Л. Р. Юхтенко досудове врегулювання адміністративно-правових спорів визначає крізь призму поняття «адміністративна процедура», яка є публічно-правовим явищем, що виявляється системою логічно побудованих дій щодо подолання конфлікту, зменшення негативних наслідків спору між його сторонами в найбільш оперативний і прийнятний для сторін спосіб, що здійснюють зацікавлені у вирішенні конфлікту суб'єкти та завершують прийняттям індивідуального рішення внаслідок вчинення таких дій [3, с. 186].

Зі свого боку Н. В. Боженко досудове врегулювання адміністративно-правових спорів визначає як вільний, конфіденційний та безоплатний процес, що передбачає домовленість сторін адміністративного конфлікту за допомогою посередника (медіатора). Вказаний процес спрямований на досягнення компромісу між сторонами та укладання угоди, яка закріплює результати досудового врегулювання публічно-правового спору. Вчена зауважує, що це не лише важлива юридична новація, але й індикатор рівня правової культури в суспільстві. Уведення такого механізму надасть можливість громадянам захищати свої законні права й інтереси через альтернативний, проте законний метод, що є важливим кроком щодо встановлення верховенства права та демократизації українського суспільства [4, с. 92].

Оновлена адміністративно-правова доктрина визначає позасудові способи врегулювання адміністративно-правових спорів як дієвий спосіб захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб [5, с. 361–365].

Також С. С. Білуга впроваджує в юридичну науку поняття «альтернативні способи (процедури) вирішення адміністративно-правових спорів», які визначає як комплекс процедур, що мають на меті узгодити позиції сторін та вирішення конфлікту в

позасудовий спосіб. Науковець вважає, що досудове врегулювання адміністративних спорів має бути самостійною та відокремленою процедурою, яка не залежить від адміністративного судочинства. С. С. Білуга процедуру досудового врегулювання публічно-правових спорів визначає як процедуру, яка базується на основі медіації, проте проводить офіційна особа – представник судової гілки влади [2, с. 15–16].

Так, С. В. Ківалов визначає альтернативне врегулювання спорів в Україні як систему, яка функціонує паралельно з офіційним судовим процесом. Учений розглядає досудове врегулювання публічно-правових спорів як процес, який не здійснюється в рамках судового процесу та не пов'язаний з адміністративним судочинством, зокрема із веденням відкритого судового провадження зі справи [6, с. 15].

Водночас всупереч позиції С. В. Ківалова І. М. Проскурякова вважає за доцільне альтернативні процедури врегулювання адміністративно-правових спорів за участю судді-медіатора вважати частиною адміністративного судочинства, оскільки вказані процедури відповідають основному завданню адміністративного судочинства, а саме врегулювання спорів, проте за умови нормативного врегулювання статусу судді-медіатора [7, с. 105].

Поміж іншого, Д. В. Лученко також не визначає термін «альтернативне вирішення спорів», чи «досудове врегулювання спорів», але застосовує терміни «альтернативні способи врегулювання адміністративно-правових спорів» або «альтернативні методи врегулювання спорів між адміністративними органами та приватними особами». До змісту вказаних понять учений відносить арбітраж, примирення, вилучаючи звернення до третейського суду. Також науковець обґрунтовує існування позасудового способу оскарження, який визначає як внутрішній розгляд, або адміністративне оскарження [8, с. 306].

Так, учений та суддя Івано-Франківського окружного адміністративного суду В. В. Кафарський поряд з іншими способами вирішення публічно-правових спорів розглядав можливість існування альтернативного методу врегулювання спору – судової медіації, вбачаючи її як складову частину судової адміністративної діяльності [9, с. 164].

Досліджуючи медіацію як альтернативу адміністративному судочинству, Н. Ю. Кантор висловила думку щодо можливості використання присудової медіації у вирішенні публічно-правових спорів. Вчена пропонує використовувати таку модель, як інтегрована медіація, яка є видом присудової медіації, що здійснюють «всередині» суду його працівники або судді-медіатори, яка поділяється на два різновиди залежно від того, хто виступає медіатором: а) проведення медіації іншим суддею суду, де розглядають справу, який не входить до складу суду, що розглядає зазначену справу; б) проведення медіації працівниками суду, що не є суддями, наприклад працівниками апарату суду, помічниками суддів тощо, або спеціальними медіаторами, які працюють у центрі медіації, що розташований при суді. Такий варіант медіації супроводжуватиметься відповідним судовим контролем як остаточною гарантією захисту прав сторін спору [10, с. 92].

Водночас Н. О. Васильченко замість терміна «присудова медіація» використовує поняття «позасудове вирішення спорів» як альтернативний спосіб вирішення спорів [11, с. 127].

Також А. Г. Бортнікова використовує поняття «альтернативні способи вирішення публічно-правових спорів», до змісту яких долучає позасудову або досудову медіацію за участю професійної особи, але не судді, або лише сторін спору [12, с. 13].

Поміж іншого, С. О. Корінний не використовує поняття «альтернативне вирішення спорів», проте застосовує поняття «альтернативні (позасудові) методи вирішення спорів» або «альтернативні способи врегулювання спорів», до яких відносить медіацію, яку визначає як самостійну стадію адміністративного судового процесу, що здійснюється до початку адміністративного процесу та спрямована на врегулювання спору й досягнення компромісу за умови дотримання загальних принципів примирних процедур [13, с. 28].

Зі свого боку В. В. Тильчик вживає поняття «альтернативні засоби вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин у судовому адміністративному процесі», «альтернативні засоби вирішення спорів», «альтернативні» форми (способи) захисту – медіація» та визначає як факультативну складову стадії підготовчого провадження в адміністративному судочинстві [14, с. 405].

Крім медіації, є науковці, які до альтернативних методів врегулювання спорів відносять врегулювання спору за участю судді. Так, О. В. Муза серед альтернативних способів врегулювання публічно-правових спорів визначає досудове врегулювання спору за участю судді. Науковець вважає, що юридична природа врегулювання спору за участю судді відмінна від медіації. Так, у медіації примирення між сторонами здійснюється за участю медіатора – кваліфікованого посередника, поза межами судового процесу, однак процесуальний закон може частково визначати особливості цього процесу, охоплюючи процесуальний статус медіатора та оформлення результатів медіації, а також виконання укладених угод [15, с. 140].

Також, наприклад, Т. Шинкар не визначає альтернативного врегулювання адміністративно-правових спорів, але використовує термінологічну конструкцію «альтернативні методи примирення у вирішенні юридичних спорів в адміністративному судочинстві». Вчена визначає альтернативне врегулювання спорів як припинення юридичних спорів у судовому чи адміністративному порядку. Цей процес охоплює досягнення взаємоприйнятної або взаємовигідної угоди між сторонами для вирішення існуючих розбіжностей, яке відбувається на основі добровільного волевиявлення сторін та відповідно до правил, що сторони встановлюють самостійно або застосовують за їхньою згодою [16, с. 223–224].

Так, А. Прокопенко досудове вирішення адміністративного спору визначає як ефективну безоплатну законодавчо врегульовану встановлену процедуру вирішення спору за участю суб'єкта владних повноважень без участі суду, що не вилучає наступне звернення до суду в разі відсутності її позитивного результату. Враховуючи наведене вище, а також положення Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, дослідниця до досудового вирішення спору не відносить медіацію та

врегулювання спору за участю судді. Тому, коли статтею 169 КАС України передбачено повернення позовної заяви через незастосування обов'язкового досудового вирішення спору, то під ним мають на увазі зовсім інші процедури. Вчена припускає, що одним із основних видів досудового вирішення публічно-правового спору є адміністративне оскарження рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень [17].

Зважаючи на таку позицію, логічно випливає те, що законодавець повинен визначати окрему процедуру для кожного виду правовідносин у кожному нормативно-правовому акті й чітко називати її «досудовим вирішенням спору» або «досудовим врегулюваням спору», щоб така процедура підпадала під норми статей 169 та 122 КАС України [18].

Також, відповідно до Закону України «Про медіацію», у ст. 1 встановлено, що медіація – це позасудова, добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) за допомогою переговорів. Проведення медіації допускають до подання позову до відповідного суду, арбітражу або під час досудового розслідування, судового провадження, або під час виконання рішення суду чи арбітражу [19].

А. Прокопенко зауважує про нормативно встановлену різницю між «досудовим вирішенням спору» за КАС України і статтею 124 Конституції України та «позасудовою процедурою врегулювання спору» за Законом України «Про медіацію». Дослідниця наголошує, що основним джерелом права в Україні є норма закону, тому якщо положеннями законів України встановлена різниця між позасудовими і досудовими процедурами врегулювання спору, то спростувати це можна лише внесенням змін до вказаних законів [17].

З огляду на вказану позицію некоректно застосовувати поняття «медіація», коли йдеться про врегулювання спору до його судового розгляду. Ці поняття юридично визначені на різних рівнях. Додатковим підтвердженням цього факту є положення статті 122 КАС України. Згідно з пунктом 4 цієї статті, якщо закон допускає можливість вирішення спору досудовим методом і Позивач обрав такий спосіб, або закон встановлює обов'язковість досудового вирішення спору, тоді строк для звернення до адміністративного суду встановлюють тримісячним. Тим часом, згідно з пунктом 6 цієї самої статті, застосування медіації не впливає на термін звернення до адміністративного суду [18].

Така законодавчо встановлена різниця між досудовим та позасудовим вирішенням спору ще не була офіційно визначена, хоча процедура врегулювання спорів за участю судді, яка фактично є позасудовою, була введена ще з 2017 року. У правовій літературі цю процедуру одноголосно визнають позасудовою, але чіткої назви від законодавця досі ще немає. Це частково призвело до появи безперервних наукових дискусій серед юристів. Водночас жодних тверджень, що врегулювання спору за участю судді є досудовим врегулюванням спору, а не позасудовим (як і навпаки), норми законів України не містять.

Необхідно звернути увагу, що процедури медіації можуть проводити як приватні посередники, що діють через відповідні асоціації, так і офіційні, охоплюючи судові установи. Отже, доцільно розрізняти два види медіації: приватну і судову, або державну і недержавну. Обидва види характеризуються тим, що процедура охоплює участь третьої сторони та конфліктуючих сторін з метою сприяння досягненню взаємовигідного вирішення [19, с. 34].

Характеристика судової медіації в українському судочинстві полягає в тому, що в більшості випадків правовий конфлікт вирішують укладенням мирової угоди, яка підлягає затвердженню судом. Вважаємо, що вказана процедура називається «досудове врегулювання спору». Важливо зазначити, що вона не має чіткого зв'язку з початком судового процесу і може бути ініційована на будь-якій стадії судового процесу до початку судових дебатів.

На наше глибоке переконання, досудове врегулювання публічно-правових спорів повинно бути абсолютно самостійною та відокремленою процедурою, яка не пов'язана з адміністративним судочинством у формі відкритого судового розгляду, яке тимчасово призупиняють під час проведення цієї процедури.

Щодо ознак процедури для вирішення спорів, що виникають із адміністративно-правових відносин у досудовому порядку, Л. Р. Юхтенко зазначає такі: 1) послідовність дій, що виконують зацікавлені особи з метою вирішення спору; 2) дії є цілеспрямованими у відношенні до вирішення конфлікту; 3) завершення процедури відбувається прийняттям індивідуального акта, який має юридичні наслідки для сторін спору; 4) процедуру здійснюють у рамках публічно-правових відносин із застосуванням принципів конфіденційності; 5) вказана процедура є системою правил поведінки для учасників, а її метою є впорядкування та введення у правову сферу дій, спрямованих на вирішення спору, які виникають з публічно-правових відносин у досудовому порядку [3, с. 188].

Поміж іншого, Н. В. Боженко виокремлює такі ознаки досудового врегулювання адміністративно-правових спорів: 1) мета цієї процедури полягає в можливості досягнення таких результатів, які в перспективі були б вигідні для всіх учасників спору; 2) досудове врегулювання конфлікту відбувається на добровільних засадах – як на початку, так і після завершення, коли укладається взаємна домовленість (мирова угода); 3) розкриття інформації під час досудового врегулювання спору є чітко конфіденційним, оскільки учасники таких переговорів не мають права розголошувати факти та відомості, які стали відомі під час цього процесу; 4) у переговорах між конфліктуючими сторонами діє посередник, спеціальний суддя, який полегшує процес спілкування, сприяє глибшому розумінню сторін щодо їхніх позицій та інтересів, направляє учасників конфлікту до ефективного вирішення проблеми, дозволяючи їм самостійно доходити рішення через компроміси [4, с. 92].

С. С. Білуга основними ознаками досудового врегулювання адміністративно-правових спорів виокремлює: 1) добровільність; 2) залучення до її проведення третьої сторони – судді-посередника в ролі медіатора; 3) метою є узгодження інтересів через знаходження компромісного рішення; 4) швидкість; 5) гнучкість; 6) економічність;

7) конфіденційність; 8) можливість залучення представників; 9) відсутність додаткових преференцій для сторони спору – приватної особи [2, с. 18].

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, вважаємо, що досудове врегулювання адміністративно-правових спорів потрібно визначати як процедуру, яка базується на основі медіації, але проведеної офіційним представником державної влади – суддею. Основними ознаками, які дозволяють її виокремити серед інших способів врегулювання правових спорів, є: 1) досудове врегулювання спору проводять на добровільних засадах; 2) у переговорах між сторонами спору діє посередник – суддя-медіатор; 3) мета процедури полягає в досягненні компромісу на умовах, вигідних для всіх учасників спору; 4) економічність, оскільки сторони не витрачають коштів на сплату судового збору та правову допомогу; 5) відсутність детального правового регулювання; 6) швидкість; 7) неформальний та конфіденційний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :12.00.03. Київ, 2012. 18 с.

2. Білуга С. С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 22 с.

3. Юхтенко Л. Р. Адміністративно-правові засади вирішення спорів, що випливають з публічно-правових відносин, у досудовому порядку : дис. ... д-ра філос. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 221 с.

4. Боженко Н. В. Сутність та особливості досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* Спецвипуск. 2017. Ч. 2. С. 90–93.

5. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2 / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. Х. : Право, 2013. 864 с.

6. Ківалов С. В. Сутність та особливості досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 5–18.

7. Проскурякова І. М. Процесуальні особливості альтернативного вирішення публічно-правового спору в адміністративному судочинстві : дис. … д-ра філософії : 12.00.07. Київ, 2021. 300 с.

8. Лученко Д. В. Інститут оскарження в адміністративному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 441 с.

9. Кафарський В. В. Медіація в адміністративному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2014. Випуск 3 (6). С. 152–165.

10. Кантор Н. Ю. Особливості медіації при розв'язанні адміністративно-правових спорів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 2. С. 90–93.

11. Васильченко Н. О. Медіація в Україні як об'єкт адміністративно-правових відносин. *Право і суспільство.* 2018. № 2. С. 122–128.

12. Бортнікова А. Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 286 с.

13. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 16 с.

14. Тильчик В. В. Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 441 с.

15. Муза О. В. Процесуальні особливості врегулювання спору за участю судді в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журна*л. 2020. № 6. С. 140–143.

16. Шинкар Т. Сутність процедур примирення у системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* С. 219–226.

17. Прокопенко А. Досудовий розгляд і вирішення адміністративних спорів в Україні: основи нормативного регулювання та перспективи подальшого розвитку URL : http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/256/7186/14941-1 (дата звернення: 03.01.2024).

18. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15 (дата звернення: 03.01.2024).

19. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання юридичних конфліктів. *Державо і право*. Вип. 45. С. 31–38.

REFERENCES

1. Spektor O. M. (2012). Alternatyvni sposoby vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.03 [in Ukrainian].

2. Biluha S. S. (2015). Dosudove vrehuliuvannia administratyvno-pravovykh sporiv : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 [in Ukrainian].

3. Iukhtenko L. R. (2020). Administratyvno-pravovi zasady vyrishennia sporiv, shcho vyplyvaiut z publichno-pravovykh vidnosyn, u dosudovomu poriadku : dys. ... dok-ra filos. nauk : 12.00.07 [in Ukrainian].

4. Bozhenko N. V. (2017). Sutnist ta osoblyvosti dosudovoho vrehuliuvannia administratyvno-pravovykh sporiv. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* Spetsvypusk [in Ukrainian].

5. Pravova doktryna Ukraïny : u 5 t. / Yu. P. Bytiak, Yu. H. Barabash, M. P. Kucheriavenko ta in. X. : Pravo, 2013 [in Ukrainian].

6. Kivalov S. V. (2014). Sutnist ta osoblyvosti dosudovoho vrehuliuvannia administratyvno-pravovykh sporiv. Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» : zb. nauk. Prats. Odesa : Yuryd. l-ra [in Ukrainian].

7. Proskuriakova I. M. (2021). Protsesualni osoblyvosti alternatyvnoho vyrishennia publichno-pravovoho sporu v administratyvnomu sudochynstvi : dys. … dokt. filosofii [in Ukrainian].

8. Luchenko D. V. (2017). Instytut oskarzhennia v administratyvnomu pravi : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 [in Ukrainian].

9. Kafarskyў V. V. (2014). Mediatsiia v administratyvnomu sudochynstvi. Prykarpatskyў yurydychnyў visnyk. Vypusk 3 (6) [in Ukrainian].

10. Kantor N. Iu. (2019). Osoblyvosti mediatsiї pry rozviazanni administratyvno-pravovykh sporiv. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsiї.* № 2 [in Ukrainian].

11. Vasylchenko N. O. (2018). Mediatsiia v Ukraïni yak obiekt administratyvno-pravovykh vidnosyn. *Pravo i suspilstvo.* № 2 [in Ukrainian].

12. Bortnikova A. H. (2019). Pravovi zasady zastosuvannia mediatsiї yak sposobu vyrishennia publichno-pravovykh sporiv : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 [in Ukrainian].

13. Korinnyў S. O. (2019). Vprovadzhennia mediatsiї v administratyvnyў protses Ukraïny : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 [in Ukrainian].

14. Tylchyk V. V. (2020). Teoretyko-metodolohichni ta pravovi zasady vyrishennia administratyvnymy sudamy sporiv u sferi publichno-pravovykh vidnosyn : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 [in Ukrainian].

15. Muza O. V. (2020). Protsesualni osoblyvosti vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi v administratyvnomu sudochynstvi Ukraïny. *Yurydychnyў naukovyў elektronnyў zhurnal.* № 6 [in Ukrainian].

16. Shynkar T. Sutnist protsedur prymyrennia u systemi alternatyvnoho vyrishennia yurydychnykh konfliktiv (sporiv). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Yurydychni nauky* [in Ukrainian].

17. Prokopenko A. Dosudovyi rozghliad i vyrishennia administratyvnykh sporiv v Ukraini: osnovy normatyvnoho rehuliuvannia ta perspektyvy podalshoho rozvytku. URL : http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/256/7186/14941-1 (access date: 31.12.2023).

18. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15 (access date: 31.12.2023).

19. Podkovenko T. O. Mediatsiia yak odyn z alternatyvnykh sposobiv rozviazannia yurydychnykh konfliktiv. *Derzhavo i pravo.* Vyp. 45. S. 31–38 (access date: 31.12.2023).

O. A. Kiriy. THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF RESOLVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL DISPUTES AT THE STAGE OF PRE-TRIAL SETTLEMENT

The article examines the legal phenomenon of pre-trial settlement of public law disputes. The author analyses the resolution of public legal disputes at the stage of pre-trial settlement as a scientific concept. The essence of pre-trial settlement of administrative and legal disputes is defined. The main types of pre-trial settlement of public legal disputes are distinguished. Particular attention is paid to the correlation between the concepts of "alternative methods of resolving public legal disputes", "pre-trial resolution of public legal disputes", "pre-trial settlement of public legal disputes" and "out-of-court resolution of public legal disputes". Based on the results of the study, the author outlines the main problematic aspects of the application of pre-trial settlement of administrative and legal disputes in accordance with

current legal trends. The author notes that pre-trial settlement of public law disputes should be an absolutely independent and separate procedure which is not related to administrative proceedings in the form of open court proceedings which are temporarily suspended during this procedure. The author emphasises that the main features which make it possible to distinguish pre-trial settlement of administrative and legal disputes from other methods of legal dispute resolution are: 1) pre-trial settlement of a dispute is carried out on a voluntary basis; 2) an intermediary – a judge-mediator – acts in the negotiations between the parties to the dispute; 3) the purpose of the procedure is to reach a compromise on terms favourable to all parties to the dispute; 4) cost-effectiveness, since the parties do not spend money on court fees and legal aid; 5) lack of detailed legal regulation; 6) speed; 7) informal and confidential nature. The author concludes that pre-trial settlement of administrative and legal disputes should be defined as a mediation-based procedure which is conducted by an official representative of the State authority – a judge.

Key words: *pre-trial settlement of disputes, mediation, administrative and legal disputes, pre-trial settlement of administrative and legal disputes, judicial mediation.*

Стаття надійшла до редколегії 27 жовтня 2023 року

УДК 342.95+351.74
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.46-55

Т. О. Мацелик,
д-р юрид. наук, професор
e-mail: 2012boom@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-0354-4663;
М. О. Мацелик,
канд. юрид. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: macelyk50@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5281-4562l

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У статті здійснено аналіз адміністративної діяльності правоохоронних органів під час забезпечення публічного порядку та безпеки в період воєнного стану, зважаючи на обмеження прав та свобод людини і громадянина та принципу верховенства права. Зокрема, проаналізовано доктринальні підходи та чинне законодавство щодо поняття публічного порядку та безпеки. Встановлено, що публічний порядок та безпека є особливими оціночними юридичними поняттями. Публічний порядок становить основоположні засади (принципи) державного ладу (цілісності, незалежності, самостійності, недоторканості) верховенства права та основних прав і свобод людини і громадянина. Публічна безпека є системою урегульованих нормами права заходів, спрямованих на створення стану захищеності, умов мінімізації або ж відсутності ризиків, загроз і небезпек, пов'язаних із задоволенням потреб суспільства.

Обґрунтовано думку про необхідність визначення поняття публічного порядку та безпеки на законодавчому рівні, приведення у відповідність норм чинного законодавства та правозастосовної практики щодо їх забезпечення правоохоронними інституціями.

Констатовано, що інституційне забезпечення публічного порядку та безпеки здійснюється системою суб'єктів, яка складається з правоохоронних органів, органів з правоохоронними функціями та судів. Підкреслено, що нормативно-правове регулювання діяльності зазначених суб'єктів суттєво трансформувалось за останні п'ять років, у результаті аналізу підтримано думку щодо необхідності приведення норм чинного законодавства у відповідність.

© Мацелик Т. О., Мацелик М. О., 2023

Встановлено, що провідними функціями із забезпечення публічного порядку та безпеки із застосуванням заходів адміністративного примусу наділена Національна поліція України, акцентовано увагу на особливостях застосування дискреційних повноважень зазначеними суб'єктами.

Визначено проблемні аспекти дотримання принципу верховенства права, прав і свобод людини в період воєнного стану під час застосування заходів адміністративного примусу правоохоронними органами з метою забезпечення публічного порядку та безпеки.

Переконані у важливості продовження досліджень у сфері правового регулювання публічного порядку та безпеки, зокрема щодо закономірностей розвитку публічного порядку та безпеки в зарубіжних країнах.

***Ключові слова**: адміністративна діяльність, правоохоронні органи, Національна поліція, публічний порядок, публічна безпека, принцип верховенства права, період воєнного стану, засоби адміністративного примусу, права і свободи людини, дискреційні повноваження.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року на територію України зумовило, на підставі пропозиції Ради національної безпеки та оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», введення Указом Президента України воєнного стану [1].

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Заради забезпечення публічної безпеки умови воєнного стану зобов'язують публічну владу вдатися до обмеження прав і свобод людини, а також розширення дискреційних повноважень органів публічної влади, насамперед які належать до сфери безпеки й оборони, що, відповідно створює реальну загрозу верховенству права та правам і свободам людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці, пов'язаній з адміністративною діяльністю правоохоронних органів у сферах безпеки й оборони, у сучасній вітчизняній адміністративно-правовій науці, захисту прав і свобод людини та громадянина, превалюванню принципу верховенства права, присвятили численні праці відомі українські вчені: В. Авер'янов, С. Алфьоров, О. Андрійко, В.Білоус, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, В. Гаращук, Ю. Гаруст, І. Голосніченко, Є. Додін, І. Зозуля, С. Ківалов, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, Т. Кравцова, О. Кузьменко,

А. Куліш, Р. Мельник, Р. Миронюк, А. Новицький, Н. Новицька, В. Настюк, В. Олефір, Д. Приймаченко, В. Пахомов, А. Селіванов, С. Стеценко, Ю. Шемшученко. Проте військові дії на території України, відсутність нормативного визначення понять «публічний порядок» та «публічна безпека», трансформація нормативної бази правоохоронних інституцій викликає необхідність наукового осмислення адміністративної діяльності правоохоронних органів під час забезпечення публічного порядку та безпеки в період воєнного стану, зважаючи на обмеження прав та свобод людини і громадянина та принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Для повного та системного розуміння природи публічного порядку та безпеки небхідним є формулювання на основі узагальненого огляду різноманітних підходів до вказаної проблематики в юридичній науці, їх дефініції. Проте варто розпочати з назви цього правового феномена, оскільки в юридичній науці не вироблено єдиного підходу до його найменування. На сторінках юридичної літератури можна зустріти такі терміни як «громадський порядок та безпека» (наприклад, О. Бандурка, І. Голосніченко, В. Доненко, В. Колпаков, А. Комзюк, Р. Мельник), О. Батраченко, В. Барба вживають термін «публічний порядок та безпека», Д. Афонін, А. Боксгорн, Д. Калаянов стверджують, що поняття «публічна безпека» і «публічний порядок» є тотожними за змістом поняттям «громадський порядок» і «громадська безпека».

Аналіз чинного законодавства дозволяє констатувати використання в законодавстві як терміна «публічний порядок» і «публічна безпека», так і поняття «громадський порядок» та «громадська безпека». Так, Закон України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції визначає надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку [3]. Поняття «публічна безпека» та «публічний порядок» також використовується у нормативно-правових актах МВС, як: Наказах МВС України від 12.10.2021 № 752 «Про затвердження Порядку здійснення заходів безпеки щодо особистої охорони, охорони житла і майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, працівників суду і правоохоронних органів, членів їх сімей та близьких родичів», від 04.10.2019 № 835 «Про затвердження Положення про функціональну підсистему забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху єдиної державної системи цивільного захисту», від 10.08.2016 № 773 «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» тощо. Незважаючи на оновлення категоріального апарату в сучасному законодавстві, окремі законодавчі акти ще містять терміни «громадський порядок» та «громадська безпека», зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X зі змінами та доповненнями, що, на нашу думку, можна пояснити суттєвим періодом функціонування зазначеного акта, водночас розрізнене застосування термінології не сприяє належному правозастосуванню.

І. Зозуля вказує, що законодавець у Законі України «Про Національну поліцію», вживаючи терміни «публічна безпека» та «громадська безпека», не тільки не ототожнює їх, але й відносить термін публічної безпеки до базових, оскільки саме її підтримує Національна поліція; відповідно, її забезпечення є завданням поліції.

Терміни «громадська безпека» й «громадський порядок» належать до другорядних, технічних, реалізація яких відбувається застосуванням з боку поліції виключно спеціальних засобів: вилученням зброї, застосуванням засобів фото- і кінозйомки, відеозапису тощо [5, с. 70].

Варто підтримати О. Батраченко, що «категорія «публічна безпека» та «публічний порядок» більш точно відображає сучасні тенденції суспільного та державного розвитку в напрямі, що відповідає пріоритетності життя, здоров'я та особистої безпеки людини та громадянина, її благополуччя та добробуту». [6, с. 85].

На нашу думку, більш виправданим є використання термінів «публічний порядок» та «публічна безпека», оскільки для сучасної доктрини адміністративного права воно є більшою мірою традиційним.

Аналіз наукової літератури та чинного законодавства дозволяє констатувати розмаїття позицій вчених щодо визначення зазначених понять, їх розглядають у широкому та вузькому сенсі, що зумовлено віднесенням понять «публічного порядку» та «публічної безпеки» до особливих оціночних юридичних понять, адже «для оціночних понять характерні простір суджень і зміна оцінок. Зміст терміна може змінюватись у сторону звуження або розширення його обсягу» [7, с. 70]. Оціночні поняття права не можна визначити однозначно, тому що їх зміст і значення залежить від конкретних обставин, вони не мають докладної родової чи видової характеристики, їх зміст встановлює законодавець лише частково, а тому він може різнитися залежно від конкретної ситуації, правосвідомості суб'єктів, які застосовують відповідну правову норму, і від соціально-економічної ситуації [8, с. 88].

Отже, публічний порядок можна визначити як основоположні засади (принципи) державного ладу (цілісності, незалежності, самостійності, недоторканості) верховенства права й основних прав і свобод людини та громадянина. Публічна безпека є системою урегульованих нормами права заходів, спрямованих на створення стану захищеності, умов мінімізації або ж відсутності ризиків, загроз і небезпек, пов'язаних із задоволенням потреб суспільства.

Незважаючи на відсутність однозначного визначення понять «публічного порядку» та «публічної безпеки», вважаємо за доцільне визначити зазначені поняття на законодавчому рівні та привести у відповідність норми чинного законодавства й правозастосовної практики щодо їх забезпечення правоохоронними інституціями.

Публічний порядок і безпека формують ідеальні відносини між органами публічної влади та суб'єктами громадянського суспільства. Належне інституційне забезпечення публічного порядку і безпеки здійснюється системою спеціальних суб'єктів, яка складається з правоохоронних органів, органів із правоохоронними функціями та судів.

Процеси реформування, що відбуваються в системі правоохоронних органів торкається і суб'єктів, які забезпечують публічний порядок і безпеку, особливе місце в якій займає Національна гвардія України та Національна поліція України. Зі свого боку, відповідно до Закону України від 13.03.2014 № 876-VII «Про Національну гвардію України» НГУ, є «військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначене для виконання завдань

із захисту й охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами − із забезпечення публічної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп і злочинних організацій». Національна гвардія України бере участь, відповідно до Закону, у взаємодії зі Збройними силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту за допомогою ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [4]. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію» визначає, що на НПУ покладаються завдання з надання поліцейських послуг у сферах: «1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань» [3].

Забезпечення публічного порядку та публічної безпеки Національна поліція здійснює в межах адміністративної діяльності. Досліджуючи проблему забезпечення публічної безпеки під час проведення масових заходів, А. Долинний зазначає, що Національна поліція України є провідним суб'єктом забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів, який безпосередньо планує, організовує та забезпечує публічну безпеку і порядок під час масових заходів, орієнтуючись на три основних аспекти: 1) забезпечення успішного проведення заходу: чіткого дотримання учасниками встановлених правил поведінки, охорони прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства і держави; 2) вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку: попередження та припинення можливих злочинів, порушень публічної безпеки і порядку; провадження превентивної та профілактичної діяльності, протидія злочинності, своєчасне реагування на заяви і повідомлення, недопущення ослаблення охорони публічного порядку на інших територіях населеного пункту, моніторинг оперативної обстановки тощо; 3) взаємодію з іншими державними органами у процесі забезпечення публічної безпеки і порядку й реалізації державної політики у цій сфері [9, с. 79].

Варто відмітити, що в період воєнного стану заборонено проведення масових заходів, однак адміністративна діяльність Національної поліції щодо планування, організації та забезпечення публічного порядку й безпеки спрямована на забезпечення режиму воєнного стану, що безпосередньо пов'язано з обмеженням прав та свобод людини і громадянина.

Правообмеження – це категорія не нова для адміністративно-правової науки, вчені зазвичай пов'язують її із вжиттям заходів адміністративного примусу, зокрема поліцейських заходів.

Так, професор Т. Коломоєць, досліджуючи теорію адміністративного примусу, зазначає, що всі правові обмеження: по-перше, є зовнішнім чинником, який впливає на інтереси суб'єктів правовідносин, у їх основі лежить взаємодія зовнішніх юридичних умов, що стримують, лімітують внутрішню структуру особи; по-друге, це не будь-який, а інформаційно-цілеспрямований вплив, що передбачає свідому зміну поведінки суб'єктів у юридичній сфері; по-третє, на інформаційно-психологічному рівні правові обмеження є лише негативним засобом (заборона, заходи покарання, обов'язки) і не включають засобів позитивних. Вони мають усі ознаки примусових засобів, застосування всупереч бажанням і волевиявленням особи, можуть бути доповнені силою; по-четверте, правовими обмеженнями в інформаційно-психологічному розумінні варто вважати насамперед конкретні (первинні) заходи (заборони, обов'язки, стягнення), а не юридичні норми, інститути, в які конкретні засоби втілюють та які завдяки цьому поповнюються право обмежувальним змістом. [10, с. 275].

Адміністративно-правові обмеження, що застосовуються Національною поліцією під час забезпечення публічного порядку та безпеки, проявляються в: тимчасовому обмеженні суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій; наданні спеціальних повноважень окремим правоохоронним органам на території проведення антитерористичної операції [11, с. 34].

Законом України від 02.07.2017 п. № 580-VIII «Про Національну поліцію» визначено, що під поліцейськими заходами потрібно розуміти дію або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежують певні права і свободи людини та застосовуються поліцейськими, відповідно до Закону, для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень.

Крім того, поліція для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені КУпАП та КПК України, а також для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічної безпеки і порядку або припинення їх порушення, застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені Законом України «Про Національну поліцію» [3].

Водночас Закон України «Про правовий режим воєнного стану» встановлює заходи правового режиму воєнного стану, серед яких:

запроваджувати в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування в певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

встановлювати в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

перевіряти в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України [2].

Повноваження щодо застосування зазначених заходів покладаються на органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, на тимчасово створені державні органи, а також на Національну поліцію. Саме тому, як слушно зазначають Д. Афонін та А. Боксгорн, «в умовах дії правового режиму воєнного стану під час забезпечення публічної безпеки і порядку на уповноважені органи та підрозділи Національної поліції покладаються особливі вимоги щодо несення служби. До таких особливостей, наприклад, належать несення служби щодо забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку під час комендантського часу, в умовах активних бойових дій під час звільнення окупованих територій; на блокпостах; виявлення та знешкодження диверсійно-розвідувальних груп ворога; під час взаємодії з підрозділами Національної гвардії України та добровольчими формуваннями територіальної громади тощо.» [12, с. 225].

Застосування зазначених заходів більшою мірою має превентивний характер, а повноваження, якими наділені посадові особи, характеризуються ознакою дискреційності, водночас у випадках виявлення порушень чинного законодавства Національна поліція уповноважена застосовувати й інші заходи адміністративного примусу, що, звичайно, діє як право обмеження для суб'єктів громадянського суспільства.

Висновки. Отже, можна констатувати таке:

Проаналізовані доктринальні підходи та чинне законодавство щодо поняття публічного порядку та безпеки дало можливість визначити публічний порядок та безпеку як особливі оціночні юридичні поняття. Публічний порядок становить основоположні засади (принципи) державного ладу (цілісності, незалежності, самостійності, недоторканості) верховенства права й основних прав і свобод людини та громадянина. Публічна безпека є системою урегульованих нормами права заходів, спрямованих на створення стану захищеності, умов мінімізації або ж відсутності ризиків, загроз і небезпек, пов'язаних із задоволенням потреб суспільства.

Інституційне забезпечення публічного порядку та безпеки здійснюється системою суб'єктів, яка складається із правоохоронних органів, органів із правоохоронними функціями та судів. Провідні функції з забезпечення публічного порядку та безпеки із застосуванням заходів адміністративного примусу належать Національній поліції України, акцентовано увагу на особливостях застосування дискреційних повноважень зазначеними суб'єктами.

Дотримання принципу верховенства права, прав і свобод людини в період воєнного стану під час застосування правових обмежень як заходів адміністративного примусу правоохоронними органами з метою забезпечення публічного порядку та безпеки пов'язане як з об'єктивними, так і суб'єктивними характеристиками.

Переконані у важливості продовження досліджень у сфері правового регулювання публічного порядку та безпеки, зокрема щодо закономірностей розвитку публічного порядку та безпеки в зарубіжних країн. Питання застосування окремих заходів адміністративного примусу Національною поліцією України в період воєнного стану також потребує окремого наукового аналізу та може бути предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 29.11.2023).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

3. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

4. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

5. Зозуля І. В. Закон України «Про Національну поліцію»: публічна чи громадська безпека? *Форум права.* 2015. № 5. С. 85–92.

6. Батраченко О. В. Поняття та ознаки публічної безпеки та порядку як об'єктів адміністративно-правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія : Право.* 2014. Вип. 29(2.3). С. 84–86.

7. Ковалев М. И. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном процессе. *Советское государство и право.* 1973. № 11. 70, [68–74] с.

8. Мойсеєнко Г. Оціночні поняття в адміністративному судочинстві України : дис. … канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 222 с.

9. Долинний А. В. Адміністративно-правове забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів : дис. … канд. юрид. наук. К., 2017. 198 с.

10. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : дис. … докт. юрид. наук. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2005. 455 с.

11. Маліков В. В. Встановлення адміністративно-правових обмежень як складова частини адміністративно-правового режиму антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Випуск 4, том 2. С. 30–36.

12. Афонін Д. С., Боксгорн А. В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1–2. С. 224–230.

REFERENCES

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022, zatverdzhenyi Zakonom Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 2102-IX // Zakonodavstvo Ukrainy / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (data zvernennia: 29.11.2023).

2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII // Zakonodavstvo Ukrainy / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

3. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 580-VIII // Zakonodavstvo Ukrainy / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

4. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2014 roku № 876-VII // Zakonodavstvo Ukrainy / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

5. Zozulia I. V. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu»: publichna chy hromadska bezpeka? *Forum prava.* 2015. № 5. S. 85–92.

6. Batrachenko O. V. Poniattia ta oznaky publichnoi bezpeky ta poriadku yak obiektiv administratyvno-pravovoi okhorony. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu. Seriia : Pravo.* 2014. Vyp. 29(2.3). S. 84–86.

7. Kovalev M. Y. Optymalnoe sootnoshenye formalnoho y otsenochnoho v uholovnom protsesse. *Sovetskoe hosudarstvo y pravo.* 1973. № 11. S. 68–74.

8. Moiseienko H. Otsinochni poniattia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy : dys. … kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia, 2017. 222s.

9. Dolynnyi A. V. Administratyvno-pravove zabezpechennia Natsionalnoiu politsiieiu Ukrainy publichnoi bezpeky i poriadku pid chas provedennia masovykh zakhodiv : dys. … kand. yuryd. nauk. K., 2017. 198 s.

10. Kolomoiets T. O. Administratyvnyi prymus u publichnomu pravi Ukrainy: teoriia, dosvid ta praktyka realizatsii : dys.. … dokt. yuryd. nauk. Zaporizhzhia : Zaporizkyi derzhavnyi universytet, 2005. 455 s.

11. Malikov V. V. Vstanovlennia administratyvno-pravovykh obmezhen yak skladova chastyny administratyvno-pravovoho rezhymu antyterorystychnoi operatsii. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* 2018. Vypusk 4, tom 2. S. 30–36.

12. Afonin D. S., Bokshorn A. V. Osoblyvosti zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku Natsionalnoiu politsiieiu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys.* 2022. № 1–2. S. 224–230.

T. A. Matselyk, M. A. Matselyk. ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT INSTITUTIONS IN ENSURING PUBLIC ORDER AND SECURITY DURING MARTIAL LAW:IN COMPLIANCE WITH THEPRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

The article analyzes the administrative activity of law enforcement institutions in ensuring public order and security during the period of martial law, taking into account the restriction of human and civil rights and freedoms and the principle of the rule of law. Inparticular, doctrinalapproachesandcurrentlegislationregardingtheconceptofpublicorderandsecurityarea nalyzed. Itwasestablishedthatpublicorder and security are specialevaluativelegalconcepts. Public order constitutesthefundamentalprinciples (principles) ofthestatesystem (integrity, independence, sovereignty, inviolability), theruleoflawandthebasicrightsandfreedomsof a

personand a citizen. Publicsafetyis a system of measuresregulatedbylegalnormsaimedatcreating a state of security, conditions for the minimizationorabsenceofrisks, thre atsanddanger sassociatedwithmeetingtheneedsofsociety.

The opinion about the need to define the concept of public order and security at the legislative level, bringing the norms of current legislation and law enforcement practices into compliance with their enforcement by law enforcement institutions is substantiated.

It was established that the institutional provision of public order and security is carried out by a system of subjects, which consists of law enforcement institutions, agencies with law enforcement functions and courts. Itisemphasizedthattheregulatory and legalregulation of theactivitiesoftheseinstitutionshasbeensignificantlytransformedoverthepastfive years. As a result of the analysis, the opinionregar dingtheneedtobringthenorms of the currentleg is lationin to compliancewith the sechangeswassupported.

It was established that the leading functions of ensuring public order and security with the use of administrative coercion are vested in the National Police of Ukraine, attention is focused on the specifics of the use of discretionary powers by these institutions.

Problematic aspects of compliance with the principle of the rule of law, human rights and freedoms during the period of martial law during the application of administrative coercion measures by law enforcement agencies to ensure public order and security have been identified.

The authors are convinced of the importance of continuing research in the field of legal regulation of public order and security, in particular regarding the patterns of development of public order and security in foreign countries.

***Key words**: administrative activity, law enforcement institutions, National Police, public order, public safety, the principle of the rule of law, the period of martial law, means of administrative coercion, human and civil rights and freedoms, discretionary powers.*

Стаття надійшла до редколегії 27 жовтня 2023 року

УДК 342.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.56-62

М. С. Мушій,
аспірант,
Державний податковий університет
e-mail: mushiy.mykhaylo@gmail.com
ORCID ID 0009-0005-0638-007X

СУБ'ЄКТИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена питанням суб'єктному складу суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації. Наголошено, що публічна інформація є важливим елементом забезпечення відкритості та прозорості влади, а також засобом забезпечення можливості громадського контролю за діяльністю органів влади. Право на доступ до публічної інформації є однією із основних засад демократії та правової держави. Підкреслено, що запитувачами можуть бути не лише резиденти України, законодавство не робить прив'язки до статусу громадянства або обов'язкової реєстрації певної юридичної особи в Україні, а тому доходимо до висновку про можливість віднесення до запитувачів доступу до публічної інформації та іноземних громадян і юридичних осіб нерезидентів. Запитувачами публічної інформації також можуть бути суб'єкти, які здійснюють професійну діяльність у сфері використання отриманої публічної інформації та мають визначений законом обов'язок її збереження, забезпечення конфіденційності отриманої інформації, що дозволяє запропонувати надавати їм більш розширений доступ до інформаційних ресурсів, зокрема і до інформації, яка відзначається певними обмеженнями. Розпорядниками інформації є суб'єкти владних повноважень, які як учасники суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації виступають як суб'єкти адміністративного права, наділені властивостями здійснення публічного управління та адміністрування. Водночас спірним є включення окремого суб'єкта суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації як структурного підрозділу або відповідальної особи з питань доступу до публічної інформації розпорядників, які не наділені окремим правовим статусом (правосуб'єктністю) для самостійної участі у відносинах доступу до публічної інформації. Правове регулювання у сфері забезпечення права на доступ до публічної інформації передбачає закріплення позитивних обов'язків органів влади та їх посадових осіб щодо поширення і захисту публічної інформації; визначення способів поширення такої інформації та меж її доступності; встановлення відповідальності за порушення правил про доступність інформації.

Ключові слова: *публічна інформація, суб'єкти владних повноважень, розпорядники інформації, запитувачі інформації.*

© Мушій М. С., 2023

Актуальність проблеми. Важливою частиною сучасних інформаційних відносин у демократичному суспільстві є відносини у сфері доступу до публічної інформації. Інформатизація суспільного життя активно проникає у різні сфери людської діяльності, формуючи нові можливості й умови для правового, політичного, економічного, соціального, культурного та іншого розвитку людства. Каталізатором змін також виступило повсюдне поширення й активне проникнення цифрових каналів зв'язку, водночас інтенсивний розвиток інформаційної інфраструктури характерний як для розвинених, так і для країн, що розвиваються. Мережа цифрових каналів продовжує активно розширюватися й охоплювати нові території, дозволяючи вільно шукати, отримувати, передавати, виробляти та розповсюджувати цифрову інформацію.

Суспільні відносини у сфері доступу до публічної інформації є одним із ключових аспектів сучасної демократії та прав людини. Як будь-які суспільні відносини, вони зазначаються наявністю складу, обов'язковою частиною якого є відповідні учасники – суб'єкти. Важливість інформації в сучасному суспільстві вимагає перегляду й адаптації правових понять та норм, пов'язаних із нею. Основним моментом є право на доступ до інформації, яке відіграє ключову роль у залученні громадян до управлінських процесів і контролю за діями влади. Інформаційна прозорість державних органів є критично важливою, бо лише за збереженням умов інформаційної відкритості держави громадянське суспільство може ефективно контролювати та впливати на рішення влади.

Важливим елементом процесу цифровізації інформації виступає розширення доступу до сфери публічної інформації, яка перетворюється на ваговий ресурс розвитку держави й інституцій громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інформаційної політики та цифровізаціїї її процесів сьогодні все частіше знаходила своє відображення у працях окремих вітчизняних науковців. Зазначена проблема в окремих аспектах знайшла відображення у ряді публікацій вітчизняних дослідників, серед них пропонується звернути увагу на праці таких науковців, як: О. Д. Добрянська [1], А. М. Новицький [2], Н. Б. Новицька [3], О. О. Пунда [1], В. С. Цимбалюк [4], М. Швець [5], В. П. Паліюк [6], Т. І. Шинкар [7], М. М. Юрченко, Н. І. Костова [8] та інші [9, 10]. У їх працях основна увага звертається переважно питанням правового забезпечення інформаційної політики як складової механізму державного управління у зазначеній сфері суспільних відносин.

Метою дослідження є це комплексний загальнотеоретичний аналіз проблем доктринального визначення поняття суб'єктів суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації.

Виклад основного матеріалу. Право на інформацію є ключовим елементом розвитку демократії, в якій громадяни активно беруть участь в управлінні суспільними справами, а уряд діє відкрито і підзвітно. Право на доступ до інформації про діяльність публічно-владних структур пов'язане із більш загальним конституційним правом кожного вільно шукати, отримувати, передавати, виробляти та поширювати інформацію будь-яким законним способом. Держава та її представники мають позитивно-правове зобов'язання забезпечити громадянам доступ до інформації. Щодо інформації, що належить державі, необхідно враховувати, що всі її установи та посадові особи, незалежно від

приналежності до певної гілки влади, мають обов'язок надавати запитані дані або аргументовано відмовляти, якщо інформація є певним винятком із загального правила.

Право на доступ до публічної інформації є елементом свободи інформації та свободи вираження думки, закріпленими базовими міжнародно-правовими документами із прав людини. Гарантією здійснення права на доступ до публічної інформації повинні бути активні дії держави, спрямовані на організаційно-правове забезпечення належного розгляду запитів на отримання інформації, а також оприлюднення суспільно важливої інформації [7, с. 248].

Важливе розуміння місця та значення суб'єктів суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації відіграє чітке визначення їх наявної сфери компетенції та потенційних правових можливостей. Суб'єктом правовідносин є носій суб'єктивних прав та обов'язків. Суб'єкти мають володіти правосуб'єктністю, яка складається із правоздатності (здатність особи мати права та нести обов'язки) та дієздатності (здатність особи своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки) [11, с. 127].

Відповідно до ст. 12 Закону України від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації» суб'єктами суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації є: а) запитувачі публічної інформації – фізичні, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень; б) розпорядники публічної інформації – суб'єкти, визначені у наступній ст. 13 цього Закону; в) структурний підрозділ або відповідальна особа з питань запитів на публічну інформацію розпорядників інформації [12].

Згідно із ст. 13 цього Закону розпорядниками інформації визнаються: суб'єкти владних повноважень; юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим; особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором; суб'єкти господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, та юридичні особи публічного права; державні / комунальні підприємства або державні / комунальні організації, що мають на меті одержання прибутку; господарські товариства, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) прямо чи опосередковано належать державі та/або територіальній громаді [12].

Водночас до суб'єктів владних повноважень Закон України «Про доступ до публічної інформації» пропонує відносити органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання [12].

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV «суб'єкт владних повноважень» – орган державної влади (зокрема, без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт у разі здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень, або наданні

адміністративних послуг [13]. Зазначені суб'єкти наділені певними особливостями через здійснення функцій публічного управління у певній сфері діяльності. Суб'єкт публічної адміністрації – це суб'єкт владних повноважень, наділений законом повноваженнями здійснювати публічне адміністрування, тобто надавати адміністративні послуги чи здійснювати виконавчо-розпорядчу діяльність [14]. Водночас суб'єкт адміністративного права – це юридична чи фізична особа, що є носієм прав і обов'язків у сфері державного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, та має здатність надані права реалізовувати, а покладені обов'язки виконувати [15].

Отже, суб'єкти владних повноважень як учасники суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації виступають як суб'єкти адміністративного права, наділені властивостями здійснення публічного управління та адміністрування. Водночас досить дивним виглядає виділення окремого суб'єкта суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації як структурного підрозділу або відповідальної особи з питань доступу до публічної інформації розпорядників інформації п. 3 ч. 1 від 13 січня 2011 р. Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Зазначений структурний підрозділ виступає як складова штатної структури суб'єктів владних повноважень і суто не наділений окремим правовим статусом (вищезгаданої правосуб'єктності) для самостійної участі у відносинах доступу до публічної інформації.

Отже, з одного боку, суб'єктами суспільних відносин виступають запитувачі публічної інформації, які наділені суб'єктивними правами доступу до змісту інформаційних ресурсів, накопичених у сфері публічного управління та адміністрування, а з іншого – суб'єкти публічного адміністрування та їх посадові особи.

Важливим водночас є декілька моментів, які у чинному законодавстві не відображені, але їх можливо виділити шляхом його тлумачення. Так, серед запитувачів публічної інформації – фізичних, юридичних осіб, об'єднань громадян без статусу юридичної особи, необхідно виділити суб'єктів, які здійснюють професійну діяльність у сфері використання отриманої публічної інформації та мають визначений законом обов'язок її збереження. Фізичні особи, які здійснюють професійну діяльність і несуть обов'язок забезпечити збереження (конфіденційність) отриманої інформації, повинні мати більш розширений доступ до інформаційних ресурсів, зокрема і до інформації, яка зазначається певними обмеженнями. Зазначена інформація може бути необхідною саме для здійснення їх професійної діяльності (адвокати, нотаріуси, арбітражні керуючи та інші). На жаль, серед такої категорії осіб відсутні професійні «політтехнологи» або «лідери громадської думки», діяльність яких сьогодні у нормативно-правовому плані взагалі нерегламентована.

Так, наприклад, Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII у загальному вигляді визначає обов'язки арбітражного керуючого у сфері захисту інформаційних ресурсів підприємства-боржника. Зокрема, арбітражному керуючому забороняється розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку із його діяльністю, і використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб, а обов'язок збереження цієї інформації поширюється також на осіб, які перебувають з

арбітражним керуючим у трудових відносинах, а також на інших осіб, які мають доступ до зазначеної інформації [16]. Отже, ця норма створює позитивний обов'язок для арбітражного керуючого не лише забезпечити збереження інформації, яка стала йому відома у процесі здійснення своєї професійної діяльності, тобто набула характер професійної інформації, але й створити умови, за яких треті особи, зокрема ті, що перебувають із ним у трудових відносинах, а також ті, хто може обробляти таку інформацію, не допустили її неправомірного використання або розкриття. Під час виконання повноважень арбітражний керуючий має право на безпосередній доступ до інформації про боржників, їхнє майно, доходи та кошти, зокрема конфіденційної, що міститься в державних базах даних і реєстрах, а саме електронних. Порядок доступу до такої інформації із баз даних та реєстрів встановлюється центральними органами виконавчої влади, які забезпечують їх ведення [16].

Також виникає закономірне питання про те, що якщо Закон України «Про доступ до публічної інформації» свідчить про фізичних, юридичних осіб, об'єднань громадян без статусу юридичної особи, то чи не дає таке формулювання можливість доступу до публічної інформації таким особам, які не є резидентами України. Вважаємо, що це питання є досить полемічним, але за своєю сутністю статус громадянства або приналежності до іншої, ніж українська національна юрисдикція, не повинні створювати перепон у доступі до публічної інформації.

Висновки. У підсумку наголосимо, що публічна інформація є важливим елементом забезпечення відкритості та прозорості влади, а також засобом забезпечення можливості громадського контролю за діяльністю органів влади. Право на доступ до публічної інформації є однією із основних засад демократії та правової держави.

Запитувачами можуть бути не лише резиденти України, законодавство не робить прив'язки до статусу громадянства або обов'язкової реєстрації певної юридичної особи в Україні, а тому доходимо висновку про можливість віднесення до запитувачів доступу до публічної інформації та іноземних громадян і юридичних осіб нерезидентів.

Запитувачами публічної інформації також можуть бути суб'єкти, які здійснюють професійну діяльність у сфері використання отриманої публічної інформації та мають визначений законом обов'язок її збереження, забезпечення конфіденційності отриманої інформації, що дозволяє запропонувати надавати їм більш розширений доступ до інформаційних ресурсів, зокрема і до інформації, яка зазначається певними обмеженнями.

Розпорядниками інформації є суб'єкти владних повноважень, які як учасники суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації виступають як суб'єкти адміністративного права, наділені властивостями здійснення публічного управління та адміністрування. Водночас спірним є включення окремого суб'єкта суспільних відносин у сфері доступу до публічної інформації як структурного підрозділу або відповідальної особи з питань доступу до публічної інформації розпорядників, які не наділені окремим правовим статусом (правосуб'єктністю) для самостійної участі у відносинах доступу до публічної інформації.

Правове регулювання у сфері забезпечення права на доступ до публічної інформації передбачає закріплення позитивних обов'язків органів влади та їх посадових осіб щодо поширення і захисту публічної інформації; визначення способів поширення такої інформації та меж її доступності; встановлення відповідальності за порушення правил про доступність інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новицька Н. Б., Пунда О. О., Добрянська О. Д. Принципи інформаційної політики в умовах війни та їх нормативно-правове закріплення. *Екологічне право*. 2022. № 1–2. С. 60–65.

2. Новицький А. М. Щодо питання структуризації інформаційного права як наукової категорії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 34–38.

3. Новицька Н. Б. Захист суспільної моралі в інформаційному суспільстві. *Інформація і право*. 2011. № 3(3). С. 28–33.

4. Цимбалюк В. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія. К. : Освіта України, 2010. 388 с.

5. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. Цимбалюк, В. Гавловський, В. Брижко та ін. ; за ред. М. Швеця. 2-ге вид., переробл. і доп. К. : Знання, 2009. 414 с.

6. Паліюк В. П. Право на доступ до публічної інформації як складова особистих немайнових прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право.* 2013. Випуск 22, частина I, том 1. С. 188–194 URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1284/1/%D0%87. pdf (дата звернення: 20.10.2023).

7. Шинкар Т. І. Право на доступ до публічної інформації: правове забезпечення та проблеми імплементації в Україні. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол. : Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020. Вип. 85. С. 247–254. URL : http://apdp.in.ua/v85/34.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

8. Юрченко М. М., Костова Н. І. Міжнародні стандарти ЄС щодо доступу до публічної інформації: порівняльний аналіз з Україною. *Юридичний науковий електронний журнал* : електронне наукове фахове видання. 2021. № 5. С. 320–322. URL : http://www.lsej.org.ua/5_2021/77.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

9. Селезньова О. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : моногр. Чернівці : Місто, 2014. 408 с.

10. Заніздра Н. О. Державна інформаційна політика на сучасному етапі та шляхи вдосконалення. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2012. № 4. С. 193–196.

11. Фатхутдінов В. Г. Поняття суб'єктів, об'єктів та змісту адміністративно-правових відносин у сфері громадської безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 1 (59). С. 127–132.

12. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI / Верховна Рада України // База «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення: 20.10.2023).

13. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 6 липня 2005 року № 2747-IV / Верховна Рада України // База «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

14. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

15. Адміністративне право України : навч. посіб. для здобув. ступ. вищ. освіти бакалав. спец. «Право» освіт.-проф. прогр. «Правознавство» / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : Гельветика, 2018. 84 с.

16. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII / Верховна Рада України // База «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text (дата звернення: 11.08.2023).

M. S. Mushiy. SUBJECTS OF PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF THE ACCESS TO THE PUBLIC INFORMATION

The paper is dedicated to issues on subject composition of public relations in the field of the access to public information. There is stressed, public information is a significant element of providing of openness and transparency of the authority as well as a means of providing of opportunity of the public control for activities of authority's bodies. The right for access to public information is one of main principles of the democracy and a legal state. There is outlined, that not only residents of Ukraine can be inquirers, as legislation does not relate citizenship status or mandatory registration of a certain legal entity in Ukraine to the right for access to public information. Thus, we conclude that foreign citizens and non-resident legal entities can be include into the scope of inquirers. Entities that carry out professional activities in the field of using received public information and have a legally defined obligation to preserve it, ensure the confidentiality of received information can be inquirers of public information. It allows to suggest them more extended access to information resources, including information that signed certain restrictions. Information administrators are the subjects of the authorities which, as subjects of public relations in the field of the access to public information, are subjects of the administrative law, provided with power for the implementation of the public governance and administration. At the same time, a question of inclusion as a separate subject of public relations in the field of access to public information as a structural unit or person responsible for access to public information of administrators who are not endowed with a separate legal status (legal personality) for independent participation in relations of access to public information. Legal regulation in the field of the providing the right for access to public information provides fixation of positive duties of authorities and their officials regarding the dissemination and protection of public information; determination of ways of the disseminating such information and limits of its availability; establishment of responsibility for violation of rules on information availability.

Keywords: *public information, subjects of authority, administrators of information, inquirers of information.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року

УДК 392.7
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.63-70

Н. Б. Новицька,
д-р юрид. наук, с.н.с.,
професор кафедри публічного права,
Державний податковий університет
e-mail: natalka_bn_@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4753-7625;
В. М. Петрик,
канд. наук з держ. упр., доцент,
доцент спеціальної кафедри № 4,
Інститут спеціального зв'язку та
захисту інформації НТУ України
«Київський політехнічний інститут
ім. Ігоря Сікорського»
e-mail: iszzi_open@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-2662-0876;
К. М. Музиченко,
Інститут спеціального зв'язку та
захисту інформації НТУ України
«Київський політехнічний інститут
ім. Ігоря Сікорського»
e-mail: kirilmuzychenkho@gmail.com
ORCID ID 0009-0004-0738-6273

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНІЙ ПОЛІТИЦІ УГОРЩИНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті зроблено спробу розкрити правові підстави протидії пропаганді, диверсифікації громадської думки Угорщиною, що завдає шкоди інтересам України. Розглянуті та визначені дії угорського уряду, що розпалюють сепаратизм і розділ українських земель. Проаналізовані питання, які підіймаються верхівкою на міжнародній політичній арені, що у певний спосіб спрямовані на приєднання Українських земель до Угорщини як в культурному, так і в геополітичному напрямах.

Висвітлені випадки блокування Угорщиною траншів і військової допомоги України на користь інтересам росії. Врешті-решт, згідно із публікацією The Washington Post, Петер Сіярто зазначив, що безпека енергозабезпечення – це питання суверенітету. Якщо хтось призиває до неможливості енергозабезпечення Угорщини, він фактично атакує суверенітет цієї країни. І повідомив, що немов Президент України В. Зеленський

© Новицька Н. Б., Петрик В. М., Музиченко К. М., 2023

пропонував підірвати нафтопровід «Дружба», яким нафта переправлялась до Угорщини. Отже, міністр закордонних справ Угорщини намагався дискредитувати Президента України, збільшити ворожнечу між Угорщиною та Україною і застерегти європейських партнерів від надання допомоги Україні у війні з росією.

Також дії угорського уряду неодноразово сіяли протиріччя на Заході України, використовуючи проблематику мовного питання, нав'язуючи угорську мову в українських школах, на вивісках вулиць і магазинів. Вирішення цього питання актуальне на сьогодні і не має простого застосування.

Ключові слова: *Угорщина, правові підстави протидії пропаганді, загарбницькі дії, поширення інтересів, мовне питання, пропаганда, блокування фінансової допомоги.*

Метою статті є розкрити правові підстави протидії пропаганді, диверсифікації громадської думки Угорщиною, що завдає шкоди інтересам України.

Постановка проблеми. Загалом різні уряди Угорщини впродовж останніх 100 років прагнули здійснювати вплив на свої колишні землі. Почуття ностальгії за «славним» імперським минулим пов'язано з геополітичними амбіціями Угорщини щодо захисту угорських етнічних громад у Карпатському регіоні. З приходом В. Орбана намагання Будапешта наростити вплив на територіях сусідніх держав, де мешкають угорські меншини, лише посилилися.

Від початку повномасштабного нападу росії на Україну між Будапештом та Києвом регулярно відбуваються конфлікти через те, що уряд Орбана гальмує санкції проти російського енергетичного сектору і заважає ізоляції Росії. Президент України В. Зеленський та інші українські високопосадовці критикують таку позицію.

Аналіз останніх досліджень. Багато ґрунтовних публікацій присвячено розпалюванню сепаратизму та іншому деструктивному впливу з боку рф на шкоду інтересам України, але фундаментальні дослідження про подібну діяльність з боку Угорщини на сьогодні відсутні. Це питання у публікаціях розглядалося тільки фрагментарно [1–5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Угорські високопосадовці відкрито підтримують культурну та територіальну автономію угорських етнічних меншин в інших країнах. Напориста риторика Угорщини почасти призводила до дипломатичних скандалів із сусідніми країнами – Румунією, Словаччиною, Сербією, а також Україною, в якій проживає близько 150 000 громадян угорського походження.

Угорщина ще з 2018 року блокує зближення України з НАТО, вимагаючи від України відмовитися від політики збільшення частки української мови в освіті. Будапешт вважає це загрозою для своєї меншини на Закарпатті.

Напередодні парламентських виборів 2019 року Угорщина намагалася здійснювати вплив з метою збільшення представництва угорської меншини у Верховній Раді України. Зокрема, частина коштів, наданих Товариству угорської культури Закарпаття в Ужгороді, могла бути використана для політичної кампанії керівника цього товариства і кандидата в депутати В. Брензовича. Згідно з матеріалами «Укрінформу» в першій половині 2019 року Товариство угорської культури Закарпаття отримало 800 тисяч форинтів (близько 70 тисяч гривень) від угорського Фонду імені Бетлена

Габора для встановлення білбордів [2]. Хоча ця сума здається занадто незначною, щоб справити серйозний вплив на результати виборів, такі дії порушують законодавство України і створюють прецедент для подібного втручання у виборчі процеси з боку Угорщини чи інших держав у майбутньому. На стосунки з угорськими колегами місцевих політиків все ж може вплинути рішення українського уряду, пов'язане з рядом заборон щодо подвійного громадянства. На початку березня 2021 року Президент України В. Зеленський ввів у дію рішення Ради національної безпеки та оборони «Про невідкладні заходи щодо протидії загрозам національній безпеці у сфері громадянства», яке передбачає аналіз законодавства щодо питань, пов'язаних із подвійним (множинним) громадянством і розробку законопроєктів, які можуть передбачати заборону українцям з подвійним громадянством претендувати на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також бути членом політичної партії [6]. Хоча ці заходи, безумовно, потрібні Україні як суверенній державі, проте це може розпалити певні конфлікти щодо політиків, які мають подвійне громадянство та тісно співпрацюють з іншими державами. Попри це такі рішення є необхідними, щоб зберегти самостійність рішень уряду без залежності від рішень і мотивів інших держав.

Відносини Угорщини та України перебувають у кризі ще з часу ухвалення українського освітнього закону у вересні 2017 року, який у Будапешті оцінили як наступ на права угорської нацменшини на Закарпатті. Тому ще одним чинником, який впливає на складні українсько-угорські відносини, є питання української мови в Ужгороді та інших містах і районах Закарпаття, що розміщені близько до Угорщини. Це спостерігається як у школах, так і в повсякденному житті громадян, коли, йдучи містом, вони помічали, що таблички вулиць, які висять на будівлях, мають написи угорською мовою. Зазначені фактори змушували задуматись закарпатців про те, громадянами якої країни вони є, та чому мають користуватися мовою іншої країни в повсякденному житті. Для прикладу, у деяких школах Закарпатської області виявили порушення законодавства щодо функціонування державної мови в закладах загальної середньої освіти. Йдеться, зокрема, про школи «з угорською мовою викладання» в Берегівському районі. Відповідні висновки оприлюднив Уповноважений із захисту державної мови Т. Кремінь [1].

Необхідно зазначити, що чинним законодавством не передбачено функціонування закладів освіти з навчанням мовою національної меншини. Закон вимагає створення окремих класів (груп) із навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою. У таких класах обсяг навчального часу предметів, які вивчають державною мовою, має поступово збільшуватися від 20 % у п'ятому класі до 60 % у старшій школі [7].

Варто коротко нагадати: вся критика закону про освіту, яка лунала від угорців, стосувалася так званої «мовної статті», яку Верховна Рада України змінила в останній момент 5 вересня 2017 року безпосередньо в сесійній залі. Тоді цю статтю сформулювали настільки «розмито», що вона не давала чіткої відповіді, якою мовою мають навчатися представники нацменшин після четвертого класу.

Зокрема, у 7-й статті зазначено, що «одна або декілька дисциплін можуть викладатися двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу». Але «декілька» – це скільки? І що конкретно означає фраза про «викладання предмета двома мовами»? Гострі та заполітизовані дискусії щодо цієї статті, які вилилися у протистояння між Україною та Угорщиною на міжнародній арені, не лишали й натяку на компроміс, тому не було іншого варіанта, крім звернення до незалежного арбітра. Ним стала Венеціанська комісія, яка ще у грудні 2017 року дала чіткі рекомендації, як варто вдосконалити норми про мову освіти, гарантувавши права нацменшин.

Мов Євросоюзу, зокрема угорської, стосувалися три ключові рекомендації:

- продовжити перехідний період запровадження мовної статті;
- вивести приватні школи з-за меж її дії, дозволивши їм навчання будь-якою мовою до останнього класу;
- використати гнучкість 7-ї статті та надати «детальніші та збалансованіші рішення» щодо мови навчання нацменшин [8].

Першу рекомендацію Україна виконала 2019 року, продовживши перехідний період до 2023 року. З 2020 року були реалізовані і дві наступні.

Знаючи, що Україна вже декілька років намагається отримати членство в ЄС та НАТО, керівництво Угорщини на найвищому рівні блокує проведення засідання комісії Україна – НАТО через претензії до українського закону «Про освіту». Такими діями вони розпалюють конфлікт на міждержавному рівні.

Угорщина висловила стурбованість щодо майбутнього угорської меншини в Україні. Закон уже набув чинності, але для врегулювання ситуації Україна запропонувала продовжити строк імплементації мовної статті до 2023 року, хоча відповідно до ухваленого закону вона набула чинності 2020 року [7].

Оскільки кількість громадян на Закарпатті, які належать до угорської меншини та русинів, є досить низькою, побоювання щодо сепаратизму в регіоні можуть бути перебільшеними. Однак на тлі триваючої російської агресії проти України важливо продовжувати відслідковувати намагання кремля співпрацювати з Угорщиною у справі угорської меншини чи ідеями з федералізації України. Ці намагання можуть також проявлятися у давно відомих брехливих тезах про те, що Україна є нестабільною і нетолерантною державою, якою управляють «бандерівці» й екстремісти. У цьому контексті так зване «русинське питання» також може повернутися до геополітичної методички кремля.

Офіційної статистики про те, скільки закарпатців мають угорське громадянство, в Україні не існує – факт наявності другого паспорта його власники ретельно приховують від українських державних органів. Для етнічних угорців друге громадянство – це часто не тільки і не стільки підтвердження зв'язку зі державою своєї нації, але й ключ до того, щоб навчатися, працювати, подорожувати до ЄС або виїхати на постійне проживання.

Угорщина робила, робить і буде багато робити для Закарпаття, тому що історично склалося так, що для угорців це є частиною їхньої «віднайденої батьківщини». Але і для закарпатців це – батьківщина, та й не тільки для них.

Ці два етноси краю чимось скидаються на дітей, які мають одну матір – спільну землю, але різних, часто сердитих «татів»: одні – Будапешт, другі – Київ. Та оскільки «діти» у цьому випадку живуть із матір'ю, то вона, піклуючись про них, вільна приймати допомогу обох «татів».

Після початку повномасштабної війни на теренах України, коли весь цивілізований світ підтримує нашу країну та накладає санкції на російську федерацію, Угорщина згодом почала блокувати транші Євросоюзу у наданні допомоги Україні. Нині угорське вето викликає велике обурення серед дипломатів, оскільки воно не має виправдання, крім того, що країна надає перевагу росії.

В ЄС повідомили, що є варіанти виходу з цієї ситуації. На початку грудня 2022 року Угорщина заблокувала 18 млрд євро макрофінансової допомоги Україні, тоді ЄС прийняв законодавчий акт, який дає змогу доставляти цю допомогу в обхід країні. Цього було достатньо, щоб Угорщина поступилася, і врешті 27 країн змогли ухвалити пакет.

Дипломати припускають, що якщо Будапешт відмовиться від збройової допомоги Україні, ЄС може прийняти таке рішення й у 26 країнах.

«Невеликій, проросійській державі, яка має винятки з усіх санкцій, важко диктувати позицію всьому ЄС», – наголосив дипломат ЄС для відомства [5].

Крім того, Угорщина викликає ще більше роздратування, оскільки без обґрунтування хоче виключити кількох олігархів рф зі списку санкцій ЄС.

Наприкінці листопада 2022 року Єврокомісія виступила проти виплати Угорщині допомоги в розмірі понад 13 мільярдів євро. Регулятор схвалив плани Будапешта щодо використання допомоги ЄС для подолання економічних наслідків пандемії, але рекомендував не виплачувати зарезервовані для цього кошти на суму 5,8 мільярда євро до виконання всіх умов. Одночасно Єврокомісія закликала всі країни ЄС заморозити виплату Угорщині 7,5 мільярда євро, призначених для вирівнювання рівня життя в країнах Євросоюзу [5].

У Брюсселі вже неодноразово звинувачували уряд Орбана в порушенні принципів ЄС у сфері прав людини, демократичних стандартів і боротьби з корупцією. Водночас Єврокомісія попереджала про можливість уперше застосувати механізм верховенства права ЄС, який дозволяє скоротити виплати країні з бюджету Євросоюзу.

Загалом зрозуміло, що уряд Угорщини намагається одночасно «всидіти на двох стільцях». Такі дії не приведуть Угорщину до бажаного результату. Наразі Орбан намагається зберегти дружні дипломатичні відносини з росією і одночасно перебувати в Європейському Союзі й отримувати мільярди євро підтримки. Водночас страждає український народ, бо, намагаючись влаштувати інтереси рф, Орбан блокує транші, які Україна має отримати від ЄС. Від цього отримують проблеми й країни ЄС, які намагаються допомогти Україні в боротьбі проти загарбницької агресії рф. Також, за даними ANSA, Угорщина заблокувала 500 мільйонів євро з фонду, що фінансує зброю для України [5].

Водночас не можна виключати й інтереси Угорщини до Закарпаття, яке може їй відійти у разі захоплення України рф. Тому потрібно пам'ятати, що вороги України не обмежуються лише росією та її товаришем О. Лукашенком.

Отже, питання протиборства мають ставитися гостро і бути вирішеними в найкоротші строки. Будь-які зазіхання на українські кордони повинні бути зупинені, а зовнішня політика – направленою на укріплення дружніх і продуктивних відносин.

Перспективи подальших досліджень. У перспективах подальших досліджень планується розглянути та систематизувати інші прояви намірів Угорщини з використанням дезінформування, пропаганди, психологічного тиску, диверсифікації громадської думки проти України та союзників України.

Висновки. Українсько-Угорські питання були проблемними ще за довго до війни цивілізованого світу проти росії. Ще з далеких часів Угорщина планувала отримати частину України. За новітньої історії гарним цьому прикладом є угорсько-українська війна 1939 року. Тоді українські воїни гинули за те, щоб не потрапити до рук загарбників з Угорщини. У XXI сторіччі Угорщина досі претендує на українські землі, проте робить це приховано.

Тільки чітке розуміння проблеми може дати шляхи її вирішення. Важливо врегулювати багаторічні зазіхання на українські землі зі Сходу та Заходу, забезпечити незалежність і суверенітет України. Водночас необхідно зберегти дружні відносини із сусідами. Для того щоб перелічені аспекти втілились у життя, потрібно продовжувати боротьбу і чітко стояти на принципах незалежності та демократії, необхідно забезпечити всебічний розвиток країни, належний рівень освіти. Із міцною країною в економічному й оборонному планах будуть намагатися вступати в союзи та співпрацювати, таку країну будуть поважати та її національні й культурні особливості. Народ такої країни житиме в мирі та достатку. Шлях до такої країни буде довгим і непростим, проте сьогодні йдемо цим шляхом і маємо гідно дійти до кінця заради злагоди та життя наступних поколінь. На свободу заслуговує лише той народ, який готовий за неї боротись. А народ України показав усьому світу, що дійсно здатен на це.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попович З. Мовне питання: як живе угорська громада на Закарпатті / Новинне видання «Суспільне новини». 27 січня 2021. URL : https://suspilne.media/99867-ak-zive-ugorska-gromada-na-zakarpatti/

2. Штогрін І. «Угорське питання». Чи загрожує Україні сепаратизм на заході? / Новинне видання «Радіо Свобода». 24 квітня 2018. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/29187865.html

3. Сійярто назвав причини, через які Угорщина заблокує черговий транш ЄС для України / Аналітичний портал «Слово і діло» 17 травня 2023. URL : https://www.slovoidilo.ua/2023/05/17/novyna/polityka/sijyarto-nazvav-prychyny-cherez-yaki-uhorshhyna-zablokuye-cherhovyj-transh-yes-ukrayiny

4. Угорщина заблокувала новий транш допомоги ЄС Україні / Новинне видання «Еспресо». 9 січня 2023. URL : https://espreso.tv/ugorshchina-zablokuvala-noviy-transh-dopomogi-es-ukraini-zmi

5. Новинне видання «The Washington Post». URL : washingtonpost.com

6. Про невідкладні заходи щодо протидії загрозам національній безпеці у сфері громадянства : рішення Ради національної безпеки та оборони від 26.02.2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0013525-21#Text

7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

8. Висновок Венеціанської комісії щодо освітнього закону. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/

REFERENCES

1. Popovych Z. Movne pytannia: yak zhyve uhorska hromada na Zakarpatti / Novynne vydannia «Suspilne novyny». 27 sichnia 2021. URL : https://suspilne.media/99867-ak-zive-ugorska-gromada-na-zakarpatti/

2. Shtohrin I. «Uhorske pytannia». Chy zahrozhuie Ukraini separatyzm na zakhodi? / Novynne vydannia «Radio Svoboda». 24 kvitnia 2018. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/29187865.html

3. Siiiarto nazvav prychyny, cherez yaki Uhorshchyna zablokuie cherhovyi transh YeS dlia Ukrainy / Analitychnyi portal «Slovo i dilo» 17 travnia 2023. URL : https://www.slovoidilo.ua/2023/05/17/novyna/polityka/sijyarto-nazvav-prychyny-cherez-yaki-uhorshhyna-zablokuye-cherhovyj-transh-yes-ukrayiny

4. Uhorshchyna zablokuvala novyi transh dopomohy YeS Ukraini / Novynne vydannia «Espreso» 9 sichnia, 2023. URL : https://espreso.tv/ugorshchina-zablokuvala-noviy-transh-dopomogi-es-ukraini-zmi

5. Novynne vydannia «The Washington Post». URL : washingtonpost.com

6. Pro nevidkladni zakhody shchodo protydii zahrozam natsionalnii bezpetsi u sferi hromadianstva : rishennia Rady natsionalnoi bezpeky ta oborony vid 26.02.2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0013525-21#Text

7. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 5.09.2017 № 2145-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

8. Vysnovok Venetsianskoi komisii shchodo osvitnoho zakonu. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/

N. B. Novytska, V. M. Petryk, K. M. Muzychenko. LEGAL ASPECTS OF COMBATING HUNGARY'S DESTRUCTIVE POLICY ON THE TERRITORY OF UKRAINE

The article attempts to reveal the legal grounds for countering propaganda and diversification of public opinion by Hungary, which harms the interests of Ukraine. The actions of the Hungarian government, which incite separatism and the division of Ukrainian lands, are considered and identified. The issues raised at the top of the international political arena, which in one way or another are aimed at the annexation of Ukrainian lands to Hungary in both cultural and geopolitical directions, are analyzed.

Cases of Hungary blocking tranches and military aid to Ukraine in favor of Russia's interests are highlighted. After all, according to the publication of The Washington Post, Peter Sijarto said that the security of energy supply is a matter of sovereignty. If someone calls for the impossibility of Hungary's energy supply, he is actually attacking Hungary's sovereignty. And he said as if the President of Ukraine, Volodymyr Oleksandrovich Zelenskyy, was proposing to blow up the Druzhba oil pipeline, which transported oil to Hungary. In this way, the Minister of Foreign Affairs of Hungary tried to discredit the President of Ukraine, increase the enmity between Hungary and Ukraine, and warn European partners against providing assistance to Ukraine in the war with Russia.

Also, the actions of the Hungarian government repeatedly sowed contradictions in the West of Ukraine, using the problematic of the language issue, imposing the Hungarian language in Ukrainian schools, on street signs and shops. The solution to this issue is relevant to this day and has no simple application.

Key words: *Hungary, legal grounds for countering propaganda, acts of aggression, spread of interests, language issue, propaganda, blocking of financial aid.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2023 року

УДК 342.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.71-79

Г. М. Стріяшко,
канд. юрид. наук, доцент
e-mail: striashko@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6773-025X;
Ю. В. Осика,
аспірант,
Державний податковий університет
e-mail: Osyka1993@ukr.net
ORCID ID 0009-0001-0581-1262

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБІГУ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО МІСТИТЬ ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ

Стаття присвячена питанням процесуальних особливостей обігу інформації, що містить персональні дані. Наголошено, що на доктринальному та нормативно-правовому рівні варто визначити категорію «обіг персональних даних», що має охоплювати суспільні відносини не лише зі збирання, реєстрації, зберігання, використання та поширення інформації, що містять персональні дані, але й включати видалення персональних даних, їх знищення та псевдонімізацію. Під псевдонімізацією запропоновано розуміти глибоке (істотне) знеособлення персональних даних шляхом обробки персональних даних фізичної особи так, щоб їх більше неможливо було віднести до конкретного суб'єкта даних без використання додаткової інформації, і за умови, що така додаткова інформація зберігається окремо та щодо неї вжито технічних й організаційних заходів, що запобігають її віднесенню ідентифікованій фізичній особі. Також, зважаючи на комплексне регулювання суспільних відносин у сфері персональних даних, необхідно свідчити про процесуальні особливості обігу інформації, що містить персональні дані. Такі особливості зазначаються тим, що визначені у законодавстві про захист персональних даних принципи правового регулювання цих відносин мають бути відображені у процесуальних приписах окремих галузей права та міжгалузевих інститутах. До таких можна віднести процесуальні вимоги захисту персональних даних в адміністративно-управлінських, фінансово-податкових, митних, господарсько-цивільних, кримінально-процесуальних, трудових відносинах, відносинах у сфері соціального захисту, медичного забезпечення, проходження військової служби, оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. Їх головна особливість полягає у необхідності забезпечення захисту чутливої інформації фізичної особи на основі балансу суспільних інтересів та інтересів особи шляхом неухильного дотримання законності, адекватності, точності, обмеженості та цілісності і конфіденційності персональних

© Стріяшко Г. М., Осика Ю. В., 2023

даних. Отже, у кожній сфері суспільних відносин мають бути розроблені відповідні процесуальні вимоги щодо обігу інформації, яка містить персональні дані на основі базових правових вимог, визначених у спеціальному законі та регламенті.

Ключові слова: *правовий статус інформації, персональні дані, обіг персональних даних, процесуальні особливості обігу інформації, комплексне правове регулювання, псевдонімізація персональних даних.*

Постановка проблеми. Сучасний стан технологічного розвитку збільшує потреби і можливості у зборі та обробці особистих даних фізичних осіб, які застосовуються у різних сферах, включаючи бізнес, охорону здоров'я, трудові відносини та політичну сферу. Використання таких даних суттєво полегшує повсякденне життя, можливості ідентифікації, закладені в основу багатьох сервісів та адміністративних послуг. Персональні дані фізичних осіб стали важливою соціальною цінністю в інформаційному суспільстві, а їх захист від несанкціонованого доступу і використання є важливим завданням для держав та організацій, що збирають й обробляють ці дані. Важливим елементом процесу цифровізації інформації виступає розширення доступу до сфери персональних даних фізичних осіб, яке перетворюють на ваговий ресурс розвитку держави й інституцій громадянського суспільства. Водночас персональні дані є вочевидь винятково вразливим явищем та можуть також бути використані для порушення прав людини, особливо права фізичних осіб на приватність, особисту недоторканість і свободу. За таких умов захист особистих даних є важливим завданням для органів публічної адміністрації та управління. Це не просто обов'язок суб'єктів владних повноважень, але й засіб захисту всієї системи особистих прав людини. Більше того, ефективний захист особистих даних є частиною міжнародних зобов'язань держави, пов'язаний із її європейською інтеграцією, від виконання якого залежить євроінтеграційний курс України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам правового регулювання використання персональних даних сьогодні присвячено незначна кількість наукової публіцистики. Сутність персональних даних та окремі аспекти їх правового захисту досліджували такі вчені: Ю. Д. Бєлова [1], В. М. Брижко [2], А. М. Новицький [3], А. В. Пазюк [4], І. Я. Сенюта [5], О. М. Селезньова [6].

Водночас підкреслимо, що значна кількість сучасних досліджень акцентує увагу на приватно-правових аспектах захисту прав персональних даних громадян, тобто майже всі дослідження сконцентровані у площині цивільного права.

Метою дослідження є аналіз правового регламентування процесуальних особливостей обігу інформації, що містить персональні дані.

Виклад основного матеріалу. Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних» встановлює правила збору, зберігання, використання та передачі персональних даних, а також встановлює права суб'єктів персональних даних [7]. Персональними даними громадян насамперед є інформація, що стосується конкретної особи, яка ідентифікується або може бути ідентифікована з використанням цієї інформації. Персональні дані громадян є важливим інформаційним ресурсом для

багатьох сфер суспільної діяльності, включаючи державне управління, господарської діяльності, науки, медицини, військової справи тощо. Однак збір, обробка та зберігання цих даних повинні здійснюватися відповідно до вимог законодавства щодо захисту персональних даних, щоб запобігти можливим порушенням прав і свобод суб'єктів персональних даних. Отже, персональні дані громадян можна розглядати як інформацію, що потребує особливої уваги і захисту з боку органів управління, корпоративних структур та інших сторін, які працюють із цими даними.

Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних» не використовує категорію «обіг персональних даних», а натомість вживає численні поняття: «обробка персональних даних», «знеособлення персональних даних», «використання персональних даних», «збирання», «накопичення», «зберігання», «поширення», «видалення та знищення персональних даних» [7].

У цьому контексті О. С. Дяковський наголошує, що «обіг персональних даних» – це відносини зі збирання, реєстрації, зберігання, використання та поширення інформації, що містять персональні дані з використанням інформаційних (автоматизованих) систем, у результаті яких ці дані не змінюються [8]. Як бачимо, категорії «знеособлення персональних даних», «видалення та знищення персональних даних» автор до елементів обігу персональних даних не відносить.

Позбавлений Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних» також прямих відсилок до певної групи процесуальних відносин, лише у загальному вигляді описуючи можливості здійснення «забезпечення захисту персональних даних» (ст. 24) [7].

Відповідно до положень теорії права у правовій системі існують два ключових компоненти: матеріальне та процесуальне право. Матеріальне право визначає сутність прав та обов'язків учасників правовідносин, дає відповідь на питання «що?». Процесуальне право зі свого боку регулює процес реалізації цих прав та обов'язків, відповідаючи на запитання «як?» Процесуальні норми встановлюють правила діяльності органів влади, місцевого самоврядування і посадових осіб у правовому процесі. Процесуальне право також визначає права та обов'язки всіх учасників цього процесу. Стан правової системи неможливо оцінити, спираючись лише на матеріальне право. Процесуальне право допомагає забезпечити законність і досягнення результатів ефективного правового регулювання. Отже, процесуальні норми права – це норми, що забезпечують процедуру (порядок), форми реалізації або захисту норм матеріального права. Вони мають вторинний, похідний характер щодо норм матеріального права. Функціональне призначення процесуальних норм полягає передусім у тому, що вони закріплюють процедуру, форми реалізації або захисту (охорони) матеріальних норм, здійснення правового регулювання організаційних відносин. *Водночас, коли свідчимо про процесуальні норми та їх особливості, то варто пам'ятати, що наголошуємо про норми процесуального характеру, властиві певній правовій сукупності, – галузі права.*

У сучасній адміністративно-правовій теорії поняття адміністративного процесу включає широке та вузьке розуміння. Так, В. О. Тімашов зазначає, що перший підхід (так званий «юрисдикційний») передбачає його вузьке і широке розуміння. У вузькому

розумінні адміністративний процес – це врегульований нормами адміністративно-процесуального права порядок застосування заходів адміністративного примусу, насамперед адміністративних стягнень. Тобто адміністративний процес – це провадження у справах про адміністративні правопорушення. У цьому розумінні адміністративний процес має виключно юрисдикційний (правоохоронний) зміст. Відповідно до другого підходу (так званий «управлінський»), його ще називають «широким розумінням адміністративного процесу», адміністративний процес пропонується розглядати як урегульований нормами адміністративно-процесуального права порядок розгляду індивідуально-конкретних справ у сфері виконавчої діяльності органів державного управління. Інакше кажучи, в широкому розумінні адміністративний процес – це вся сукупність адміністративних проваджень [9, с. 177].

Вищезазначений теоретичний підхід відображено у перспективному законодавстві, зокрема у Законі України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX «Про адміністративну процедуру» (набере чинність 01.01.2024), який регулює відносини органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які, відповідно до закону, уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації із фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів та у якому наголошено, що «адміністративна процедура – визначений законом порядок розгляду та вирішення справи» (п. 5 ст. 2) [10].

Отже, якщо будемо послуговуватися виключно теоретичним або нормативно-правовим тлумаченням процесуального впливу на відносини у сфері обігу інформації, що містить персональні дані з позицій адміністративного права, то це не дасть нам можливості охопити такі відносини ефективним правовим регулюванням.

Зовсім іншим та набагато більш перспективним виглядає тлумачення нормативно-правового регулювання обігу персональних даних із позицій комплексного правового впливу, охоплюючи водночас елементи, властиві для предмета правового регулювання галузі конституційного, цивільного та адміністративного права. Комплексне регулювання суспільних відносин у сфері персональних даних передбачає застосування ряду законодавчих і нормативно-правових актів, які визначають права та обов'язки суб'єктів відносин у цій сфері. В Україні існують законодавчі акти, які стосуються захисту персональних даних і регламентують їх обіг, зокрема закони України «Про захист персональних даних», «Про інформацію», «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про публічні електронні реєстри» тощо. Крім того, існують різноманітні нормативно-правові акти, які визначають правила обробки персональних даних у певних сферах, наприклад медичній, соціальній, фінансовій тощо. Наприклад, Типовий порядок обробки персональних даних, затверджений наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 08.01.2014 № 1/02-14 [11]. Цим Порядком обробки персональних даних визначено загальні вимоги до обробки та захисту персональних даних суб'єктів персональних даних, що обробляються повністю чи частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів [11].

Комплексність процесуального правового регламентування обігу інформації, що містить персональні дані доводить і європейський правовий досвід. Справжнім «зразком» для української правової системи, правового регулювання та забезпечення захисту персональних даних є Регламент (Євросоюзу) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних (також відомий у науковій літературі як «Загальний регламент про захист даних» або «General Data Protection Regulation – GDPR») [12]. Підкреслимо, що дія цього нормативно-правового акта поширюється, крім того, і на територію України, однак лише опосередковано. Це обумовлено, з одного боку, тим, що хоч Україна і не є членом ЄС, але, з іншого – General Data Protection Regulation поширюються на осіб, що працюють у сфері робіт чи послуг, де бере участь суб'єкт (фізична особа), яка проживає в ЄС. На цьому етапі необхідно переглянути Privacy Policy, правила користування сайтом, додатки, сервіси [13]. Зазначені документи мають бути у злагодженій взаємодії між собою та General Data Protection Regulation.

Саме у Регламент (Євросоюзу) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року серед інших процедур ідеться про «псевдонімізацію» персональних даних, тобто обробку персональних даних фізичної особи у такий спосіб, щоб їх більше неможливо було віднести до конкретного суб'єкта даних без використання додаткової інформації за умови, що така додаткова інформація зберігається окремо і щодо неї вжито технічних та організаційних заходів, які запобігають її віднесенню ідентифікованій фізичній особі [12].

Застосування псевдонімізації до особистих даних може зменшити ризики для відповідних суб'єктів даних і допомогти «контролерам» і «процесорам» даних виконувати свої обов'язки із захисту даних. «Псевдонімізація» в Регламенті (Євросоюзу) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року не означає відмову від інших заходів захисту даних. Щоб заохотити використання псевдонімізації під час обробки даних, мають бути передбачені міри псевдонімізації у контролера, коли цей контролер вжив необхідних технічних та організаційних заходів, а також щоб додаткова інформація, яка дозволяє віднести дані до конкретного суб'єкта, зберігалася окремо [12].

Отже, особисті дані, що пройшли псевдонімізацію і можуть бути віднесені до фізичної особи за наявності додаткової інформації, мають розглядатися як інформація про ідентифіковану особу. Для встановлення можливості ідентифікації фізичної особи варто враховувати всі методи, щодо яких є реальна ймовірність їх використання для прямої або опосередкованої ідентифікації особи. У разі визначення можливості використання такого методу варто враховувати всі об'єктивні фактори, такі як витрати і час, потрібні для ідентифікації, а також технології, доступні на момент обробки даних, і технологічний прогрес.

Висновки. У підсумку наголосимо, що з нашої точки зору варто на доктринальному та нормативно-правовому рівні визначити категорію «обіг персональних даних», що має охоплювати суспільні відносини не лише зі збирання, реєстрації, зберігання, використання та поширення інформації, що містять персональні дані, але й включати видалення персональних даних їх знищення та псевдонімізацію.

Під псевдонімізацією необхідно розуміти глибоке (істотне) знеособлення персональних даних шляхом обробки персональних даних фізичної особи у такий спосіб, щоб їх більше неможливо було віднести до конкретного суб'єкта даних без використання додаткової інформації, і за умови, що така додаткова інформація зберігається окремо та щодо неї вжито технічних й організаційних заходів, що запобігають її віднесенню ідентифікованій фізичній особі. Також, зважаючи на комплексне регулювання суспільних відносин у сфері персональних даних, необхідно свідчити про процесуальні особливості обігу інформації, що містить персональні дані. Такі особливості зазначаються тим, що визначені у законодавстві про захист персональних даних принципи правового регулювання цих відносин мають бути відображені у процесуальних приписах окремих галузей права та міжгалузевих інститутах. До таких можна віднести процесуальні вимоги захисту персональних даних в адміністративно-управлінських, фінансово-податкових, митних, господарсько-цивільних, кримінально-процесуальних, трудових відносинах, відносинах у сфері соціального захисту, медичного забезпечення, проходження військової служби, оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. Їх головна особливість полягає у необхідності забезпечення захисту чутливої інформації фізичної особи на основі балансу суспільних інтересів та інтересів особи шляхом неухильного дотримання законності, адекватності, точності, обмеженості та цілісності і конфіденційності персональних даних. Отже, у кожній сфері суспільних відносин мають бути розроблені відповідні процесуальні вимоги щодо обігу інформації, яка містить персональні дані на основі базових правових вимог, визначених у спеціальному законі та регламенті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бєлова Ю. Д. Цивільні правовідносини щодо персональних даних. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2019. 192 с.

2. Брижко В. М. Захист персональних даних: реалії та практика сучасності. *Інформація і право*. 2013. № 3. С. 31–48.

3. Новицький А. Щодо питання структуризації інформаційного права як наукової категорії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 34–38.

4. Пазюк А. В. Міжнародно-правове регулювання інформаційної сфери (теоретичні і практичні аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 567 с.

5. Сенюта І. Я. Захист персональних даних у сфері охорони здоров'я: алгоритм змін. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 6-1/2014. С. 216–221.

6. Селезньова О. М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : моногр. Чернівці : Місто, 2014. 408 с.

7. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 11.08.2023).

8. Дяковський О. С. Процесуальні особливості обігу інформації, що містить персональні дані. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2018. Том 29 (68), № 1. С. 58–63. URL : https://www.juris. vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/13.pdf (дата звернення: 11.08.2023).

9. Тімашов В. О. Поняття адміністративного процесу, його ознаки, принципи, структура, класифікація. *Науковий вісник львівського державного університету внутрішніх справ.* 2011. № 3. С. 169–178. URL : https://www. lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/nvsy/03_2011/11tvopsk.pdf (дата звернення: 11.08.2023).

10. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 20.10.2023).

11. Типовий порядок обробки персональних даних : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 № 1/02-14 // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#n11 (дата звернення: 25.07.2023).

12. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R0679

13. Железняк К. Відповідність вимогам GDPR: що робити українським компаніям. URL : https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012514 (дата звернення: 11.12. 2021).

REFERENCES

1. Bielova Yu. D. Tsyvilni pravovidnosyny shchodo personalnykh danykh. Khmelnytskyi : FOP Melnyk A.A., 2019. 192 s.

2. Bryzhko V. M. Zakhyst personalnykh danykh: realii ta praktyka suchasnosti. *Informatsiia i pravo.* 2013. № 3. S. 31–48.

3. Novytskyi A. Shchodo pytannia strukturyzatsii informatsiinoho prava yak naukovoi katehorii. *Aktualni problemy pravoznavstva.* 2016. Vyp. 4. S. 34–38.

4. Paziuk A. V. Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia informatsiinoi sfery (teoretychni i praktychni aspekty) : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.11 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2016. 567 c.

5. Seniuta I. Ya. Zakhyst personalnykh danykh u sferi okhorony zdorovia: alhorytm zmin. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia "Iurydychni nauky".* 2014. Vypusk 6-1/2014. S. 216–221.

6. Seleznova O. M. Teoretyko-metodolohichni osnovy informatsiinoho prava Ukrainy : monohr. Chernivtsi : Misto, 2014. 408 s.

7. Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297–VI // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (data zvernennia: 11.08.2023).

8. Diakovskyi O. C. Protsesualni osoblyvosti obihu informatsii, shcho mistyt personalni dani. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky.* 2018. Tom 29 (68), № 1. S. 58–63. URL : https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/13.pdf (data zvernennia: 11.08.2023).

9. Timashov V. O. Poniattia administratyvnoho protsesu, yoho oznaky, pryntsypy, struktura, klasyfikatsiia. *Naukovyi visnyk lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* 2011. № 3. S. 169–178. URL : https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/nvsy/03_2011/11tvopsk.pdf (data zvernennia: 11.08.2023).

10. Pro administratyvnu protseduru : Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 roku № 2073-IX // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (data zvernennia: 20.10.2023).

11. Typovyi poriadok obrobky personalnykh danykh : nakaz Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny 08.01.2014 № 1/02-14 // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#n11 (data zvernennia: 25.07.2023).

12. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R0679

13. Zhelezniak K. Vidpovidnist vymoham GDPR: shcho robyty ukrainskym kompaniiam. URL : https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012514 (data zvernennia: 11.12. 2021).

G. M. Striiashko, Yu. V. Osika. PROCEDURAL PECULIARITIES OF THE CIRCULATION OF INFORMATION THAT INCLUDES PERSONAL DATA

The paper is dedicated to issues on procedural peculiarities of the circulation of information that includes personal data. It is stressed, that the category of "personal data circulation" has to be identified on doctrinal and legal levels. It should include public relations on the collection, registration, keeping, usage, and extension of the information that includes personal data, as well as deleting, destruction, and pseudonymization of personal data. It is suggested to understand pseudonymization as a deep (significant) depersonalization of personal data in the way of processing the personal data of a natural person. This way has to provide the impossibility of including personal data to the certain subject of data without the use of additional information, and in conditions of specifically keeping additional information and applying technical and organizational measures that prevent belonging to an identified natural person. However, taking into account a comprehensive regulation of public relations in the field of personal data, it is necessary to talk about procedural peculiarities of the circulation of information that includes personal data. These peculiarities are determined by the necessity of reflexing principles of legal regulation of these relations that are provided by personal data legislation, in procedural statements of both specific branches of law and interbranch institutions. These procedural

requirements have to include procedural requirements for personal data protection in administrative-managemental, financial-tax, customs, economic-civil, criminal-procedural, labor relations, relations in the field of social protection, health care, military service, operative search, and counter-intelligence activities. The necessity of providing protection of sensitive information of a natural person in the way of strict adherence to legality, adequacy, accuracy, limitation integrity, and confidentiality of personal data, is a main peculiarity of these relations. Thus, in each field of public relations, has to be developed appropriate procedural requirements on the circulation of information that includes personal data, on the basis of basic legal requirements, provided by the specific law and regulation.

Keywords: *legal status of information, personal data, procedural features of information circulation, procedural peculiarities, comprehensive legal regulation, pseudonymization of personal data.*

Стаття надійшла до редколегії 27 жовтня 2023 року

УДК 347.6
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.80-90

І. В. Чеховська,
д-р юрид. наук, професор
e-mail: kontanta08@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7030-2456;
Ю. А. Мороз,
канд. юрид. наук,
Державний податковий університет
e-mail: moroz.femida@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-3873-9751

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ

Стаття присвячена аналізу змісту нормативно-правової бази функціонування системи психіатричної допомоги в Україні.

Під час аналізу використовувалися теоретичні (аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації) та емпіричні (спостереження, класифікації) методи. У статті також використано методи статистичного, порівняльного аналізу, діалектичний, екстраполяції тощо.

На підставі аналізу емпіричних даних встановлено, що система надання психіатричної допомоги в Україні потребує реформування. Визначено пріоритети національної політики та планування у сфері психічного здоров'я, до яких віднесено: міжгалузеву профілактику; діджиталізацію служб психічного здоров'я та комунікативного напряму; подальшу деінституціоналізацію психіатричної допомоги; підтримку громадських структур; співпрацю мереж охорони здоров'я та соціальної допомоги, а також судово-психологічної експертизи. Запропоновано навести кваліфікаційні характеристики професій у сфері охорони психічного здоров'я у відповідність із міжнародними стандартами, зокрема психотерапевтів, психологів, соціальних працівників, сестер медичних тощо.

Обґрунтовано доцільність структурування вторинного рівня психіатричної допомоги, який має охоплювати амбулаторні та стаціонарні ланки; функціонування на місцевому рівні координаційного органу, який би з урахуванням потреб громади, наявних складнощів, планів розвитку здійснював координацію дій у напрямі забезпечення психічного здоров'я між різними інституціями.

Ключові слова: *пацієнт, психіатрична допомога, заклад охорони здоров'я, психічне здоров'я, система надання психіатричної допомоги, реабілітація, медичні гарантії, права людини у сфері охорони психічного здоров'я, соціальна допомога, відповідальність.*

© Чеховська І. В., Мороз Ю. А., 2023

Мета статті полягає у здійснені аналізу законодавства, що регламентує надання психіатричної допомоги в Україні, визначенні організаційно-правових підходів до його реформування та розробці пропозицій щодо удосконалення правового забезпечення системи надання психіатричної допомоги в Україні.

Постановка проблеми. Психіатрія як галузь медичної діяльності та система психіатричних закладів, у яких отримували лікування пацієнти із встановленими діагнозами розладу психіки, була успадкована з радянських часів. Ця система асоціювалась із порушенням прав пацієнтів, працівників таких закладів, неналежним фінансуванням, стигматизацією [1, с. 1; 2, с. 434–435]. За радянських часів у психіатричні заклади часто відправляли інакодумців, які «підривали основи радянської ідеології». За часів незалежності ці заклади почали використовувати як місце проживання для людей, які раніше були пацієнтами психіатричних закладів і які внаслідок різних обставин – частіше через зловживання опікунськими правами, залишилися без житла. Таке утримання «пацієнтів» було можливим завдяки старій «радянській» системі фінансування «за ліжко-місце». Відомі випадки перебування пацієнтів у закладах психіатрії впродовж багатьох років (28 років) [3]. Умови перебування є жахливими, оскільки психіатрія завжди була меншовартісною частиною медичної допомоги. Так, з огляду на стандартний розподіл видатків, який був у лікарнях раніше – за субвенцією, 70 % йшло на заробітну плату медичного персоналу, понад 20 % – на комунальні послуги та менш ніж 10 % на пацієнтів – харчування та ліки [4]. Крім жахливих умов перебування, мали місце і випадки катування людей у психіатричних лікарнях [3; 5]. Також переважна більшість психіатричних лікарень не має ліцензії на здійснення своєї діяльності та не укомплектована відповідними фахівцями. Так, у деяких закладах відсутні навіть психіатри у штаті. Взагалі у досліджуваній сфері спостерігається низький рівень кадрового забезпечення психологами, психотерапевтами, соціальними працівниками та іншим персоналом, який залучається до надання допомоги у галузі психічного здоров'я, недостатність системи формування та підтримки професійних компетентностей серед фахівців у сфері психічного здоров'я та інших суміжних професій. Також має місце надмірна зосередженість допомоги у сфері психічного здоров'я у спеціалізованих закладах охорони здоров'я та інтернатних закладах системи соціального захисту; низька доступність психологічної та психотерапевтичної допомоги; дефіцит служб, які б базувалися на рівні територіальних громад, реабілітаційних і соціальних послуг; відсутність систем підтриманого працевлаштування та зайнятості, підтриманого проживання; відсутність ефективної системи підтримки сімей осіб, що доглядають за особами із психічними захворюваннями, а також недостатній розвиток кризової психологічної допомоги та програм раннього втручання на рівні територіальних громад [6].

Вищенаведене потребує негайного реформування всієї системи надання психіатричної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що впродовж останніх років питанню психічного здоров'я було присвячено ряд праць фахівців із медичної, соціальної та освітньої сфер. Водночас ці питання були предметом широких дискурсів

політиків, економістів, підприємців та широкої громадськості. Водночас проблеми психічного здоров'я досліджувалися з різних сторін. Наприклад, А. Х. Маслоу, Г. У. Олпорт, К. Р. Роджерс та інші зарубіжні вчені вивчали історію цього питання. О. М. Балакірєва, П. В. Волошин, Л. І. Дьяченко, Н. О. Марута, І. Я. Сенюта, С. Г. Стеценко, О. М. Цімборовський та інші вітчизняні науковці здійснювали аналіз стану психічного здоров'я населення, визначали основні засади функціонування та перспективи реформування системи його охорони.

До окремої групи варто віднести науковців, що безпосередньо займалися питаннями адміністративно-правового забезпечення відносин у сфері охорони здоров'я, а саме: С. Б. Булецу, С. В. Книша, Б. О. Логвиненка, М. В. Менджул, Г. В. Муляр, В. М. Пашкова, Г. М. Сарибаєву, В. І. Теремецького, О. О. Терзі, О. С. Ховпуна тощо.

Обговоренню психічного здоров'я присвячено увагу на глобальному рівні світової спільноти. Про це свідчить присутність теми психічного здоров'я у Глобальних Цілях Сталого Розвитку ООН – Ціль 3.4, 3.5, 3.8. Також варто зазначити, що у програмі Світового економічного форуму в Давосі існує окремий майданчик для обговорення теми психічного здоров'я [7, с. 5].

Водночас варто відмітити, що аналіз нормативно-правової бази, що регламентує правовідносини у сфері психічного здоров'я і наукових праць вітчизняних учених, дозволяє зробити висновок про доцільність проведення дослідження правового забезпечення системи надання психіатричної допомоги, враховуючи російсько-українську війну і ту кількість осіб, що вже потребують і найближчим часом потребуватимуть професійної психіатричної допомоги на предмет готовності такої системи сприймати виклики сьогодення і майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Особливої актуальності проблематика охорони здоров'я набула в Україні, починаючи з 2014 року, коли значно збільшився відсоток самогубств і психічних розладів як серед учасників АТО, так і серед цивільних осіб, які живуть в умовах військових дій, та ВПО, які мають певні ознаки посттравматичних стресових розладів [8].

Доводиться констатувати, що Україна вже не перший рік поспіль займає перше місце за кількістю психічних розладів у Європі. Так, серед населення Харківської області станом на 01.10.2021 зареєстровано 77 299 випадків розладів психіки і поведінки (2020 року – 119 244); також вперше в житті серед населення області зареєстровано 2 077 випадків захворювань (2020 року – 6 304) [9].

За даними Міністерства оборони України, 2014 року та першого півріччя 2015 року потребували стаціонарної психіатричної допомоги понад 3 000 військових, які брали участь в антитерористичній операції на сході України, що становить 75,8 % від загальної кількості психіатричних хворих. Утім, як показує міжнародний досвід та результати ряду досліджень, кількість учасників збройного конфлікту на сході України, які потребуватимуть кваліфікованої психологічної та психіатричної допомоги, значно більше і може досягати 98 % [10].

Враховуючи російсько-українську війну, кількість осіб, що потребуватимуть професійної психологічної та психіатричної допомоги, буде значно більшою. Так, на думку експерта штаб-квартири ВООЗ у Женеві, співголови Референтної групи із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки Фамі Ханна, в Україні 8,5 млн людей потенційно перебувають під ризиком психічних розладів, таких як депресія, посттравматичний стрес [11]. Фахівець вважає, що мешканці звільнених населених пунктів, які перебували під російською окупацією, належать до найуразливіших верств населення.

У МОЗ України прогнозують, що через війну психологічної підтримки потребуватимуть понад 15 млн українців. Після війни щонайменше кожна п'ята людина матиме негативні наслідки для психічного здоров'я. Водночас у 20–30 % осіб, які пережили травматичні події, може розвинутися посттравматичний стресовий розлад. Через 5–7 років очікується зростання кількості осіб з наркотичною, алкогольною та іншими залежностями. Через психоемоційне напруження, спричинене війною, хвороби, притаманні для зрілого та літнього віку, будуть траплятися на 10–15 років раніше, ніж це було до війни [12]. Ще гіршим є прогноз ВООЗ, за оцінками якої, кожна четверта людина в Україні перебуває під загрозою тяжких психічних захворювань [13]. Як зазначив спеціальний радник Європейського регіонального бюро ВООЗ М. Казачкін, багато військовослужбовців, госпіталізованих із «гострою тривогою, депресією та психічними розладами» [14]. Через це вже сьогодні варто приділяти увагу як підготовці фахівців, так і організаційно-структурному реформуванню системи надання психіатричних послуг.

Перші кроки на шляху реформування вже зроблено, це – ухвалення 2000 року Закону України «Про психіатричну допомогу» [15]. В абз. 4 ст. 1 законодавцем визначено термін «психіатрична допомога», який тлумачиться як комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, *медичну та психологічну реабілітацію* осіб, які страждають на психічні розлади, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин. Звертаємо окрему увагу на те, що законодавець виокремив серед спеціальних заходів медичну та психологічну реабілітацію осіб. Саме цей напрям реабілітації в Україні є практично нерозвиненим, і це попри те, що реабілітаційна допомога разом із медичною має надаватись пацієнтам, які страждають на психічні розлади (згідно із ч. 6 ст. 33 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я») [16].

Іншою новелою законодавця є визначення понять «заклад із надання психіатричної допомоги» і «заклад соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади». Таке розмежування понять є доцільним, оскільки діяльність перших пов'язана із наданням психіатричної допомоги, а другі – надаватимуть соціальні послуги особам, які страждають на психічні розлади.

Також вартий уваги абз. 7 статті 1, де законодавець значно розширює перелік закладів, які можуть надавати психіатричні допомоги, ввівши у поняття «заклад з надання психіатричної допомоги» психіатричний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги.

Крім того, законодавець чітко зазначає у ч. 1 статті 10 Закону України «Про психіатричну допомогу», що «психіатрична допомога надається лікарями-психіатрами за наявності ліцензії, отриманої відповідно до законодавства», і додатково вказує на те, що медичні працівники, інші фахівці для допуску до роботи з особами, які страждають на психічні розлади, повинні пройти спеціальну підготовку та підтвердити свою кваліфікацію в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Такі зміни спрятимуть підвищенню якості надання психіатричних послуг і переорієнтації організаційної структури надання психіатричних послуг із монопрофільних лікарень на багатопрофільні медичні заклади й амбулаторне лікування. Згідно з рекомендацями ВООЗ стаціонарне лікування пацієнтів має тривати близько 30 днів. У монопрофільних лікарнях пацієнтів лікують у середньому 1,5–3 місяці.

За міжнародними стандартами, пацієнти з розладами психіки мають перебувати у стаціонарі лише за гострого перебігу хвороби. Далі продовжувати лікування амбулаторно під спостереженням лікаря-психіатра.

Наступним кроком реформування системи надання психіатричної допомоги в Україні стало запровадження з 1 квітня 2021 р. договорів між Національною службою здоров'я України (далі – НСЗУ) і медзакладами, які надають психіатричну допомогу. Такі заклади можуть лікувати пацієнта у стаціонарі, а також надавати допомогу амбулаторно, якщо стан людини дозволяє це зробити. Це означає, що зникає мотивація не виписувати пацієнта зі стаціонару без медичних показів, адже зайняте ліжко більше не оплачується.

Зокрема, НСЗУ контрактуватиме такі послуги, як: надання стаціонарної медичної допомоги дорослим і дітям; лікування осіб із психіатричними та поведінковими розладами внаслідок вживання опіоїдів; психіатрична допомога, яку надають мобільні мультидисциплінарні команди [17].

Мобільні мультидисциплінарні команди – це новий пакет медичних послуг, впровадження якого дасть змогу підвищити доступність медичної допомоги для пацієнтів. Адже після завершення гострого перебігу хвороби пацієнти матимуть можливість продовжувати лікування амбулаторно. За потреби мобільна мультидисциплінарна команда приїде до пацієнта і надасть йому допомогу вдома.

За Програмою медичних гарантій, психіатрична допомога для пацієнта й у стаціонарі, й амбулаторно є безоплатною. Щоб отримати медичну допомогу, можна звернутися до сімейного лікаря, який за необхідності направить на госпіталізацію. Також можна самостійно звернутись до лікаря-психіатра. Направлення до цього спеціаліста не потрібне. Пацієнт може самостійно звернутися і до медзакладу, який надає психіатричну допомогу. Також безоплатною буде психіатрична допомога для пацієнтів, яких доставила до медзакладу бригада швидкої медичної допомоги.

Звертаємо увагу на те, що ряд міжнародно-правових актів [18; 19; 20] проголошують, що кожна людина із психічними захворюваннями має право жити і працювати, наскільки це можливо, у громаді, а відтак наділена комплексом важливих прав: на справедливі та сприятливі умови праці, на створення сім'ї, на освіту, на участь у культурному та науковому житті суспільства тощо.

Водночас Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року закріплено заходи із підтримки працевлаштування осіб із психічними та інтелектуальними порушеннями, їх соціальної інтеграції, здобуття ними освіти, контролюючі заходи дотримання прав людини під час надання психічної допомоги, а також механізм притягнення до відповідальності за дискримінаційні дії за ознакою психічного здоров'я [21].

Забезпечення особам із психічними розладами можливості працевлаштування є важливою інтеграційною гарантією, оскільки створюються умови перебування в колективі, навчання, розвитку, праці та пристосування в суспільстві. Зберігаючи і розвиваючи свої трудові навички, розширяючи їх обсяг, особа із психічними розладами певною мірою убезпечується від подальшої соціальної та психічної деградації.

Держава повинна гарантувати працевлаштування таким особам, у разі потреби допомогти з пошуком, отриманням, збереженням чи відновленням роботи, заохочувати роботодавців приймати на роботу осіб з інвалідністю в державному секторі, а також наймання осіб з інвалідністю в приватному секторі, використовуючи механізми стимулювання, позитивного заохочення тощо.

Так, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» зобов'язує виділення та створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема і спеціальних робочих місць, які б відповідали нормам і вимогам роботи для людей з особливостями. Варто наголосити на тому, що для підприємств, установ, організацій, зокрема підприємств, організацій громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі 4 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця [22]. У межах зазначеного нормативу здійснюється також працевлаштування осіб з інвалідністю внаслідок психічного розладу відповідно до Закону України № 1489-III. У разі недотримання роботодавцем цих вимог та неподання звітності законодавством передбачена відповідальність.

Також готуються відповідні корекційні програми і йде підготовка фахівців, які зможуть кваліфіковано надавати психіатричні послуги різним категоріям громадян. Наприклад, видано посібник «Охорона психічного здоров'я в умовах війни», який містить інформацію про усі види психічного здоров'я військових, включаючи травматичне ушкодження мозку, розлад посттравматичного стресу, бойовий та операційний контроль напруження, підготовка стійкості та інші запобігаючі заходи, управління болем, горе, сімейну динаміку, реабілітаційну і трудову терапію, медикаменти, запобігання самогубству, судову психіатрію, допомогу ув'язненим, наркоманію, розлади харчування, етику та роль військових психологів і священників, а також удосконалення військової політики та практики у середовищі охорони психічного здоров'я [23].

Висновки. Водночас, незважаючи на позитивні зміни у законодавстві та часткові в побудові організаційної структури системи надання психіатричної допомоги в Україні, доцільним видається також структурувати вторинний рівень психіатричної допомоги, який має охоплювати амбулаторні та стаціонарні ланки. Такий рівень, на нашу думку, повинен включати: а) консультаційні центри, у яких має надаватися психіатрична, психологічна допомога і здійснюватися реабілітаційна підтримка; б) денні стаціонари у поліклініках; в) психіатричні лікарні.

Доцільним видається функціонування на місцевому рівні координаційного органу, який би з урахуванням потреб громади, наявних складнощів, планів розвитку здійснював координацію дій у напрямі забезпечення психічного здоров'я між різними інституціями.

Також варто привести кваліфікаційні характеристики професій у сфері охорони психічного здоров'я у відповідність із міжнародними стандартами, зокрема психотерапевтів, психологів, соціальних працівників, сестер медичних тощо.

Варто також розробити та ввести програми профілактики проблем психічного здоров'я і доцільним видається забезпечення здійснення ефективного контролю за дотриманням прав людини у сфері охорони психічного здоров'я.

Визначити пріоритети національної політики та планування у сфері психічного здоров'я. На нашу думку, це: міжгалузева профілактика; діджиталізація служб психічного здоров'я та комунікативного напряму; подальша деінституціоналізація психіатричної допомоги; підтримка громадських структур; співпраця мереж охорони здоров'я та соціальної допомоги, а також судово-психологічної експертизи.

Варто збільшити фінансування та інвестиції у служби психічного здоров'я відповідно до потреб у послугах, що надаються, і їх ресурсного забезпечення з метою сприяння рівного доступу та забезпечення осіб із психічними розладами високоякісною медичною допомогою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лашкул З. В., Бібік І. Г. Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує роботу психіатричної служби України. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2017. № 2(72). С. 4–7.

2. Чеховська І. В. Медичне право України : навч. посіб. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 480 с. (Серія «На допомогу студенту УДФСУ», Т. 63).

3. Модіна О. Медреформа в психіатрії: все, про що ви не знали / Радіо Свобода : вебсайт. 2020. 13 травня. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/ 30609655.html

4. Стоп знищенню психіатрії! Що відбувається із психлікарнями на другій ланці? / Вокс Україна : вебсайт. 2020. 20 травня. URL : https://voxukraine.org/stop-znishhennyu-psihiatriyi-shho-vidbuvayetsya-iz-psihlikarnyami-na-drugij-lantsi/

5. «Відбуваються катування людей» – правозащитник о ситуации в областной психиатрической больнице Славянска / Донбас : вебсайт. 2019. 9 серпня. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/30101795.html

6. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.122017 № 1018-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text

7. Клімчук В., Сувало О. Охорона психічного здоров'я у громадах : посібник для місцевих координаційних органів MH4U. 2021. 32 с. URL : https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/opz-v-gromadah-posibnyk-klymchuk-suvalo.pdf

8. Корольчук О. Л. Охорона психічного здоров'я в умовах ведення АТО. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С. 96–102. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2016/20.pdf

9. 10 жовтня 2021 року – Всесвітній день психічного здоров'я. КНП ХОР Обласний центр громадського здоров'я. Інформаційний лист від 05.10.2021. URL : http://khocz.com.ua/10-zhovtnja-2021-roku-vsesvitnij-den-psihichnogo-zdorov-ja/

10. В Україні живе майже 1,7 мільйона людей з розладами психіки / Інформаційне агентство УНІАН : вебсайт. 2015. 17 листопада. URL : https://www.unian.ua/society/1186300-v-ukrajini-jive-mayje-17-milyona-lyudey-z-rozladami-psihiki.html

11. Понад 8,5 мільйона українців мають ризик психічних розладів внаслідок повномасштабної війни / ВООЗ : вебсайт. 2022. 9 вересня. URL : https://bykvu.com/ua/bukvy/ponad-8-5-miliona-ukraintsiv-maiut-ryzyk-psykhichnykh-rozladiv-vnaslidok-povnomasshtabnoi-viiny-vooz/

12. ПТСР та загострення хронічних хвороб: як війна вплине на здоров'я українців / Слово і Діло : вебсайт. 2022. 1 листопада. URL : https://www.slovoidilo.ua/2022/11/01/infografika/suspilstvo/ptsr-ta-zahostrennya-xronichnyx-xvorob-yak-vijna-vplyne-zdorovya-ukrayincziv

13. Кожному четвертому українцю загрожує психічний розлад – ВООЗ / Слово і Діло : вебсайт. 2023. 9 лютого. URL : https://www.slovoidilo.ua/2023/02/09/novyna/svit/kozhnomu-chetvertomu-ukrayincyu-zahrozhuye-psyxichnyj-rozlad-vooz

14. Поя А. Чверть українців можуть страждати від важких ментальних розладів через війну – ВООЗ / Українська правда : вебсайт. 2023. 10 лютого. URL : https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/10/252789/

15. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text

16. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2801-12

17. У 2021 році за Програмою медичних гарантій психіатричну допомогу надаватимуть і мобільні мультидисциплінарні команди / gov.ua : вебсайт. 2020. 23 листопада. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/u-2021-roci-za-programoyu-medichnih-garantij-psihiatrichnu-dopomogu-nadavatimut-i-mobilni-multidiscipinarni-komandi

18. Загальна декларація прав людини від 10.12.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

19. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13.12.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_g71#Text

20. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

21. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text

22. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/875-12#Text

23. Охорона психічного здоров'я в умовах війни. Життя після АТО / вебсайт. 2018. 6 лютого. URL : https://life-after-ato.com.ua/post/296

REFERENCES

1. Lashkul Z. V., Bibik I. H. Analiz normatyvno-pravovoi bazy, shcho rehlamentuie robotu psykhiatrychnoi sluzhby Ukrainy. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy.* 2017. № 2(72). S. 4–7.

2. Chekhovska I. V. Medychne pravo Ukrainy : navch. posib. Irpin : Universytet DFS Ukrainy, 2020. 480 s. (Seriia «Na dopomohu studentu UDFSU», T. 63).

3. Modina O. Medreforma v psykhiatrii: vse, pro shcho vy ne znaly / Radio Svoboda : sait. 13.05.2020. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/30609655.html

4. Stop znyshchenniu psykhiatrii»! Shcho vidbuvaietsia iz psykhlikarniamy na druhii lantsi? / Voks Ukraina : sait. 20.05.2020. URL : https://voxukraine.org/stop-znishhennyu-psihiatriyi-shho-vidbuvayetsya-iz-psihlikarnyami-na-drugij-lantsi/

5. «Vidbuvaiutsia katuvannia liudei» – pravozashchytnyk o sytuatsyy v oblastnoi psykhyatrycheskoi bolnytse Slavianska / Donbas : sait. 09.08.2019. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/30101795.html

6. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.122017 № 1018-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text

7. Klimchuk V., Suvalo O. Okhorona psykhichnoho zdorovia u hromadakh : posibnyk dlia mistsevykh koordynatsiinykh orhaniv MH4U. 2021. 32 s. URL : https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/opz-v-gromadah-posibnyk-klymchuk-suvalo.pdf

8. Korolchuk O. L. Okhorona psykhichnoho zdorovia v umovakh vedennia ATO. *Investytsii: praktyka ta dosvid.* 2016. № 18. S. 96–102. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2016/20.pdf

9. 10 zhovtnia 2021 roku – Vsesvitnii den psykhichnoho zdorov´ia. KNP KhOR Oblasnyi tsentr hromadskoho zdorovia. Informatsiinyi lyst vid 05.10.2021. URL : http://khocz.com.ua/10-zhovtnja-2021-roku-vsesvitnij-den-psihichnogo-zdorov-ja/

10. V Ukraini zhyve maizhe 1,7 miliona liudei z rozladamy psykhiky / Informatsiine ahentstvo UNIAN : sait. 17.11.2015. URL : https://www.unian.ua/society/1186300-v-ukrajini-jive-mayje-17-milyona-lyudey-z-rozladami-psihiki.html

11. Ponad 8,5 miliona ukraintsiv maiut ryzyk psykhichnykh rozladiv vnaslidok povnomasshtabnoi viiny / VOOZ : sait. 09.09.2022. URL : https://bykvu.com/ua/bukvy/ponad-8-5-miliona-ukraintsiv-maiut-ryzyk-psykhichnykh-rozladiv-vnaslidok-povnomasshtabnoi-viiny-vooz/

12. PTSR ta zahostrennia khronichnykh khvorob: yak viina vplyne na zdorovia ukraintsiv / Slovo i Dilo : sait. 01.11.2022. URL : https://www.slovoidilo.ua/2022/11/01/infografika/suspilstvo/ptsr-ta-zahostrennya-xronichnyx-xvorob-yak-vijna-vplyne-zdorovya-ukrayincziv

13. Kozhnomu chetvertomu ukraintsiu zahrozhuie psykhichnyi rozlad – VOOZ / Slovo i Dilo : sait. 09.02.2023. URL : https://www.slovoidilo.ua/2023/02/09/novyna/svit/kozhnomu-chetvertomu-ukrayincyu-zahrozhuye-psyxichnyj-rozlad-vooz

14. Poia A. Chvert ukraintsiv mozhut strazhdaty vid vazhkykh mentalnykh rozladiv cherez viinu – VOOZ / Ukrainska pravda : sait. 10.02.2023. URL : https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/10/252789/

15. Pro psykhiatrychnu dopomohu : Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 № 1489-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text

16. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12

17. U 2021 rotsi za Prohramoiu medychnykh harantii psykhiatrychnu dopomohu nadavatymut i mobilni multydystsyplinarni komandy / gov.ua : sait. 23.11.2020. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/u-2021-roci-za-programoyu-medichnih-garantij-psihiatrichnu-dopomogu-nadavatimut-i-mobilni-multidiscipinarni-komandi

18. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

19. Konventsiia pro prava osib z invalidnistiu (Konventsiia pro prava invalidiv) vid 13.12.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

20. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

21. Kontseptsiia rozvytku okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.17 № 1018-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text

22. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 № 875-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

23. Okhorona psykhichnoho zdorovia v umovakh viiny. Zhyttia pislia ATO / Sait. 06.02.2018. URL : https://life-after-ato.com.ua/post/296

I. V. Chekhovska, Yu. A. Moroz. REFORMING THE SYSTEM OF PSYCHIATRIC CARE IN UKRAINE: ORGANISATIONAL AND LEGAL APPROACHES

The article is devoted to the analysis of the content of the regulatory framework for the functioning of the mental health care system in Ukraine.

The analysis is based on theoretical (analysis, synthesis, generalisation, systematisation) and empirical (observation, classification) methods. The article also uses methods of statistical, comparative, dialectical, extrapolation, etc.

Based on the analysis of empirical data, it is established that the system of psychiatric care in Ukraine needs to be reformed. The priorities of national policy and planning in the field of mental health are identified. These include: intersectoral prevention; digitalisation of mental health services and communication; further deinstitutionalisation of mental health care; support for public structures; cooperation between health and social care networks, as well as forensic psychological examination. It is proposed to bring the qualification characteristics of professions in the field of mental health care in line with international standards, in particular psychotherapists, psychologists, social workers, nurses, etc.

The author substantiates the expediency of structuring the secondary level of mental health care, which should include outpatient and inpatient units; functioning of a coordinating body at the local level, which, taking into account the needs of the community, existing difficulties, development plans, would coordinate actions in the field of mental health care between different institutions.

Key words: *patient, mental health care, health care facility, mental health, mental health care system, rehabilitation, medical guarantees, human rights in the field of mental health care, social assistance, responsibility.*

Стаття надійшла до редколегії 18 жовтня 2023 року

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.91-97

G. V. Didkivska,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Criminal Department
Law and Process,
State University of Ukraine
ORCID ID 0000-0003-1714-4804

PREVENTION OF INTERFERENCE WITH THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS

This article examines the issue of preventing obstruction of the professional activity of journalists and the issue of solving the proper protection of freedom of mass information is impossible without a comprehensive reform of criminal legislation and legislation on mass media. It is noted about the need for reform and law enforcement practice with mandatory consideration of the requirements of international standards regarding information security. It is noted that the protection of the professional activity of journalists and the right of citizens to receive important information in a timely manner is possible only on the basis of a system of interrelated norms of criminal legislation, legislation on mass media and laws providing for citizens' access to quality information.

Legal inaccuracies regarding the definition of the victim, different approaches to the definition of concepts and terms, lists, which entail certain inconsistencies in the prevention of criminal offenses related to the obstruction of the professional activities of journalists, lead to problems of bringing guilty persons to criminal responsibility. It is noted that the protection of the professional activity of journalists and the right of citizens to receive important information in a timely manner is possible only on the basis of a system of interrelated norms of criminal legislation, legislation on mass media and laws providing for citizens' access to information. The opinion is expressed that such activities will need to be strengthened after martial law and effective mechanisms for crime prevention in this area should be developed.

Key words: *crime prevention, criminal liability, punishment, qualification of criminal offenses, obstruction of the professional activity of journalists, mass media, information security.*

Today, the issue of prevention of obstruction to the professional activities of journalists, the issue of adequate protection of freedom of mass information is impossible without a comprehensive reform of criminal legislation and legislation on mass media. There is a need

© Didkivska G. V., 2023

to reform law enforcement practice with mandatory consideration of the requirements of international standards. Protection of the professional activity of journalists and the right of citizens to receive important information in a timely manner is possible only on the basis of a system of interrelated norms of criminal legislation, legislation on mass media and laws providing for citizens' access to information. Although, currently, during martial law, this is a somewhat complicated issue to solve comprehensively.

Article 171 of the Criminal Code of Ukraine currently provides for "illegal seizure of materials and technical means collected, processed, prepared by a journalist, which he uses in connection with his professional activities, illegal denial of a journalist's access to information, illegal prohibition of coverage of certain topics, exposure of individuals, criticism of a subject of authority, as well as any other deliberate obstruction of a journalist's legitimate professional activity - shall be punished by a fine of up to fifty tax-free minimum incomes of citizens, or by arrest for a term of up to six months, or by restriction of freedom for a term of up to three years" [1].

According to many scientists and practitioners, it is believed that the structure of the article is such that it does not meet the modern requirements of our society. Therefore, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the law "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Criminal Offenses Against Journalists" (draft law No. 3633). This is stated on the website of the parliament. 341 deputies voted for this decision, according to the website of the Verkhovna Rada.

"The draft law is aimed at strengthening the protection of journalists, their close relatives and their family members against the use of threats or violence in connection with journalists' legitimate professional activities, as well as in the case of obstruction of their legitimate professional activities," the explanatory note says.

According to the document, responsibility in the form of deprivation of liberty for a period of seven to fourteen years is imposed for violence against a journalist or members of his family, committed repeatedly or with a prior conspiracy by a group of persons or an organized group.

The law increases the sanctions of Article 171 of the Criminal Code of Ukraine (Hindering the legitimate professional activity of journalists).In particular, the following changes have been made to this article: illegal seizure of journalistic materials "is punishable by a fine of five hundred to one thousand tax-free minimum incomes of citizens or by arrest for a term of up to six months, or restriction of freedom for a term of up to three years"; influencing a journalist with the aim of hindering professional activity "is punishable by a fine of one thousand to two thousand non-taxable minimum incomes of citizens or by arrest for a term of up to six months, or restriction of freedom for a term of up to four years"; obstructing the work of journalists by officials "is punishable by a fine of two thousand to three thousand tax-free minimum incomes of citizens or restriction of freedom for a period of up to five years, with or without deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for a period of up to three years".

The authors of the draft law believe that the adoption of the law will help strengthen the protection of journalists, their close relatives and their family members from threats or the use of violence during journalists' legitimate professional activities [2].

In order to understand the need to make changes to the legislation, it is advisable to cite several examples of obstacles to the professional activities of journalists.

Yes, it is documented that security guards periodically did not allow journalists to enter the building of the Zakarpattia Regional State Administration during regional council sessions. "This is selective admission of journalists, non-admission of a separate part to the meeting of the regional council session, which is and should take place on the basis of the principles of openness and publicity," said journalist Stanislav Danko, who was not admitted to the Zakarpattia Regional State Administration due to the lack of an invitation. He said that from 2017 to 2020, this was the fifth case of obstructing journalistic activity in his practice. One of them happened while working with a colleague Olena Mudra. The journalist noted, "We and our colleagues discovered that 1.5 million hryvnias on two projects are questionable in the use of the services we bought," said Olena Mudra. answered my questions, and then stopped, so I filed a complaint with the law enforcement authorities".

Cases of interference with journalistic activity were recorded during the all-Ukrainian project "Barometer of Freedom of Speech".

The regional representative of the Institute of Mass Information in Transcarpathia, Yaroslav Gulan, said that in just one year, approximately 229 possible violations are detected in Ukraine: starting from admission to the session and ending with frank physical obstruction – beating.

"According to official information from the Transcarpathian Regional Prosecutor's Office, in 2020, 9 criminal proceedings were instituted under Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine "Interference with the lawful professional activity of journalists", of which 5 were closed, and 4 cases are still under investigation – says Yaroslav Gulan [3].

As we can see, the motives and goals of obstructing the legitimate professional activity of journalists are very diverse: personal hostility, careerism, misunderstood interests of the service, fear of losing the position, reluctance to publish information about the work of the headed institution, etc. In particular, PERSON_1 was convicted under Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, in connection with the fact that she illegally created obstacles for the journalist to receive information about establishing or refuting the fact of cruelty to animals on the territory of the headed KP "High-Speed Tram", thereby obstructing the journalist's legal activity [4]. An important element for the correct qualification of the actions of guilty persons under Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, the victim of this criminal offense speaks. After all, the further criminal responsibility of the guilty person depends on the correct qualification. Please note that according to Art. 1 of the Law of Ukraine "On State Support of Mass Media and Social Protection of Journalists", a journalist is a creative worker who professionally collects, receives, creates and prepares information for the mass media, performs editorial and official duties in the mass media (in the state or on a freelance basis) in accordance with the professional job titles (jobs) of a journalist, which are specified in the state classifier of professions of Ukraine [5, p. 302].

According to the note to Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine under the professional activity of a journalist in Article 171, 345-1, 347-1, 348-1 of the Criminal Code of Ukraine should be understood as the systematic activity of a person related to the collection, receipt, creation, distribution, storage or other use of information with the purpose of its distribution to an indefinite circle of persons through print mass media, television and radio organizations, information agencies, the Internet. The status of a journalist or his affiliation with the mass media is confirmed by an editorial or service certificate or other document issued by the mass media, its editorial office, or a professional or creative union of journalists [6, p. 131].

The study of judicial practice established that the correct definition of the method of committing a criminal offense provided for by Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, affects the correctness of the qualification of the actions of the guilty person. Thus, the verdict of the Svalyavsky district court of the Transcarpathian region dated September 20, 2019 acquitted the head of the Polyana village council under Article 171 of the Criminal Code of Ukraine. It was established that the latter did not organize proper consideration of six information requests of the editor-in-chief and a journalist of the newspaper "Syla Narodnoy Kontrolyu", which PERSON_4 sent in a cover letter to the head of the Polyana village council. While acquitting the person, the court noted that the charge of not providing the journalist with access to information is not specific, as the crime consists of actions consisting in the illegal denial of access to information, and not actions consisting in not providing access to information [7].

Let's turn to the causal complex of the investigated criminal offense. The economic reasons for committing a criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, there is instability, which is manifested, first of all, in unemployment and the long-term growth of the bureaucratic apparatus, which has a high social and material status. Political reasons for committing a criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, are: removal of the population from the real levers of power, from law-making and law enforcement, which contributes to the ever-increasing dependence of the population on officials; penetration of state bodies by criminal elements; corruption. The psychological reasons for committing a criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, there are: deformation of the moral consciousness of officials and the population; legal nihilism of the adult population; the opinion about the impossibility of fighting the "bureaucratic machine" and the corruption of law enforcement bodies is rooted in the public's consciousness. We believe that the reasons for the commission of this criminal offense may also be a negative attitude towards mass media rooted in all layers of Ukrainian society, a large amount of "yellow press", the main purpose of which is to entertain the user of information, low moral standards in society and a misunderstanding of the terms " corporate ethics", "corporate solidarity". The conditions that contribute to the commission of a criminal offense are those phenomena and facts that do not directly cause criminal offenses, but the presence of which can contribute to the emergence of a person's intention to commit them.It is worth noting that the "classical" conditions for committing crimes (alcoholism, drug

addiction, vagrancy, prostitution, poverty) are not characteristic of hindering the legitimate professional activity of a journalist. Most often, a kind of "conflict of interests" arises between the perpetrator and the victim, who have similar socio-demographic characteristics. The final part of the criminological characterization is the development of recommendations for the prevention of the criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, which should consist of high-quality training and selection of law enforcement officers to effectively combat this type of criminal offenses, development of specific measures for prompt response and investigation of the specified criminal offenses, informing journalists and other media employees about forms and measures to protect their rights in within the framework of current legislation. There are many ways to implement them. But, in our opinion, it is the opinion of S.Yu that deserves special attention. Lukashevich, who notes that the implementation of measures to prevent crime is, first of all, possible with the help of a diverse set of public administration tools, in particular, by applying a programmatic approach at different levels according to the scope of action [8, c. 44–45].

Summarizing the above, it is worth emphasizing that the correct definition of a victim of a criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, currently represents a significant problem in the field of lawmaking. It was this that became the subject of consideration by the Supreme Court, which in its decision dated 19.08.2020, after analyzing the above two definitions of the concept of "journalist", concluded that the concept specified in the footnote to Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine, is much broader than what is established in the mentioned Law of Ukraine. Thus, the legislator included in the Criminal Code of Ukraine the functional criterion of the profession of a journalist as the basis of the definition of this concept, i.e., the status of a journalist directly related to the activity, with the features specified in the footnote to Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine, and not with the position. Next, the legislator in the note to Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine was not limited to the dissemination of information only through mass media, which includes print media (press) (Part 1 of Article 1 of the Law of Ukraine "On Printed Media (Press) in Ukraine), audiovisual (electronic) media (Art. 1 of the Law of Ukraine "On Television and Radio Broadcasting"), information agencies (Article 1 of the Law of Ukraine "On Information Agencies"), but also included the Internet in the specified list.

So, as we can see, legislative inaccuracies regarding the definition of the victim, different approaches to the definition of concepts and terms, lists lead to certain inconsistencies in the qualification of criminal offenses related to obstructing the professional activities of journalists, which leads to problems of bringing guilty persons to criminal responsibility. We note once again that the protection of the professional activity of journalists and the right of citizens to receive important information in a timely manner is possible only on the basis of a system of interrelated norms of criminal legislation, legislation on mass media and laws providing for citizens' access to information. In our opinion, such activities will need to be strengthened after martial law.

REFERENCES

1. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Стаття 171. URL : https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_171/

2. Рада посилила відповідальність за вчинення злочинів проти журналістів. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/news-zakon-zlochyny-proty-zhurnalistiv/31082081.html

3. 5 випадків перешкоджання журналістській діяльності виявили на Закарпатті у 2020-му. URL : https://suspilne.media/101807-5-vipadkiv-pereskodzanna-zurnalistskij-dialnosti-viavili-na-zakarpatti-u-2020-mu/

4. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 29.03.2019 року в справі № 214/4970/18. URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/ 80823666 (дата звернення: 27.10.2020).

5. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 50. 302 с.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2011 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. 131 с.

7. Вирок Свалявського районного суду Закарпатської області від 20.09.2019 № 306/1018/18. URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/ 84433914 (дата звернення: 27.10.2020).

8. Лукашевич С. Ю. Програмування і планування заходів запобігання злочинності та корупції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. С. 41–46.

Г. В. Дідківська. ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕШКОДЖАННЮ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

У цій статті розглянуто питання щодо запобігання перешкоджанню професійній діяльності журналістів. Питання щодо вирішення належної охорони свободи масової інформації неможливе як без комплексної реформи кримінального законодавства, так і законодавства про засоби масової інформації. Зазначено про потребу в реформуванні та правозастосовної практики з обов'язковим урахуванням вимог міжнародних стандартів щодо інформаційної безпеки. Наголошено, що захист професійної діяльності журналістів і права громадян на своєчасне отримання важливої інформації можливий лише на основі системи взаємопов'язаних норм кримінального законодавства, законодавства про засоби масової інформації і законів, що передбачають доступ громадян до якісної інформації.

Вказано про законодавчі неточності щодо визначення потерпілого, різні підходи до визначення понять і термінів, переліків, що зумовлюють певні неузгодженості під час запобігання кримінальних правопорушень, пов'язаних з перешкоджанням професійній діяльності журналістів, що призводить до проблем притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Зазначено, що захист професійної діяльності журналістів і права громадян на своєчасне отримання важливої інформації можливий лише на

основі системи взаємопов'язаних норм кримінального законодавства, законодавства про засоби масової інформації і законів, що передбачають доступ громадян до інформації. Висловленоя думку, що таку діяльність необхідно буде посилити після воєнного стану та розробити дієві механізми щодо запобігання злочинності у цій сфері.

Ключові слова: *запобігання злочинності, кримінальна відповідальність, покарання, кваліфікація кримінальних правопорушень, перешкоджання професійній діяльності журналістів, засоби масової інформації, інформаційна безпека.*

Стаття надійшла до редколегії 18 жовтня 2023 року

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.98-105

Д. О. Дружинін,
аспірант кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
ORCID ID 0009-0001-8966-3016

ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ

У цій публікації йдеться про результат впливу війни на злочинність, аналізується статистика вчинення господарських злочинів. Вказується, що статистична тенденція до зниження розпочалась ще задовго до початку війни, тобто в попередні періоди. Зазначено, що не лише про воєнні, а й політичні, економічні, соціальні, демографічні, соціально-психологічні, кримінально-ситуаційні фактори, фактори фонових явищ злочинності та інші криміногенні фактори, що позитивно чи негативно вплинули на стан злочинності у сфері господарської діяльності, сфері економіки й управління економічними процесами взагалі. У статті звертається увага, що подальше формування ефективної системи щодо запобігання кримінальним правопорушенням в Україні ускладнюється без отримання достовірних статистичних показників і використання отриманих даних стану злочинності щодо узагальнення даних і планування заходів запобігання на майбутнє. Акцентується увага на тому, що важливість такої діяльності пов'язана насамперед із взаємопов'язаними криміногенними факторами. Це призводить до змінення показників злочинності у державі з часів початку повномасштабної війни і дотепер. Це супроводжується як позитивними, так і негативними змінами у правоохоронній системі та нашому суспільстві загалом. Негативні зміни зумовлюють, на жаль, зростання рівня саме латентної злочинності, безкарності винних у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері господарювання та об'єктивну неможливість правоохоронних органів у період війни ефективно виконувати функціональні обов'язки. Чим і користуються злочинці. Також розглядається питання, що різка тенденція до зниження кількості виявлених кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності свідчить, що існуючі статистичні дані відносно природно-латентних кримінальних правопорушень не можуть бути об'єктивним засобом визначення реального стану злочинності у сфері господарської діяльності. Відповідно, можуть виникати ідеї про необхідність розробити опосередковані, непрямі методи визначення реального стану вчинення природно-латентних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Вважається дещо зайвим, оскільки, очевидно, що кількість вчинення таких кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері є, безумовно, більшою.

© Дружинін Д. О., 2023

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, злочинність, запобігання, господарська діяльність, правоохоронні органи, причини, умови злочинності, латентність, економічна безпека, військова агресія.*

Постановка проблеми. Проблема злочинності у сфері господарської діяльності має значне практичне значення у запобіганні злочинності загалом. Всебічне вивчення цього правового негативного явища не лише з точки зору кримінального права, а й кримінології, що передбачає дослідження сучасних проблем злочинності у сфері господарської діяльності, породжених війною, та ефективні механізми запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проблем злочинності з позицій різних наук кримінально-правового циклу раніше розглядалося такими вітчизняними й іноземними фахівцями, як: В. Голіна, П. Дагель, І. Даньшин, Г. Дідківська, А. Долгова, О. Джужа, В. Дрьомін, М. Дунас, А. Закалюк, А. Задорожний, В. Кудрявцев; окремі аспекти у зазначеній сфері вивчали Г. Кулик, М. Клинарда, Г. Кайзера, І. Ной, В. Сисоєв, П. Шнайдер та ін. Окремі кримінально-правові аспекти, пов'язані зі злочинами, вчиненими у сфері господарської діяльності, частково досліджено в працях А. Смирнової «Кримінологічні проблеми попередження злочинності у сфері підприємницької діяльності» (2002 р.), О. Кальмана «Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження» (2004 р.), О. Титаренка «Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості» (2006 р.), Ю. Левченка «Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України» (2008 р.), В. Ставінського «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у нафтогазовому комплексі» (2012 р.), А. Задорожного «Запобігання злочинам у сфері службової діяльності» (2013 р.), О. Бусол «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.).

Зазвичай увага одних дослідників фокусується на окремих аспектах запобігання загалом економічним злочинам, вони концентрують свої зусилля переважно на кримінально-правових питаннях проблеми (визначають складники кожного злочину, які характеризують злочини у сфері господарської діяльності). Інші дослідники акцентують увагу на особі злочинця, на проблемних аспектах кримінологічної характеристики корупційної злочинності та визначенні дієвих механізмів щодо запобігання їй та не можуть повною мірою розкрити специфіку злочинності у сфері господарської діяльності як складного соціально-правового явища. Крім того, наукові пошуки щодо запобігання злочинам у сфері господарської діяльності та окремі їх положення потребують подальшого розроблення з урахуванням положень воєнного стану у державі.

Мета статті. Дослідити проблеми злочинності у сфері господарської діяльності, а також закономірність сучасних механізмів щодо запобігання вчиненню злочинів під час війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України зазначено, що потребою суспільства, яка будує правову державу, є забезпечення запобігання злочинності. Одним із основних векторів такої діяльності є усунення причин, умов та інших

чинників, що породжують злочинні прояви, сприяють їх розвитку. Варто зазначити, що запобігання злочинності являє собою комплексну діяльність, яка забезпечується державними органами, громадськістю та засобом щодо залучення міжнародної допомоги. Це є завданням не тільки державних інституцій, але і громадськості. Основні засади щодо запобігання злочинності насамперед ґрунтують на нормативно-правовому підґрунті внутрішньої та зовнішньої політики держави, до якої входить і кримінологічна політика, що визначає теоретичні основи, напрями, цілі, механізми запобіжного впливу на злочинність. Як свідчить практика, на сьогодні особливого значення набувають сучасні ініціативи кримінологічної політики держави, впровадження нових механізмів для запобігання злочинності як загалом, так і у сфері господарювання.

Аналізуючи стан злочинності у сфері господарювання, варто звернути увагу на динаміку офіційної статистики.

Злочинність у сфері господарської діяльності перед російською агресією за 2013–2021 роки знизилась наполовину. Це вказує на певну стабільність у державі, прозорість ведення бізнесу й ефективність діяльності правоохоронної системи. Або є створенням сприятливих умов зниження кількості вчинених кримінальних правопорушень у зазначеній сфері.

Відтак статистика, що відображає стан виявлення господарських злочинів в Україні за останнє десятиріччя, дійсно показує певну стабілізацію. Зокрема, за офіційними даними генеральної прокуратури: за 2013 рік у сфері господарської діяльності виявлено 11 104 кримінальних правопорушень, 2014 р. – 8 418, 2015 р. – 7 631, 2016 р. – 6 940, 2017 р. – 6 297, 2018 р. – 6 334, 2019 р. – 5 947, 2020 р. – 5 342, 2021 р. – 5 469. З них – 5 350 злочинів та 119 кримінальних проступків [1].

Наразі не можна свідчити про результат впливу війни на злочинний світ настільки, що просто відмовитися вчиняти господарські кримінальні правопорушення. На жаль, це не так, оскільки вищезазначена статистична тенденція розпочалась ще задовго до початку війни, тобто в попередні періоди до наведених вище статистичних даних. Взагалі можна мовити не тільки про воєнні, а й політичні, економічні, соціальні, демографічні, соціально-психологічні, кримінально-ситуаційні фактори [2], фактори фонових явищ злочинності та інші криміногенні фактори, що позитивно чи негативно вплинули на стан злочинності у сфері господарської діяльності, сфері економіки та управління економічними процесами взагалі [3, с. 374–376].

Варто зазначити, що подальше формування ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням в Україні мають ускладнення без отримання достовірних статистичних показників і використання отриманих даних стану злочинності щодо узагальнення даних і планування заходів запобігання на майбутнє. Важливість такої діяльності пов’язана насамперед із взаємопов’язаними криміногенними факторами. Передусім в Україні війна. Це призводить до змінення показників злочинності у державі з часів початку повномасштабного вторгнення і до тепер. Це супроводжується як позитивними, так і негативними змінами у правоохоронній системі та нашому суспільстві загалом. Негативні зміни зумовлюють, на жаль, зростання рівня саме латентної злочинності, безкарності винних у вчиненні кримінальних правопорушень у

сфері господарювання та об'єктивну неможливість правоохоронних органів у період війни ефективно виконувати обов'язки щодо запобігання злочинності. Це й використовують злочинці.

Різка тенденція до зниження кількості виявлених кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності свідчить, що існуючі статистичні дані щодо природно-латентних кримінальних правопорушень не можуть бути об'єктивним засобом визначення реального стану злочинності у сфері господарської діяльності. Відповідно, можуть виникати ідеї про необхідність розробити опосередковані, непрямі методи визначення реального стану вчинення природно-латентних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Вважається дещо зайвим, оскільки, очевидно, кількість вчинення таких кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері є, безумовно, більшою [3, с. 181–183].

Важливим можна вважати, як підвищити ефективність заходів виявлення, запобігання і протидію вчиненню латентної злочинності. Оскільки визначення самого реального стану вчинення таких кримінальних правопорушень не може вплинути на стан їх виявлення, запобігання і протидії, то очевидним є те, що всі зусилля доцільно направити на визначення й усунення реальних причин, що зумовлюють вчинення цих кримінальних правопорушень, а також визначення й усунення причин, що утворили проблеми виявлення, запобігання і протидії вчиненню латентної злочинності у сфері економіки взагалі і сфері господарської діяльності зокрема [3, с. 150–153].

Варто зазначити, що багато фахівців не вбачають різниці між виявленням очевидних кримінальних правопорушень, які здатні самі якось проявитися, і виявленням неочевидних, латентних, не здатних до самопрояву кримінальних правопорушень [4].

Тож варто розуміти, що на сьогодні є дещо ускладненим отримання якісних показників злочинності у сфері господарської діяльності. Так, процес вчинення очевидних, здатних до самопрояву кримінальних правопорушень є нормальним. Факт вчинення таких кримінальних правопорушень є очевидним, вони самопроявляються в результаті, наприклад, здійснення аудиту господарської діяльності. Виявлення правопорушень відразу реєструють і розпочинають кримінальне провадження.

У зв'язку з масштабними військовими діями та втратою контролю над частиною територій країна щоденно зазнає значних людських і матеріальних втрат, що веде до деградації економіки та соціальної сфери. За результатами аналізу, що проводиться в рамках проєкту «Росія заплатить», експерти Київської школи економіки навели загальні втрати економіки держави. Враховуючи як прямі втрати, так і непрямі (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), загальні втрати коливаються в межах від $564 млрд до $600 млрд [5].

За оперативною оцінкою Держстату України, реальний ВВП у І кварталі 2022 року зменшився, порівняно з попереднім кварталом, на 19,3 % (з урахуванням сезонного фактора), а порівняно з І кварталом 2021 року – на 15,1 % [6]. За попередніми прогнозами втрати внаслідок війни передбачають надто значними. Реальний ВВП на наступні роки може знизитися щонайменше на третину [7].

Цю проблему можна проаналізувати з іншого боку. Наразі постала потреба внесення змін і доповнень, враховуючи воєнний стан, до Комплексної програми запобігання злочинності до 2025 року. Така програма має врахувати ймовірне зростання рівня криміналізації під час війни, можливості держави і суспільства здійснювати дієві заходи запобігання будь-яких правопорушень, прорахунки і недоліки попередніх діяльності щодо її забезпечення і практики реалізації.

Значних втрат зазнає промисловий сектор країни. Так, після початку військового вторгнення росії близько 30 % українських компаній припинили свою діяльність, а 45 % працювали, знизивши потужності. У другому кварталі 2022 року кількість підприємств, які повністю зупинили діяльність, скоротилася майже вдвічі порівняно з початком військових дій (з 32 до 17 %). Втім 60 % підприємств працює нижче довоєнного рівня завантаженості, майже 23 % – більш ніж удвічі. За даними опитування, проведеного Європейською бізнес-асоціацією серед представників малого та середнього бізнесу (далі – МСБ), відмічається скорочення кількості непрацюючих підприємств із 42 до 26 %. 17 % МСБ уже відновило роботу, ще 23 % – готується до відновлення, збільшилась і кількість підприємців, які працюють повним обсягом – з 13 до 20 % (серед великих компаній – 41 %, за даними AmCham) [8].

Також відповідно до Програми релокації підприємств, яку Уряд реалізує із середини березня 2022 року з метою зберегти стійкість економіки України щодо переміщення підприємств із територій, що наближені або перебувають у зоні бойових дій, до більш безпечних регіонів Заходу України, на початок червня 2022 року понад 600 підприємств, які взяли участь у цій програмі, вже завершили переїзд, 390 з них відновили свою роботу на нових майданчиках у 88 західних регіонах України. Ще 87 підприємств перебувають на різних стадіях транспортування, 151 підприємство оформляє необхідні документи [9].

Отже, як бачимо, вищенаведені показники, що є лише незначною частиною тих переформатувань сектору господарювання і втрат, які зазначає українська економіка внаслідок війни, що зі свого боку негативно позначиться як на соціально-економічній ситуації в країні, так і злочинності у майбутньому у зазначеній сфері. Унаслідок дестабілізації нормальної господарської діяльності частина дорослого населення стали безробітними. І навіть, незважаючи на поступове відновлення діяльності частини підприємств, на жаль, є тенденція збільшення чисельності безробітних і зубожіння населення, що може статися найближчим часом. Усі ці негативні тенденції посилюються масштабним військовим вторгненням росії та можуть у подальшому призвести до погіршення криміногенної ситуації в країні загалом.

Тож постає питання уже сьогодні щодо формування політики у сфері запобігання злочинності, особливо у сфері економіки як головної стратегії внутрішньої політики Української держави, що визначає основні напрями, цілі, способи впливу на злочинність засобом формування кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики їх застосування, а також розробки і реалізації заходів, спрямованих на попередження кримінальних правопорушень [3, с. 26], зокрема і у сфері господарювання.

Уже на сьогодні в Україні у ЗМІ лунають повідомлення, що розроблено основні підходи до розуміння змісту запобігання злочинності загалом, створені умови для розробки її доктрини та законодавчої концепції реалізації. Теорія кримінально правової політики в Україні отримала достатню розробку, яка дозволила сформувати її доктрину. Здійснюється розробка її теоретичних основ за окремими напрямами, аналіз ряду приватних проблем. Це відкриває можливості для розробки і прийняття на законодавчому рівні концепції кримінально-правової політики України на середньострокову перспективу [10, с. 19].

Хоча і це викликає серед науковців певний сумнів. На їх думку, треба розробляти такі засади запобігання, які більш ефективно будуть використовуватись під час практичної діяльності спеціалізованих правоохоронних органів України. Варто погодитись із тим, що серед першочергових завдань держави є викриття організованих злочинних груп і припинення їх дій, підвищення ефективності боротьби із законспірованими злочинними співтовариствами, що використовують міжнаціональні конфлікти, пов'язані із «тіньовою» економікою, а також зі злочинними групами за кордоном [11].

Висновки. Як бачимо, вирішення пов'язаних із цим проблемних питань не зводиться виключно до діяльності, що спрямовується на виявлення та знешкодження злочинних проявів і зменшення рівня злочинності будь-якої сфери. Наразі неможливо запобігти лише певного виду злочинності завдяки впливу на різні об'єктивні та суб'єктивні обставини, які у будь-якому випадку провокують злочинну поведінку. Потрібно проводити поступову наполегливу діяльність держави щодо недопущення правопорушень, у разі необхідності обмежуючи права і свободи людини, розробляючи ефективні механізми запобігання злочинності й охорони безпеки держави загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності за 2013–2021 рр. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-kriminalni-pravoporushennya-vchineni-na-pidpriyemstvah-v-ustanovahorganizaciyah-za-vidami-ekonomichnoyi-diyalnosti-2

2. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. Г. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції 2020 рік : монографія / заг. ред. М. Г. Вербенський ; ДНДІ МВС України. Вінниця : Твори, 2021. 144 с.

3. Велика українська юридична енциклопедія: Кримінологія. Т. 18. Право. Харків, 2019.

4. Попович В. М. Проблеми розслідування економічних злочинів : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2016. 350 с.

5. За останніми обрахунками загальна сума прямих збитків інфраструктури становить $103,9 млрд / Київська школа економіки. URL : https://cutt.ly/kkxzbje

6. ВВП України у І кварталі скоротився на 19 % / УкрІнформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL : https://cutt.ly/pLq8JNt

7. ВВП цього річ може зменшитись на третину – глава Нацбанку / УкрІнформ / Мультимедійна платформа іномовлення України. URL : https://cutt.ly/NLq4pjH

8. НБУ – про поступову активізацію економіки в тилових та звільнених регіонах України / FINBALANCE / Фінанси та економіка. URL : https://cutt.ly/ICkguFL

9. Понад 600 підприємств, які взяли участь в програмі релокації, завершили переїзд з областей, де тривають бойові дії / Головне управління Держпраці у Київській області. URL : https://cutt.ly/wLiPb6F

10. Кулаковський Р. В. Міністерство юстиції. Сучасні проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_5179

11. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2016. № 31. С. 3–27. URL : http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/77359

REFERENCES

1. Kryminalni pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti za 2013–2021 rr. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-kriminalni-pravoporushennya-vchineni-na-pidpriyemstvah-v-ustanovahorganizaciyah-za-vidami-ekonomichnoyi-diyalnosti-2

2. Verbenskyi M. H., Kulyk O. H., Naumova I. H. Kryminalna sytuatsiia v Ukraini: osnovni tendentsii 2020 rik : monohrafiia / zah. red. M. H. Verbenskyi / DNDI MVS Ukrainy. Vinnytsia : Tvory, 2021. 144 s.

3. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: Kryminolohiia. T. 18. Pravo. Kharkiv, 2019.

4. Popovych V. M. Problemy rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv : navchalnyi posibnyk. K. : Yurinkom Inter, 2016. 350 s.

5. Za ostannimy obrakhunkamy zahalna suma priamykh zbytkiv infrastruktury stanovyt $103,9 mlrd / kyivska shkola ekonomiky. URL : https://cutt.ly/kkxzbje

6. VVP Ukrainy u I kvartali skorotyvsia na 19 % / UkrInform. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy. URL : https://cutt.ly/pLq8JNt

7. VVP tsoho rich mozhe zmenshytys na tretynu – hlava Natsbanku / UkrInform. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy. URL : https://cutt.ly/NLq4pjH

8. NBU – pro postupovu aktyvizatsiiu ekonomiky v tylovykh ta zvilnenykh rehionakh Ukrainy / FINBALANCE / Finansy ta ekonomika. URL : https://cutt.ly/ICkguFL

9. Ponad 600 pidpryiemstv, yaki vzialy uchast v prohrami relokatsii, zavershyly pereizd z oblastei, de tryvaiut boiovi dii / Holovne upravlinnia Derzhpratsi u Kyivskii oblasti. URL : https://cutt.ly/wLiPb6F

10. Kulakovskyi R. V. Ministerstvo yustytsii. Suchasni problemy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu ta koruptsiieiu. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_5179

11. Fris P. L. Polityka u sferi borotby zi zlochynnistiu ta kryminalnopravova polityka u systemi suspilnykh nauk. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu.* 2016. № 31. S. 3–27. URL : http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/77359

D. O. Druzhinin. CRIME IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY: TOPICAL ISSUES OF PREVENTION

This publication deals with the effect of war on crime, analyzes the statistics of economic crimes. It is indicated that the statistical tendency to decline began long before the beginning of the war, i.e., even in earlier periods. Not only military, but also political, economic, social, demographic, socio-psychological, criminal-situational factors, factors of the background phenomena of crime and other criminogenic factors that positively or negatively affected the state of crime in the sphere of economic activity, the sphere of economy are indicated and management of economic processes, in general. The article draws attention to the fact that the further formation of an effective system for the prevention of criminal offenses in Ukraine is complicated without obtaining reliable statistical indicators and using the obtained data on the state of crime in order to generalize data and plan prevention measures for the future. Attention is focused on the fact that the importance of such activity is connected, first of all, with interrelated criminogenic factors. This leads to a change in crime rates in the state from the beginning of the full-scale war until now. This is accompanied by both positive and negative changes in the law enforcement system and our society as a whole. Unfortunately, the negative changes are caused by the growth of the level of latent crime, impunity for those guilty of criminal offenses in the economic sphere, and the objective inability of law enforcement agencies to effectively perform their functional duties during the war. What criminals use. The question is also considered that the sharp tendency to decrease the number of detected criminal offenses in the field of economic activity shows that the existing statistical data regarding naturally latent criminal offenses cannot be an objective means of determining the real state of criminality in the field of economic activity. Accordingly, ideas may arise about the need to develop indirect, not direct methods of determining the real state of commission of naturally latent criminal offenses in the field of economic activity. It is considered somewhat superfluous, since it is obvious that the number of such criminal offenses in the investigated area is definitely higher.

***Key words**: criminal offenses, crime, prevention, economic activity, law enforcement agencies, causes, conditions of crime, latency, economic security, military aggression.*

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2023 року

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.106-113

О. Ф. Петровець,
здобувач третього рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: dodos@ua.fm
ORCID ID 0009-0008-9478-5748

ЗАПОБІГАННЯ ПРОТИПРАВНОМУ ЗАВОЛОДІННЮ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті досліджуються загальні засади запобігання протиправному заволодінню майном підприємства, установи, організації під час війни. Звернено увагу на те, що протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації є кримінально протиправним діянням відповідно до чинного законодавства, яке іноді називають рейдерством. Особливо актуальною ця проблема стала цього року і набрала чималого розмаху. Першими потерпілими рейдерів стали представники аграрної сфери, у яких забирають землю, фермерські господарства та навіть урожай.

Проте негативні тенденції у цій сфері в останні роки свідчать про те, що злодії можуть атакувати й інші галузі економіки. Тому формування цілісної та ефективної системи запобігання протиправному заволодінню майном підприємства, установи, організації в Україні прямо пов'язане зі створенням ефективної урядової стратегії захисту підприємницької діяльності.

У статті враховано сучасні детермінанти протиправного заволодіння майном підприємства, установи та організації, зокрема воєнний стан. У цей період ризик рейдерських атак особливо високий. Із цією метою охарактеризовано Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству».

Зазначено, що зміни до законодавства удосконалюють механізми запобігання рейдерських атак в Україні. Найбільш ефективною, на нашу думку, є положення про неможливість розірвання договору оренди сільськогосподарської землі без згоди учасників товариства. Оновлене законодавство також удосконалює правила у сфері державної реєстрації, зокрема можливість реєстрації в автоматичному режимі, зупинення строків оскарження реєстрації.

Основними напрямами запобігання рейдерства в Україні в сучасний період є: 1) законодавчі зміни: важливо впроваджувати законодавчі зміни, які визначають чіткі норми щодо власності, захисту прав власності та кримінальної відповідальності за рейдерські дії. Закони повинні бути направлені на запобігання, виявлення та покарання порушень; 2) обіг цінних паперів: зміцнення системи обігу цінних паперів і підвищення

© Петровець О. Ф., 2023

прозорості можуть допомогти уникнути фінансових маніпуляцій та захистити інвесторів; 3) роль правоохоронних і контролюючих органів: забезпечення ефективної роботи правоохоронних та контролюючих органів є ключовим аспектом. Це може включати покращення службової дисципліни, професійного навчання та використання сучасних технологій для боротьби з корупцією; 4) кримінальна відповідальність: посилення кримінальної відповідальності за рейдерські захоплення може стати ефективним засобом стримування і покарання винних осіб.

Ключові слова: *рейдерство, кримінальна відповідальність, запобігання, профілактика, протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації є кримінально протиправним діянням відповідно до чинного законодавства, яке іноді називають рейдерством. Особливо актуальною ця проблема стала цього року і набрала чималого розмаху. Першими потерпілими рейдерів стали представники аграрної сфери, у яких забирають землю, фермерські господарства та навіть урожай.

Проте негативні тенденції у цій сфері в останні роки свідчать про те, що злодії можуть атакувати й інші галузі економіки. Тому формування цілісної та ефективної системи запобігання протиправному заволодінню майном підприємства, установи, організації в Україні прямо пов'язане зі створенням ефективної урядової стратегії захисту підприємницької діяльності.

І хоча статистичні дані свідчать про зменшення випадків рейдерства в останні роки, за 2023 рік кількість випадків протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації значно збільшилася, що свідчить про необхідність дослідження й напрацювання нових дієвих механізмів цього негативного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях вітчизняні учені Б. М. Андрушків, Н. Б. Кирич, М. І. Мельник, З. С. Варналій, І. І. Мазура, О. Бєлікова, М. Лящунко, О. А. Бурбело, Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорєлова висвітлюють основні передумови та причини поширення і розвитку рейдерства в Україні та розглядають напрями запобігання поширенню рейдерства, особливо з боку держави. Проте, незважаючи на широку розробленість цієї правової категорії, актуальність її дослідження, особливо в умовах війни, не втрачається через законодавчі зміни у регулювання цього питання.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне дослідження протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації під час війни та формування напрямів запобігання цьому негативному явищу у ході війни.

Виклад основного матеріалу. Отже, варто почати з того, що кількість рейдерських атак значно зросла саме 2023 року. За п'ять місяців 2023 року в Україні обліковували 147 кримінальних проваджень за фактами рейдерських дій. Це вже на 12 % більше, ніж за повний минулий рік – 2022-го нараховувалося 131. Водночас цьогоріч таких справ у 2,7 раза менше, ніж у відповідний період 2021 року – тоді було зареєстровано 398 проваджень. Найбільша кількість проваджень 2023 року – 87, що стосуються **підроблення документів** (ст. 205-1 КК України). Майже така сама кількість аналогічних справ була зареєстрована впродовж усього 2022 року. У період із січня по травень

2021-го правоохоронці зафіксували 305 таких проваджень – у 3,5 раза більше. За фактами **протидії законній господарській діяльності** (ст. 206 КК України) впродовж п'яти місяців 2023-го правоохоронці розслідували 43 справи – у 1,5 раза більше, ніж за весь 2022 рік, однак на 26 % менше, ніж за перші п'ять місяців 2021-го.

Водночас найменше проваджень щодо рейдерства впродовж останніх років стосується **протиправного заволодіння майном підприємств** (ст. 206-2 КК України). Так, за п'ять місяців 2023 року їх нараховувалося 17, упродовж усього 2022 року – 15, а у січні-травні 2021 року – 35. Цьогоріч на судовий розгляд потрапили лише провадження, відкриті за фактами підробки документів (ст. 205-1 КК України) [1].

Так, 2023 року правоохоронці передали на розгляд суддів лише 14 проваджень, що становить менше 10 % від загальної кількості. У відповідний період 2021 року до судів було направлено 33 % проваджень [2].

Це підтверджує тезу про необхідність удосконалення механізму запобігання рейдерству в Україні.

У науковому та бізнес-середовищі існує погляд, що активний моніторинг і заздалегідь ознайомлення із можливими методами рейдерських атак можуть допомогти бізнесам уникнути неприємностей та забезпечити більш ефективний захист.

Так, опираючись на дослідження науковців [3], виокремлено такі основні способи захоплення підприємств: 1) закупівля акцій (дружнє поглинання): рейдер намагається отримати контроль над підприємством, придбаваючи дружньо акції від інших акціонерів; 2) додаткова емісія акцій: рейдер використовує можливість проведення додаткової емісії акцій для отримання контролю над підприємством; 3) фіктивне банкрутство: рейдер створює фіктивну податкову та кредиторську заборгованість, щоб викликати судовий тиск і продати активи підприємства; 4) банкрутство з придбанням активів: рейдер шукає підприємства із простроченою заборгованістю, надає хабарі, ініціює банкрутство та придбаває його активи; 5) реприватизація: рейдер намагається скасувати попередню приватизацію підприємства через судові процеси; 6) корпоративний шантаж (грінмейлерство): рейдер використовує шантаж або інші легітимні засоби для тиску на підприємство та отримання вигоди; 7) силове захоплення: використання державних чи приватних силових структур для захоплення підприємства; 8) контроль над менеджментом: рейдер отримує контроль над керівництвом компанії через підкуп чи інші незаконні методи; 9) корупція під час перерозподілу державної власності: використання корупційних методів у разі перерозподілу державних підприємств чи активів [4].

Проте на сьогодні потрібно враховувати сучасні детермінанти протиправного заволодіння майном підприємства, установи й організації, зокрема воєнний стан. У цей період ризик рейдерських атак особливо високий. Для посилення захисту бізнесу, фізичних осіб та їх майна прийнято Закон України № 2255-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству».

Одним із нововведень цього нормативного акта є запровадження можливості проведення реєстраційних дій в автоматичному режимі з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг. Тобто для проведення таких дій **не потрібна участь державного реєстратора**.

Водночас законом визначений конкретний перелік реєстраційних дій, які можуть проводитись у такому режимі, а саме державна реєстрація:

- фізичної особи підприємцем;
- змін до відомостей про ФОП;
- припинення підприємницької діяльності ФОП, крім державної реєстрації припинення підприємницької діяльності ФОП у зв'язку із її смертю, оголошенням померлою або визнанням безвісно відсутньою;
- створення юридичної особи на підставі модельного статуту;
- змін до відомостей про юридичну особу, що проводиться виключно на підставі відомостей, зазначених керівником юридичної особи у заяві, та не потребує рішення учасників юридичної особи, зокрема зміна місцезнаходження юридичної особи, видів діяльності, інформації для здійснення зв'язку із юридичною особою;
- змін до відомостей про юридичну особу, що потребує рішення учасників юридичної особи (крім рішень щодо розміру статутного (складеного) капіталу, розміру часток у статутному (складеному) капіталі, складу учасників чи керівника юридичної особи), – за умови одностайного ухвалення рішення такими учасниками, що підтверджується їх кваліфікованими електронними підписами;
- рішення про припинення юридичної особи або про відміну рішення про припинення юридичної особи, ухваленого її учасниками або відповідним органом юридичної особи, – за умови одностайного ухвалення рішення такими учасниками чи відповідним органом юридичної особи, що підтверджується їх кваліфікованими електронними підписами.

Така реєстрація здійснюється з використанням засобів електронної ідентифікації з високим рівнем довіри.

Нововведенням є удосконалення процедури оскарження державної реєстрації щодо нерухомого майна та бізнесу. Як і раніше, рішення, дії або бездіяльність (далі – рішення) державного реєстратора можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України, його територіальних органів або до суду. Водночас законом конкретизовано, що рішення територіальних органів Міністерства юстиції України можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України або до суду, а Міністерства юстиції України – лише до суду [4].

Щодо строку оскарження, то звернутися зі скаргою можна впродовж **двох місяців** з дня, коли особа дізналася про порушення своїх прав, але **не пізніше одного року з дня ухвалення рішення**. Раніше такий строк становив 60 календарних днів з дня прийняття рішення. Тобто можливості для подання скарги в контексті строку збільшено.

Також збільшено строк для оскарження рішень територіальних органів Міністерства юстиції України. Замість 15 календарних днів з дня ухвалення рішення передбачено **один місяць** з дня, коли особа дізналася про порушення своїх прав, **але не пізніше шести місяців з дня прийняття рішення** [4].

Варто зауважити, що з дати подання скарги перебіг строку на оскарження зупиняється. У разі повернення скарги перебіг такого строку продовжується з дати повернення. Це важливо враховувати, адже у випадку повернення скаржник має право повторно подати відповідну скаргу.

Крім того, сьогодні все більше систем переводять в електронний вигляд. Сфера державної реєстрації не стала виключенням, адже законом дозволяється **подача скарги в електронній формі** з використанням засобів електронної ідентифікації із високим рівнем довіри [5].

Після подачі скарги вона повинна бути розглянута **впродовж одного місяця** з дня її надходження. Такий строк може бути продовжено, але так, щоб загальний строк розгляду скарги не перевищував 45 днів.

За результатами розгляду скарги приймається одне із таких мотивованих рішень:

- про **задоволення скарги** (якщо оскаржувані рішення не відповідають законодавству у сфері державної реєстрації);
- про **відмову в задоволенні скарги** (якщо оскаржувані рішення відповідають законодавству у сфері державної реєстрації);
- про **залишення скарги без розгляду за сутністю** (якщо сплив строк для подання скарги; з такого самого питання вже ухвалювалося рішення за сутністю; відкрите за заявою скаржника судове провадження, предметом якого є оскарження тих самих рішень; скаргу подано особою, права якої у зв'язку із оскаржуваним рішенням не порушено або яка не має на це повноважень; за відповідною заявою скаржника).

Відтепер в імперативному порядку не пізніше наступного робочого дня з дня ухвалення рішення воно повинне бути опубліковане на офіційному вебсайті Міністерства юстиції України чи відповідного територіального органу.

Законом також передбачено зупинення проведення реєстраційних дій щодо нерухомого майна. Як відомо, проведення реєстраційних дій зупиняється на підставі:

- судового рішення про заборону вчинення реєстраційних дій, що набрало законної сили;
- заяви власника об'єкта нерухомого майна про заборону вчинення реєстраційних дій щодо власного об'єкта нерухомого майна.

Звертаємо також увагу на те, що законом передбачені випадки, коли відповідна заява власника не буде прийнята, а саме у разі:

- невстановлення особи заявника;
- невстановлення належності об'єкта нерухомого майна заявнику на праві власності;
- повторного подання такої заяви, якщо не сплив п'ятиденний строк, з моменту подачі первісної заяви або реєстрації судового рішення про скасування судового рішення, на підставі якого уже зупинялося проведення реєстраційних дій [4].

Також передбачений механізм скасування процедури зупинення розгляду документів для державної реєстрації ФОП та бізнесу. Нині державний реєстратор не зупинятиме розгляд документів, поданих для державної реєстрації ФОП чи бізнесу з недоліками та, відповідно, не надаватиме строк для усунення таких недоліків, а відразу відмовлятиме у державній реєстрації.

Наприклад, раніше у разі подання документів або відомостей не повним обсягом заявнику надавався строк для усунення таких недоліків. Натомість, згідно із законом, це є підставою для відмови у державній реєстрації. Якщо впродовж місяця з дня

ухвалення рішення про відмову заявником повторно подано документи для відповідної державної реєстрації, адміністративний збір не справляється [6].

Висновки. Отже, зміни до законодавства удосконалюють механізми запобігання рейдерських атак в Україні. Найбільш ефективною, на нашу думку, є положення про неможливість розірвання договору оренди сільськогосподарської землі без згоди учасників товариства. Оновлене законодавство також удосконалює правила у сфері державної реєстрації, зокрема можливість реєстрації в автоматичному режимі, зупинення строків оскарження реєстрації.

Рейдерство може суттєво впливати на бізнес-середовище й економічний розвиток країни. Основними напрямами запобігання рейдерства в Україні в сучасний період є:

1) законодавчі зміни: важливо впроваджувати законодавчі зміни, які визначають чіткі норми щодо власності, захисту прав власності та кримінальної відповідальності за рейдерські дії. Закони повинні бути направлені на запобігання, виявлення та покарання порушень;

2) обіг цінних паперів: зміцнення системи обігу цінних паперів і підвищення прозорості можуть допомогти уникнути фінансових маніпуляцій та захистити інвесторів;

3) роль правоохоронних і контролюючих органів: забезпечення ефективної роботи правоохоронних та контролюючих органів є ключовим аспектом. Це може включати покращення службової дисципліни, професійного навчання і використання сучасних технологій для боротьби із корупцією;

4) кримінальна відповідальність: посилення кримінальної відповідальності за рейдерські захоплення може стати ефективним засобом стримування та покарання винних осіб;

5) співпраця із бізнес-спільнотою: важливо залучити бізнес-спільноту до процесу розробки та реалізації заходів проти рейдерства. Співпраця з підприємцями й інвесторами може допомогти виявити нові методи та підходи до боротьби із цим явищем.

Отже, загальна система боротьби з рейдерством в умовах війни повинна бути комплексною, із впровадженням законодавчих, правоохоронних та суспільних заходів. Очікується, що такі заходи допоможуть забезпечити стабільність і довіру в господарському середовищі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глушко Д. Рейдерство під час війни: чи доходять справи до суду. URL : https://gwaramedia.com/yak-v-ukrainczіv-pid-chas-vijni-zahoplyuyut-majno-biznes-ta-chi-dohodyat-spravi-do-sudu/

2. Кількість проваджень про рейдерство в 2023 році. URL : https://drive.google.com/drive/folders/1Xe4etI9Ez0vFcHh6krMNBgxjTU1FlOnt

3. Концевич О. К., Дернова А. Ю. Боротьба з рейдерством в Україні: основні схеми здійснення та шляхи подолання. URL : http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=71683

4. Сабецька Т. І. Механізми протидії рейдерству як складова формування стратегії економічної безпеки підприємства. *Мукачівський державний університет.* 2017. № 8. С. 341–348. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/60.pdf

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству : Закон України від 12 травня 2022 року № 2255-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2255-20#Text

6. Протидія рейдерству: діє новий закон / Офіційний вебсайт Eba. URL : https://eba.com.ua/protydiya-rejderstvu-diye-novyj-zakon/

REFERENCES

1. Hlushko D. Reiderstvo pid chas viiny: chy dokhodiat spravy do sudu. URL : https://gwaramedia.com/yak-v-ukraincziv-pid-chas-vijni-zahoplyuyut-majno-biznes-ta-chi-dohodyat-spravi-do-sudu/

2. Kilkist provadzhen pro reiderstvo v 2023 rotsi. URL : https://drive.google.com/drive/folders/1Xe4etI9Ez0vFcHh6krMNBgxjTU1FlOnt

3. Kontsevych O. K., Dernova A. Iu. Borotba z reiderstvom v Ukraini: osnovni skhemy zdiisnennia ta shliakhy podolannia. URL : http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=71683

4. Sabetska T. I. Mekhanizmy protydii reiderstvu yak skladova formuvannia stratehii ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva. *Mukachivskyi derzhavnyi universytet.* 2017. № 8. S. 341–348. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/60.pdf

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia mekhanizmu protydii reiderstvu : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2022 roku № 2255-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2255-20#Text

6. Protydiia reiderstvu: diie novyi zakon / Ofitsiinyi sait Eba. URL : https://eba.com.ua/protydiya-rejderstvu-diye-novyj-zakon/

O. F. Petrovets. PREVENTION OF UNLAWFUL SEIZURE OF PROPERTY OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION, ORGANIZATION DURING THE WAR

The article examines the general principles of preventing unlawful seizure of property of an enterprise, institution or organization during wartime. The author emphasizes that unlawful seizure of property of an enterprise, institution or organization is a criminal offense under current legislation, which is sometimes referred to as raiding. This problem has become especially relevant this year and has gained a considerable scale. The first victims of raiders were representatives of the agricultural sector, whose land, farms and even crops were taken away.

However, negative trends in this area in recent years indicate that thieves may attack other sectors of the economy as well. Therefore, the formation of a holistic and effective system for preventing unlawful seizure of property of an enterprise, institution or organization in Ukraine is directly related to the creation of an effective governmental strategy for protecting business activities.

The article takes into account the current determinants of unlawful seizure of property of an enterprise, institution or organization, including martial law. During this period, the risk of raider attacks is particularly high. To this end, the author characterizes the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Improving the Mechanism for Countering Raiding».

It is noted that the amendments to the legislation improve the mechanisms for preventing raider attacks in Ukraine. The most effective, in our opinion, is the provision on the impossibility of terminating an agricultural land lease agreement without the consent of the company's shareholders. The updated legislation also improves the rules in the field of state registration, in particular, the possibility of registration in automatic mode, suspension of the time limits for appealing against registration.

The main areas of prevention of raiding in Ukraine in the current period are: 1) Legislative changes: it is important to implement legislative changes that define clear rules on property, protection of property rights and criminal liability for raider actions. Laws should be aimed at preventing, detecting and punishing violations; 2) Securities circulation: strengthening the securities circulation system and increasing transparency can help avoid financial manipulation and protect investors; 3) Role of law enforcement and regulatory authorities: ensuring effective work of law enforcement and regulatory authorities is a key aspect. This may include improving official discipline, professional training and the use of modern technologies to fight corruption; 4) Criminal liability: Increasing criminal liability for corporate raids can be an effective means of deterring and punishing those responsible.

Keywords: *raiding, criminal liability, prevention, prophylaxis, unlawful seizure of property of an enterprise, institution, organization, martial law.*

Стаття надійшла до редколегії 22 листопада 2023 року

УДК 343.322:343.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.114-123

Д. О. Поліщук,
аспірант кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
e-mail: polishchukdmitriy1@gmail.com,
ORCID ID 0009-0006-9421-6700

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ГЕНЕЗИС ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Війна в Україні стала важким випробуванням не лише в морально-етичному, культурному, національно-економічному та політичному вимірах, а й у правовому. Практика показала, що чинне законодавство загалом і кримінальне зокрема не готове до викликів сьогодення. Проблеми колабораціонізму, їх поняття, ознаки і види, які розглядали в роки Другої світової війни, стали актуальними знову сьогодні. Генезис кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність показав зміну сутності та форми цього поняття в історичній ретроспективі.

З моменту проголошення незалежності України і до російського вторгнення 2014 року питання колабораціонізму та колабораційної діяльності не були предметом окремих юридичних (особливо кримінальних) досліджень. Очевидно, що поштовхом для початку вказаних досліджень стала окупація частини території України. Водночас в Україні явище колабораціонізму все ще залишається недостатньо дослідженим у юридичній науці.

У зв'язку з тим, що на тимчасово окупованих територіях України колабораційна діяльність у різних її проявах та формах стала реальною загрозою безпеці нашої держави, Законом України від 03.03.2022 № 2108-IX було доповнено КК України новою ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України з набуття чинності цієї статті стрімко зростає.

У роботі виділена проблема неоднозначності тлумачення поняття колабораційної діяльності у зв'язку з тим, що досить важко провести чітку межу між діями, необхідними для того, щоб пережити окупацію, і добровільною цілеспрямованою співпрацею з ворогом. Автором виявлені проблемні аспекти законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні у сучасних умовах і запропоновано декілька заходів щодо їх вирішення.

© Поліщук Д. О., 2023

Враховуючи те, що колабораціонізм завдає шкоди національній безпеці України та становить пряму загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України, доповнення статті 111-1 Кримінального кодексу України є доцільним та виправданим.

Ключові слова: *законодавча регламентація кримінальної відповідальності, колабораціонізм, колабораційна діяльність, кримінальне правопорушення, окупаційна влада, окупована територія.*

Постановка проблеми. Після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України законотворці зіштовхнулися з необхідністю запровадити додаткові види кримінальної відповідальності, які б визначили певні кордони між дозволеною і прийнятною поведінкою громадян України та поведінкою, яка становить загрозу безпеці України, і є небезпечною, неприйнятною, зокрема поведінка тих громадян України, хто перебував на тимчасово окупованій території України чи території, тимчасово контрольованій армією російської федерації.

У зв'язку з тим, що на тимчасово окупованих територіях України колаборційна діяльність у різних її проявах та формах стала реальною загрозою безпеці нашої держави, Законом України від 03.03.2022 № 2108-IX було доповнено КК України новою ст. 111-1 «Колаборційна діяльність» [1]. Дослідження генезису та проблемних аспектів законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за колаборційну діяльність в Україні у сучасних умовах спричинене тим, що через довгу відсутність цього виду кримінального правопорушення у законодавстві України та малодослідженість цієї проблематики в наукових колах виникли проблеми на практиці після введення в дію нової ст. 111-1 КК України щодо чіткого розмежування між різними формами співпраці з ворогом. У КК України є кілька статей, які можуть охоплювати один і той самий вид колаборційної діяльності одночасно, але покарання за них різні (наприклад, проблеми відмежування ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»; ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору»; ч. 5 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України; ч. 6 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України; ч. 7 ст. 111-1 та ст. 111 КК України «Державна зрада») [1]. Є й інша проблема – неспівмірність кримінального правопорушення з покаранням за нього.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України з початку введення в дію цієї статті стрімко зростає, що є свідченням актуальності та критичності даного виду кримінальної відповідальності. У Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за березень-грудень 2022 року за ст. 111-1 КК України обліковано 3 851 кримінальних правопорушень, з них 620 – з обвинувальним актом; за січень-листопад 2023 року за досліджуваною статтею обліковано 3 178 кримінальних правопорушень, з них 890 – з обвинувальним актом [11].

Ризик співпраці окремих груп жителів або соціальних сфер окупованих територій з окупаційною владою зростає зі збільшенням відрізка часу, впродовж якого територія України буде перебувати під окупацією терористичної рф. У зв'язку з тим, що ворог

використовує різноманітні технології психологічного та фізичного тиску з метою схилити та змусити населення окупованих територій до співпраці, виникає нагальна потреба в активізації наукових розробок з означеної проблематики, особливо в контексті вирішення завдань, пов'язаних із законодавчою регламентацією кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність вивчали такі українські науковці: М. Акімов, А. Політова, М. Рубащенко, Ю. Письменський, а також зарубіжна вчена Д. Рудакова та інші, а також історики, психологи та політологи.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є визначення генезису кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та пошук заходів щодо вирішення проблемних аспектів законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Факти здійснення колабораційної діяльності не є новими для громадян України, так як війна росії проти України триває вже дев'ятий рік. Вагомого значення та актуальності поняття колабораційної діяльності набрало після 24 лютого 2022 р. з моменту початку широкомасштабної агресії проти України з боку російської федерації, коли збільшилася кількість українців, які змушені виживати в окупації.

Незважаючи на те, що в українському законодавстві цей термін вперше з'явився у березні 2022 року, але початок його генезису у світовій історії значно давніший, який потребує дослідження. Використання історичної спадщини є важливим джерелом побудови сучасної системи кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність з метою ефективної протидії та запобігання цьому виду злочинної діяльності в Україні. Аналіз наявних публікацій доводить, що єдиного підходу до тлумачення цього визначення не існує. Колабораційна діяльність є досить широким і багатогранним історичним явищем, що супроводжує людство під час усіх збройних конфліктів між державами, здебільшого населення вимушене співпрацювати з окупаційними силами в таких умовах, але й часто траплялися випадки добровільної зрадницької співпраці. Найбільшої уваги цей феномен отримав у контексті досліджень Другої світової війни, а окремі його аспекти стали об'єктом дослідження з 20 лютого 2014 року з початком збройної агресії російської федерації проти України.

Д. Рудакова у своєму дисертаційному дослідженні слушно відмітила, що французький термін collaboration спочатку використовували для позначення співробітництва (cooperation) у різних формах. Перша згадка французького терміна collaborateur, що перекладається як «колаборант», припадає ще на роки наполеонівських воєн і характеризує тих жителів Франції, які займалися контрабандою товарів із Великої Британії, оскільки у ті часи було заборонено Наполеонівським декретом 1806 року всім союзним і залежним від Французької імперії державам торгувати з Туманним Альбіоном. Колаборантами в ті часи визнавали і тих осіб, які надавали допомогу французьким монархістам незаконно покидати територію імперії. Пізніше, в роки Першої світової війни співпрацю місцевих жителів із німецькою окупаційною владою у Франції та

Бельгії називали колабораціонізмом. У цей час таке поняття не мало негативного значення. Лише після Другої світової війни цей термін набув вужчого сучасного значення зради як незаконне протиправне діяння (свідома співпраця жителів окупованої території з окупаційною владою) з установленою відповідальністю, тоді як термін cooperation став позначати вимушений або обов'язковий контакт між окупованим населенням та окупантами [14].

Відповідно до наукового дослідження А. Політової та М. Акімова, колабораціонізмом під час Другої світової війни офіційно називали співпрацю між Німеччиною та французьким урядом Віші. Маріонетковий режим Віші під проводом маршала Петена офіційно визнав гітлерівську окупацію частини Франції і проголосив курс на співпрацю із загарбником, і це стало початковим прикладом «колабораційного режиму». У ті роки трактування терміна «колабораціонізм» було досить розмитим, поверхневим, його рідко використовували в нормативно-правових актах. Цей термін трапляється в актах Тимчасового уряду Французької Республіки. Тимчасова консультативна асамблея Французької Республіки 24 серпня та 26 вересня 1944 р. ухвалила закони, які встановлювали відповідальність за колабораціонізм як загрозу «національній єдності, правам і рівності усіх громадян Франції». За звинуваченнями в колабораціонізмі після визволення Франції було страчено 3 920 осіб, близько 1 500 засуджено до позбавлення волі та виправних робіт, 39 000 отримали інші кримінальні покарання. Крім того, ще близько 9 000 осіб було страчено без судового вироку, а ще 20 000 жінок зазнали публічного осуду та презирства за їхні стосунки з німецькими окупантами. У повоєнній Європі це був, напевно, винятковий випадок юридичного закріплення злочину «колабораціонізму». 1953 року була оголошена амністія для колишніх колабораціоністів, але колабораціонізм тривалий час залишався поза рамками публічного дискурсу. Наприклад, СРСР активно використовували термін «колабораціоніст» у пропагандистських цілях, проте так і не визнали за доцільне його легалізувати [13].

З моменту проголошення незалежності України і до російського вторгнення у 2014 році питання колабораціонізму та колабораційної діяльності не були предметом окремих юридичних (особливо кримінальних) досліджень. Очевидно, що поштовхом для початку вказаних досліджень стала окупація частини території України. Аналіз нормативно-правових документів України показав, що в законопроєкті від 17.03.2014 № 4473 «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України» [7] у ст. 4 міститься перша згадка та запропоновано визначення «колабораційної діяльності»: *«Діяльність, яка прямо або опосередковано спрямована на підтримку зміни конституційного ладу України на окупованій території України, співпраця громадян України з окупантами на шкоду України, в тому числі, з органами влади, створеними в неконституційний спосіб, є підставою для припинення нарахувань та виплати всіх видів виплат (в тому числі, заробітної плати та соціальної допомоги) особам, які її здійснюють».* 19.03.2014 С. В. Соболєв подав однойменний законопроєкт № 4473-1, у ст. 10 якого було запропоноване інше визначення «колабораційної діяльності»: «Умисне, добровільне співробітництво у будь-якій формі з окупаційною державою або її представниками на шкоду державним інтересам України вважається

державною зрадою і тягне за собою кримінальну відповідальність» [8]. У результаті законопроєкт № 4473-1 став законом, але після внесення змін до законопроєкту до другого читання з документа зникли норми про колабораційну діяльність. 2017 року був наступний крок до спроби криміналізації колабораційної діяльності. Однак у законопроєктах від 09.03.2017 № 6170 [9], від 20.12.2017 № 7425 [10] і від 20.12.2017 № 7426 [4] запропоновано інший термін – «колабораціонізм» та нормативно визначено заборону цього діяння і прописано його форми. Так, наприклад, у законопроєкті № 7425 «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» колабораціонізм визначали як «співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту» [10]. Основною ідеєю законопроєкту № 7425 було створення спеціального квазісудового органу – Комісії з питань розгляду фактів колабораціонізму. Усі три зазначені законопроєкти були відкликані. Наприкінці 2019 року до Верховної Ради України IX скликання знову було подано законопроєкти, у яких згадувався термін «колабораціонізм»: законопроєкти від 06.12.2019 № 2549 [3] та від 23.02.2021 № 5135 [5] також згадують саме цей термін. Автори цього законопроєкту відмовилися від ідеї попередників створити спеціальну комісію й запропонували просто доповнити Кримінальний кодекс України статтею 111-1 «Колабораціонізм». 05.03.2021 законопроєкт № 5135 було замінено новим законопроєктом від 24.02.2021 № 5144, у якому термін «колабораціонізм» був замінений терміном «колабораційна діяльність». Саме цей законопроєкт № 5144 був прийнятий 03.03.2023 та його положення доповнили КК України статтею 111-1 [2].

Стаття 111-1 КК України складається з 8 частин, кожна з яких містить по декілька складів кримінальних правопорушень [1], які передбачають публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора в ідеологічній, організаційно-розпорядчій, адміністративно-господарській, пропагандистській, матеріально-ресурсній, господарській, правовій, освітній, виборчій, політичній, інформаційній, правоохоронній, судовій та військовій сферах, тобто в основних сферах життєдіяльності держави. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність є подібною за діяннями до тих, які передбачені ст. 111 КК України «державна зрада» [1]. Важливою розмежувальною ознакою цих складів кримінальних правопорушень є період учинення діяння – до окупації території це державна зрада, а після окупації – один із видів колабораційної діяльності. Однак не можемо цю ознаку вважати універсальною, оскільки її не можна застосувати до всіх випадків.

Проблема неоднозначності тлумачення поняття колабораційної діяльності все ще зберігається у зв'язку з тим, що важко провести чітку межу між діями, необхідними для того, щоб пережити окупацію, і добровільною цілеспрямованою співпрацею із ворогом. Досить часто поняття колабораційна діяльність ототожнюють із поняттям

колабораціонізм. М. Рубащенко у своєму науковому дослідженні історичного та кримінально-правового вимірів термінологічного плюралізму визначень, які зазвичай ототожнюють із термінами «колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність», провів чіткі межі між кожним із цих термінів. Так, наприклад, генезис терміна «колабораціонізм» показав, що він спочатку переважно мав вузький ідеологічний відтінок «щирої» співпраці і був більш узагальненим феноменом, а не конкретними діяннями, що ним охоплюються. Пізніше «колабораціонізм» завжди мав негативне значення зрадницької співпраці з окупантом. М. Рубащенко зазначає, що «оцінка терміна «колабораційна діяльність» з огляду на історичні та семантичні аспекти є двоякою». З одного боку, він має декілька переваг перед більш відомими його відповідниками, оскільки передбачає широкий спектр діянь, що ним охоплюються. З іншого –погоджуємося із М. Рубащенко, що термін «колабораційна діяльність» із негативним змістом є винаходом виключно вітчизняного законодавця та, як наслідок, «надбання» національного кримінального права [12, с. 133].

Проблемними аспектами законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні у сучасних умовах є законодавче конкретне відмежування співпраці з окупантами, яка несе явно негативне забарвлення та, для прикладу, діяльність людей, які, щоб заробити на життя на окупованій території, вимушено працюють електриками, лікарями чи прибиральниками і за які не повинно бути передбачено кримінальної відповідальності. Наступною проблемою, яка є дотичною до першої, є проблема відсутності ознаки добровільності у всіх частинах статті, яка встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність.

Про недосконаліть конструкції статті 111-1 КК України свідчить поява нових законопроєктів із пропозиціями внесення змін до нововведеної статті. Проблема полягає в тому, що через створення багатьох самостійних кримінально-правових норм щодо колабораційної діяльності, з яких кожна може розглядатися як спеціальна, хоча фактично вона не є такою, спричинено колізію нормативно-правових актів. Наприклад, санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України, які передбачають позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років не можуть бути застосованими до безробітних. Цю проблему можна вирішити, як вдало запропоновано у законопроєкті від 05.01.2023 № 8301-1, доповненням санкції чч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України такими видами покарань, як штраф та громадські роботи [6].

На нашу думку, з метою подолання проблеми колізії нормативно-правових актів у сфері колабораційної діяльності варто оптимізувати кількість форм протиправної поведінки громадян України та зменшити їх кількість з огляду на реальну судову практику. Враховуючи те, що колабораціонізм завдає шкоди національній безпеці України та становить пряму загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України, доповнення статті 111-1 КК України є доцільним та виправданим.

Висновки. Отже, виявлені проблемні аспекти законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні у сучасних умовах свідчать про потребу в удосконаленні статті 111-1 КК України. Нова редакція ст. 111-1

КК України повинна усунути всі існуючі колізії, як варіант, можна охопити діяння, які передбачені ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників» в основній статті 111-1 КК України. Не бачимо сенсу розмножувати значну кількість різних статей у КК Україні, які передбачають відповідальність за колабораційну діяльність, якщо це все можна викласти в одній спеціальній статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. (Редакція від 01.12.2023, підстава – 3442-IX). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Проєкт Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) від 24.02.2021 № 5144. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25699 (дата звернення: 01.12.2023).

3. Проєкт Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм) від 06.12.2019 № 2549. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/296 (дата звернення: 01.12.2023).

4. Проєкт Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду) від 20.12.2017 № 7426. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63193 (дата звернення: 01.12.2023).

5. Проєкт Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм) від 23.02.2021 № 5135. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25706 (дата звернення: 01.12.2023).

6. Проєкт Закону України про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність від 05.01.2023 № 8301-1. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41119 (дата звернення: 04.12.2023).

7. Проєкт Закону України про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях України від 17.03.2014 № 4473. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50285 (дата звернення: 01.12.2023).

8. Проєкт Закону України про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України від 19.03.2014 № 4473-1. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zweb2/webproc4_1?pf3511=50320 (дата звернення: 01.12.2023).

9. Проєкт Закону України про заборону колабораціонізму від 09.03.2017 № 6170. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61312 (дата звернення: 01.12.2023).

10. Проєкт Закону України про захист української державності від проявів колабораціонізму від 20.12.2017 № 7425. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192 (дата звернення: 01.12.2023).

11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-листопад 2023 року / Офіційний вебсайт Офісу Генерального Прокурора України. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

12. Рубащенко М. А. «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри термінологічного плюралізму. *Проблеми законності.* 2023. Вип. 162. С. 131–156. URL : https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.285405

13. Politova A. S., Akimov M. O. Criminal liability for collaborationism: is there a need to establish it in Ukraine? 2020. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law. Part 2. P. 406–422 (Baltija Publishing 2020). URL : http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1059/2318-1?inline=1

14. Rudakova D. Civilian Collaboration in Occupied Ukraine and Crimea, 1941–1944: A Study of Motivation. Doctoral Thesis. Perth: The University of Western Australia. 2018. URL : https://doi.org/10.4225/23/5b28915c82bd3

REFERENCES

1. The Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. (Revision of 01.12.2023, basis – 3442-IX). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts (regarding the establishment of criminal liability for collaboration) of 24.02.2021 No. 5144. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25699 (accessed December 01, 2023).

3. Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (regarding the establishment of criminal liability for collaborationism) of 06.12.2019, No. 2549. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/296 (accessed December 01, 2023).

4. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine (regarding collaborationism and strengthening of responsibility for high treason) of 20.12.2017 No. 7426. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63193 (accessed on December 01, 2023).

5. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine (regarding criminal liability for administrative, economic, military, political, military-political and other cooperation with the aggressor state − collaborationism) of 23.02.2021 No. 5135. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25706 (accessed 01.12.2023).

6. Draft Law on Amendments to Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine on Improving Liability for Collaboration Activities of 05.01.2023 No. 8301-1. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41119 (accessed December 04, 2023).

7. Draft Law on Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine of 17.03.2014 No. 4473. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50285 (accessed December 01, 2023).

8. Draft Law on Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine of 19.03.2014 No. 4473-1. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50320 (accessed on December 01, 2023).

9. Draft Law on the Prohibition of Collaborationism of 09.03.2017 No. 6170. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61312 (accessed December 01, 2023).

10. Draft Law on the Protection of Ukrainian Statehood from Manifestations of Collaborationism of 20.12.2017 No. 7425. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192 (accessed December 01, 2023).

11. Unified report on criminal offenses for January-December 2022. Unified report on criminal offenses for January-November 2023. Official website of the Office of the Prosecutor General of Ukraine. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

12. Rubashchenko, M. A. (2023). "Collaboration", "Collaborationism", "Cooperation", "Collaborative Activity": Historical and Criminal Legal Dimensions of Terminological Pluralism. *Problems of Legality*, 162, 131–156. https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.285405

13. Politova A. S., Akimov M. O. Criminal liability for collaborationism: is there a need to establish it in Ukraine? 2020. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law. Part 2. P. 406–422 (Baltija Publishing 2020). URL : http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1059/2318-1?inline=1

14. Rudakova D. Civilian Collaboration in Occupied Ukraine and Crimea, 1941–1944: A Study of Motivation. Doctoral Thesis. Perth: The University of Western Australia. 2018. URL : https://doi.org/10.4225/23/5b28915c82bd3

D. O. Polishchuk. CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATION: GENESIS AND PROBLEMATIC ASPECTS OF LEGISLATIVE REGULATION IN UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

The war in Ukraine has become a severe test not only in the moral, ethical, cultural, national, economic and political dimensions, but also in the legal one. Practice has shown that the current legislation in general, and criminal law in particular, is not ready for the challenges of today. The problems of collaborationism, its concept, signs and types, which were considered during the Second World War, have become relevant again today. The genesis of criminal liability for collaboration has shown a change in the essence and form of this concept in historical retrospect.

Since the declaration of Ukraine's independence and until the Russian invasion in 2014, the issues of collaborationism and collaboration activities have not been the subject of separate legal (especially criminal) research. Obviously, the impetus for the start of these studies was the occupation of part of the territory of Ukraine. At the same time, in Ukraine, the phenomenon of collaborationism is still insufficiently studied in legal science.

Due to the fact that in the temporarily occupied territories of Ukraine, collaboration in its various manifestations and forms has become a real threat to the security of our state, the Law of Ukraine No. 2108-IX of 03.03.2022 supplemented the Criminal Code of Ukraine with a new Article 111-1 "Collaboration". The number of registered criminal offenses under Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine has been growing rapidly since the enactment of this article.

The paper highlights the problem of ambiguity in the interpretation of the concept of collaboration, due to the fact that it is very difficult to draw a clear line between the actions necessary to survive the occupation and voluntary purposeful cooperation with the enemy. The author identifies the problematic aspects of legislative regulation of criminal liability for collaboration in Ukraine in the current context and proposes several ways to address them.

Given that collaborationism harms the national security of Ukraine and poses a direct threat to the State sovereignty, territorial integrity, constitutional order and other national interests of Ukraine, the amendments to Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine are appropriate and justified.

Key words: *legislative regulation of criminal liability, collaborationism, collaboration activities, criminal offense, occupation authorities, occupied territory.*

Стаття надійшла до редколегії 22 листопада 2023 року

УДК 343.9:343.95
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.124-131

О. А. Пушкар,
канд. юрид. наук,
Державний податковий університет
e-mail: o_2014zrm@ukr.net
ORCID ID 0009-0007-9966-9693

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Ця стаття присвячена окремим питанням кримінально-правової характеристики неправомірної вигоди відповідно до положень статті 368 Кримінального кодексу України. Автори розглядають основні аспекти цього явища, зокрема його поняття, ознаки та вплив на різні сфери життя. Підкреслюється належність кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, до корупційних правопорушень у сфері службової діяльності.

З огляду на приналежність кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, до корупційних кримінальних правопорушень автор підкреслює властивість родових ознак корупційного правопорушення досліджуваному поняттю.

Стаття базується на результатах науково-правового аналізу, на підставі якого автор висвітлює різноманітні форми неправомірної вигоди, включаючи майнову та немайнову вигоду. На підставі проведеного аналізу сформульовано авторське визначення поняття неправомірної вигоди в контексті статті 368 Кримінального кодексу України.

У статті ґрунтовно розглядаються причини та наслідки неправомірної вигоди, звертається увага на неоднозначність трактування цього поняття у різних статтях Кримінального кодексу України.

Автор підіймає проблеми відмежування неправомірної вигоди від складів суміжних корупційних кримінальних правопорушень та підкреслює у зв'язку з цим складність кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України.

Нарешті, у статті розглядають можливі шляхи подолання проблеми неправомірної вигоди, включаючи вдосконалення правового регулювання, зміцнення інституційної бази та підвищення свідомості громадян. Автор висуває конкретні рекомендації для вдосконалення визначення поняття неправомірної вигоди в Кримінальному кодексі України, що сприятиме більш чіткому відмежуванню складу цього злочину від суміжних складів корупційних кримінальних правопорушень. Ця стаття може слугувати основою для подальших досліджень і розробки ефективних стратегій протидії та боротьби з неправомірною вигодою.

Ключові слова: *неправомірна вигода, кримінальна відповідальність, корупційне правопорушення, суспільна небезпека, боротьба з корупцією, склад злочину.*

© Пушкар О. А., 2023

Постановка проблеми. Одним із видів корупційних кримінальних правопорушень, як слідує із примітки до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – КК України), є правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, а саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Водночас диспозиція цієї статті, а також примітки до неї не містять визначення поняття неправомірної вигоди, що зумовлює неоднозначність трактування цього поняття в теорії і практиці та, як наслідок, може спричиняти проблеми під час кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 368 КК України.

З огляду на зазначене та з метою вирішення деяких проблемних питань кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 368 КК України виникає потреба у проведенні ґрунтовної кримінально-правової характеристики неправомірної вигоди й уточнення на підставі такої характеристики поняття неправомірної вигоди в аспекті ст. 368 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, пов'язані з визначенням поняття й ознак неправомірної вигоди у кримінальному законодавстві, досліджували такі науковці, як Ю. В. Гродецький, С. М. Гусаров, В. Я. Конопельський, О. З. Мармура, О. С. Перешивко, Ю. Ю. Сивопляс, А. Б. Старка, О. І. Цивінський та ін. Огляд наукових робіт цих учених показує, що більшість досліджень присвячені кримінально-правовій характеристиці корупційних кримінальних правопорушень, включаючи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди. Водночас потребують уточнення зміст і значення поняття неправомірної вигоди в аспекті кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 368 КК України.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є надання кримінально-правової характеристики неправомірної вигоди в аспекті статті 368 КК України.

Виклад основного матеріалу. Частиною першою ст. 368 КК України передбачена кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а також прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення цією службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища [1].

Зі змісту диспозиції згаданої статті вбачається, що в основі кваліфікації діяння за цією нормою лежить чітке розуміння поняття неправомірної вигоди. Водночас зміст цього поняття не розкрито у диспозиції цієї статті або примітці до неї.

Таке визначення міститься у примітці до ст. 354 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації. Зокрема, зазначається, що у цій статті під неправомірною вигодою варто розуміти грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав [1].

Однак, як уточнює законодавець, приведене визначення поняття неправомірної вигоди стосується виключно кримінального правопорушення, передбаченого ст. 354 КК України. У зв'язку з цим воно може застосовуватися для виокремлення деяких

ознак саме «вигоди», проте у ст. 368 КК України визначені особливі критерії неправомірності такої вигоди, які потребують уточнення, зокрема й у кримінальному законі.

Для вимежовування таких ознак передусім варто згадати, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, належить до корупційних, відповідно, йому властиві родові ознаки корупційного правопорушення.

У науковій літературі до ознак корупційного кримінального правопорушення відносять: 1) таке правопорушення вчиняється шляхом зловживання службовим становищем або шляхом використання службових повноважень чи службового становища з метою одержання або прийняття неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших адресатів або, відповідно, обіцянка / пропозиція чи надання такої вигоди певним адресатам з метою схилити уповноважену особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень; 2) вказане діяння є винним; 3) це діяння є кримінально-протиправним і караним; 4) воно може бути вчинене лише суб'єктом корупційного кримінального правопорушення [2, с. 53].

Щодо поняття «вигода», то у тлумачних словниках це поняття застосовують у таких значеннях залежно від контексту, але взагалі це слово вживають для вираження позитивного результату, користі чи прибутку, отриманого в результаті певної дії чи події: 1) матеріальна вигода – отримання прибутку, користі чи матеріальних благ через певні дії або угоди; 2) сприятливий результат – вигода може також вказувати на позитивний результат чи приємну користь взагалі, не обов'язково пов'язану з матеріальними аспектами; 3) користь у ширшому сенсі – вигода може також вказувати на будь-яку перевагу, яку людина отримує від певної ситуації, рішення чи дії; 4) економічний термін – у контексті економіки вигода може вказувати на економічну користь, яку отримують підприємства або особи внаслідок своїх дій; 5) вигода для суспільства – сприятливий внесок у загальний розвиток чи добробут суспільства [3, с. 375; 4, с. 131].

Отже, поняття «вигода» у словниковому значенні означає будь-який позитивний для набувача результат, який може мати різні форми вираження – від об'єктів матеріального світу до нематеріальних переваг, послуг тощо.

У науковій літературі, визначаючи поняття «вигода», виокремлюють такі складові змісту цього поняття: грошові кошти – грошова одиниця України – гривня, а також іноземна валюта; майно, згідно зі ст. 190 Цивільного кодексу України, вважають окремою річчю, сукупністю речей, а також майновими правами та обов'язками; річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [5]; перевага – це виключне, особливе право на будь-що, привілей; пільга – це повне або часткове звільнення від дотримання встановлених законодавством загальних правил, виконання будь-яких обов'язків; послуга, відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів», – це діяльність виконавця із надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його

особистих потреб [6]; нематеріальний актив – немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований; будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру – це такі вигоди, які не мають ні матеріальної форми, ні грошового еквівалента (наприклад, одержання певної інформації, отримання звань нагород тощо, які не зумовлюють майнової вигоди) [7, с. 11–12].

Отже, науковцями досить ґрунтовно окреслено зміст поняття «вигода», проте для кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 368 КК України важливою характеристикою такої вигоди є її неправомірність.

З цього приводу у Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України зазначається, що неправомірною вигодою може бути будь-яка перевага, послуга чи пільга, причому зовсім необов'язково майнова, а неправомірність вигоди полягає у тому, що вона має надаватися й одержуватися без законних на те підстав [8, с. 307].

Тут виникає ряд запитань, а саме: чи можуть існувати взагалі якісь законні підстави для отримання вигоди, і якщо так, то які саме ці підстави, інакше кажучи, чи може вигода вважатися неправомірною, якщо відсутня пряма заборона на її отримання, визначена в законодавстві, чи навпаки, правомірність такої вигоди має бути чітко визначена в законі. Тому видається, що наведений вище підхід до розуміння неправомірності вигоди в аспекті ст. 368 КК України чи інших корупційних кримінальних правопорушень є недостатньо чітким.

Більш ґрунтовним є підхід, запропонований О. С. Перешивко. Зокрема, вчена вважає, що незаконними є переваги, які полягають у наданні певного блага особі, яка взагалі не мала на нього права або, маючи таке право, не належала до категорії тих осіб, які можуть першочергово його одержати, тим самим порушуючи права інших осіб на отримання такого блага взагалі або на першість у його отриманні [9, с. 185].

Інші науковці вважають, що обов'язковими ознаками неправомірної вигоди в аспекті ст. 368 КК України є: 1) вигодою можуть бути лише такі предмети, як грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи; 2) ці предмети обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [10, с. 135–136].

Відповідно до диспозиції ст. 368 КК України обов'язковою ознакою неправомірної вигоди є те, що суб'єктом отримання такої вигоди є службова особа, що фактично означає поширення на правовідносини, що виникають за участю такої особи Закону України «Про запобігання корупції».

У ст. 1 зазначеного Закону неправомірна вигода визначається як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [11].

Деякі науковці вважають, що визначений законодавством перелік об'єктів, що можуть становити неправомірну вигоду, доцільно удосконалити.

Зокрема, Ю. В. Гродецький обґрунтовує свою думку тим, що грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи за своєю сутністю є цінностями (благами), однак у цьому переліку законодавець зосередив цінності, які належать до

двох сфер: матеріальної та нематеріальної. Водночас, на думку науковця, поняття із цього переліку не є, власне, кримінально-правовими, оскільки в цьому випадку можна запозичити з інших галузей права більш вдалі мовні конструкції [12, с. 125].

Пропозиція щодо необхідності зміни підходу до визначення конкретного переліку вигоди, яка може бути неправомірною, зокрема відповідно до ст. 368 КК України, є дещо спірною, оскільки в цьому переліку передбачено всі можливі види об'єктів, які можуть становити вигоду. Звуження такого переліку або його надмірна конкретизація чи формалізація може призвести до зворотного ефекту та, навпаки, ускладнити кваліфікацію кримінального правопорушення як корупційного.

Натомість те, що дійсно потребує уточнення, є висловом «без законних на те підстав», оскільки використання саме такої смислової конструкції у формулюванні поняття неправомірної вигоди у Законі України «Про запобігання корупції» (а саме у такому значенні дії щодо неправомірної вигоди кваліфікуються за ст. 368 КК України та деякими іншими статтями КК України) ускладнює віднесення вигоди до неправомірної, відповідно, кваліфікацію діяння службової особи як пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Тому видається, що уточнення потребує саме ця конструкція.

Наприклад, можна звернутися до формулювання, що застосовано у деяких інших статтях КК України.

Зокрема, у ст. 368-2 КК України (виключена на підставі Закону України від 13 липня 2023 р. № 3233-IX), яка передбачала кримінальну відповідальність за набуття у власність особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі [1].

Отже, як підкреслюють деякі науковці, ключовою ознакою незаконного збагачення як злочину закон визначав відсутність доказів законності підстав набуття у власність вказаних активів. Відсутність доказів за такого формулювання диспозиції норми уможливлює визнання наявності у діях особи об'єктивної сторони складу такого злочину, як незаконне збагачення [13, с. 407].

За вищенаведеним прикладом можна уточнити, що вигода є неправомірною, якщо «відсутні докази законності її отримання». Таке формулювання дозволить віднести до неправомірної будь-яку вигоду, якщо можливість (правомірність) її отримання конкретною службовою особою з урахуванням її правового статусу не передбачено конкретною нормою закону.

Висновки. Отже, неправомірна вигода в аспекті статті 368 КК України – це будь-який матеріальний або нематеріальний об'єкт, включаючи послуги, переваги, будь-які інші об'єкти, що можуть мати або не мати грошового еквівалента, якщо отримання якогось із цих об'єктів, послуг або переваг службовою особою здійснюється за відсутності доказів того, що така особа, відповідно до її правового статусу, має право на їх отримання.

З метою усунення проблем під час кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 368 КК України вбачається за необхідне навести вказану дефініцію поняття неправомірної вигоди у примітці до статті 368 КК України, зазначивши, що у такому самому значенні це поняття застосовується і під час кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 369 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 05.01.2024).

2. Гусаров С. М. Поняття та види корупційних правопорушень, за вчинення яких установлено кримінальну відповідальність. Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду. Харків, 2019. С. 52–56.

3. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Т. 1 : А-В ; ред. тому : П. Й. Горецький та ін. Київ : Наук. думка, 1970. 799 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 05.01.2024).

6. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text (дата звернення: 05.01.2024).

7. Конопельський В. Я., Мармура О. З., Цивінський О. І. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів (у схемах) : посібник для підрозділів Національної поліції. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 72 с.

8. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. Тація В. Я., Пшонки В. П., Борисова В. І., Тютюгіна В. І. 5-те видання, допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

9. Перешивко О. С. Неправомірна вигода як предмет підкупу особи, яка надає публічні послуги. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 1. С. 184–187.

10. Старка А. Б. Поняття неправомірної вигоди у контексті кримінально-правової характеристики ст. 369-3 КК України. *Збірник наукових статей.* 2019. № 1(10). С. 133–140.

11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 05.01.2024).

12. Сивопляс Ю. Ю. Сучасний стан та перспективи вдосконалення поняття «неправомірна вигода». *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. Вип. 1(7). С. 117–121.

13. Кабаєв В. М. Особливості об'єктивних ознак злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 2. С. 404–409.

REFERENCES

1. Criminal Code of Ukraine dated 04/05/2001 № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (date of application: 05.01.2024).

2. Husarov S. M. Concepts and types of corruption offenses for which criminal liability is established. Peculiarities of application of anti-corruption legislation: from investigation to court verdict. Kharkiv, 2019. P. 52–56.

3. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes; editor : I. K. Bilodid (head) and others. T. 1 : A-B / ed. Therefore : P. Y. Horetskyi et al. Kyiv : Nauk. Opinion, 1970. 799 p.

4. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250 000 / structure. and heads ed. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun, 2005. VIII, 1728 p.

5. Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (date of application: 05.01.2024).

6. On the protection of consumer rights: Law of Ukraine dated May 12, 1991 № 1023-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text (date of application: 05.01.2024).

7. Konopelskyi V. Ya., Marmura O. Z., Tsyvinskyi O. I. Criminal and legal characteristics of corruption crimes (in diagrams): a guide for National Police units. Lviv : LvDUVS, 2019. 72 p.

8. Criminal Code of Ukraine: scientific and practical commentary: in 2 volumes; in general Ed.: V. Ya. Tatsiya, V. P. Pshonky, V. I. Borysova, V. I. Tyutyugina. 5th edition., supplement. Kh. : Pravo, 2013. P. 2 : Special part / Yu. V. Baulin, V. I. Borisov, V. I. Tyutyugin and others. 2013. 1040 p.

9. Pereshivko O. S. Unlawful benefit as a subject of bribery of a person who provides public services. *Legal scientific electronic journal.* 2018. № 1. P. 184–187.

10. Starka A. B. The concept of unlawful gain in the context of the criminal law characteristics of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine. *Collection of scientific articles.* 2019. № 1(10). P. 133–140.

11. On prevention of corruption: Law of Ukraine dated 14.10.2014 № 1700-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (date of application: 05.01.2024).

12. Sivoplyas Yu. Yu. Current state and prospects for improvement of the concept of "unlawful benefit". *Carpathian Legal Gazette.* 2015. Issue 1(7). P. 117–121.

13. Kabaev V. M. Peculiarities of objective signs of crimes committed by officials who occupy a particularly responsible position. *Journal of the Kyiv University of Law.* 2020. № 2. P. 404–409.

O. A. Pushkar. CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF UNLAWFUL BENEFIT

This article is devoted to specific issues of the criminal-legal characterization of unlawful gain in accordance with the provisions of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. The authors consider the main aspects of this phenomenon, including its concepts, signs and impact on various spheres of life. It is emphasized that the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine belongs to corruption offenses in the field of official activity.

Proceeding from the fact that the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine belongs to corruption criminal offenses, the author emphasizes the property of generic features of the corruption offense to the studied concept.

The article is based on the results of a scientific and legal analysis, on the basis of which the author highlights various forms of unlawful benefit, including property and non-property benefit. On the basis of the conducted analysis, the author's definition of the concept of unlawful gain was formulated in the context of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.

The article thoroughly examines the causes and consequences of unlawful gain, drawing attention to the ambiguous interpretation of this concept in various articles of the Criminal Code of Ukraine.

The author raises the problems of distinguishing the illegal gain from the composition of related corruption criminal offenses and emphasizes in this regard the complexity of the qualification of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.

Finally, the article considers possible ways to overcome the problem of undue advantage, including improving legal regulation, strengthening the institutional framework, and raising the awareness of citizens. The author puts forward specific recommendations for improving the definition of the concept of unlawful gain in the Criminal Code of Ukraine, which will contribute to a clearer separation of the composition of this crime from the related compositions of corruption criminal offenses. This article can serve as a basis for further research and the development of effective strategies to counter and fight against undue profit.

Key words: *unlawful benefit, criminal liability, corruption offense, public danger, fight against corruption, composition of the crime.*

Стаття надійшла до редколегії 22 листопада 2023 року

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.132-140

В. В. Топчій,
д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
ORCID ID 0000-0002-1726-9028;
О. В. Топчій,
д-р юрид. наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
ORCID ID 0000-0002-0809-8730;
О. Г. Колб,
д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
ORCID ID 0000-0003-1792-4739

СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ ВПЛИВИ ІНТЕРНЕТУ ТА ІНШИХ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ НА РІВЕНЬ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій статті здійснено аналіз архівних кримінальних проваджень, офіційної статистики та доктринальних джерел, що стосуються проблем запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, які в умовах воєнного стану в Україні вчиняються неповнолітніми особами.

Зокрема, з огляду на воєнну ситуацію, яка склалась у нашій державі, можна констатувати про виникнення, формування та розвиток у зв'язку з цим нових видів злочинів, що мають підвищену суспільну небезпеку та потребують адекватної реакції правоохоронних органів і суду на їх вчинення, запобігання та протидію.

Мовиться насамперед про такі кримінальні правопорушення, суб'єктами (або співучасниками) яких є неповнолітні особи, як: участь у колабораціоністській діяльності; шпигунство; мародерство; шахрайство, пов'язане із волонтерською діяльністю, тощо.

З огляду на отримані результати цього дослідження встановлено одну із сучасних детермінант, яка сприяє вчиненню вищезазначених злочинів, а саме суспільно небезпечний вплив інтернету та інших телекомунікаційних інформаційних систем на формування протиправної мотивації та поведінки неповнолітніх правопорушників.

© Топчій В. В., Топчій О. В., Колб О. Г., 2023

Враховуючи зазначені обставини, у цій науковій стаття доведена потреба у підвищенні рівня юридичної відповідальності відповідних державних контролюючих органів та власників вказаних інформаційних систем за якість оприлюднюваної ними продукції, а також на створенні з їх боку передбачених законом «фільтрів» інформації, яка має бути недоступною як для певних категорій дітей (до 9-ти, 11-ти, 14-ти років), так і загалом для всіх неповнолітніх осіб.

Крім того, звернута увага на низький рівень спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, які здійснюється відповідними суб'єктами, та обґрунтована необхідність удосконалення правового механізму з означених питань.

Ключові слова: *суспільна небезпека, інтернет, телекомунікаційна система, кримінальне правопорушення, неповнолітня особа, воєнний стан, спеціально-кримінологічне запобігання, юридична відповідальність.*

Постановка проблеми. Як показує вивчення офіційної інформації, щорічно, включаючи й умови воєнного стану в Україні, знижується рівень злочинності, суб'єктами якої є неповнолітні особи (як в абсолютних цифрах, так і у розрахунку на 100 тис. населення). Так, 2022 року неповнолітніми було вчинено 2 тис. 367 кримінальних правопорушень, що на 42 % менше, ніж 2021 року (4 тис. 179 таких суспільно небезпечних діянь) [1].

Такі самі тенденції мали місце й у співвідношенні цього виду злочинності із загальною, а саме якщо питома вага вчинених неповнолітніми особами кримінальних правопорушень становила 2021 року 2,2 %, то 2022 року – 1,7 [1].

Проте більш всебічний та повний аналіз сучасної злочинності неповнолітніх свідчить про те, що у її структурі з'явились нові види, які мають підвищену суспільну небезпеку, позаяк вчиняються в умовах воєнного стану, який введений в Україні у лютому 2022 року та триває донині [2]. Так, поширеними у сьогоденні стали такі злочини, суб'єктами яких є неповнолітні особи, як: державна зрада (ст. 111 Кримінального кодексу (далі – КК) України); колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України); пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України); диверсія (ст. 113 КК України); перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України); тощо (стст. 114-2; 150-1; ч. 4 ст. 185 КК України).

Водночас варто зауважити, що в детермінаційному комплексі причин та умов, які сприяють їх вчиненню, особливе місце займають ті із них, які стали наслідком негативного впливу на неповнолітніх інтернету та інших телекомунікаційних джерел, що в кінцевому підсумку сформувало у зазначених осіб протиправну мотивацію до вчинення саме вищезазначених кримінальних правопорушень.

Враховуючи вказані обставини й те, що досі на науковому рівні ця проблема досліджена недостатньо, варто констатувати, що в умовах воєнного стану вона є актуальною і такою, що має теоретичне і практичне значення.

З огляду на це **метою статті** є наукове обґрунтування необхідності якісної видозміни чинного законодавства України шляхом визначення у ньому конкретних правових засобів нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант злочинності, які пов'язані з негативним впливом на дітей інтернету та інших телекомунікаційних систем.

Натомість *основним завданням* цієї статті є розробка окремих шляхів, спрямованих на блокування, нейтралізацію, усунення тощо негативного впливу інтернету та інших телекомунікаційних джерел на неповнолітніх.

Аналіз останніх наукових публікацій. Незважаючи на те, що сьогодні не бракує наукових праць, присвячених проблемам злочинності серед неповнолітніх, варто констатувати, що у контексті предмета цієї наукової статті доктринальні розробки є одиничними і безсистемними, а також такими, що не відображають повною мірою сутності впливу інтернету й інших подібних джерел на формування протиправної мотивації та поведінки зазначених суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень, що стало ще одним із аргументів вибору тематики цього наукового дослідження.

Поряд з цим варто зазначити, що у загальних рисах методологічним підґрунтям для здійснення зазначеного наукового пошуку стали праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: В. С. Батиргареєвої, В. В. Василевича, О. В. Волянської, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. Г. Гончаренка, О. В. Гордякової, О. М. Джужи, В. В. Костицького, Н. В. Лесько, І. В. Литовченко, Д. Майєра, О. Р. Михайленко, В. В. Пушкаря, Д. Річардсона, М. О. Семчика, Д. Н. Срібняк, К. А. Тарасова, А. П. Тузова, І. К. Туркевича, О. Ю. Юрченко тощо [3].

Виклад основного матеріалу. Якщо загалом узагальнити таку негативну інформацію, яку продукують інтернет та інші телекомунікаційні мережі, що, як показує практика, негативно впливає на дітей різного віку і формує на цій підставі відповідні цінності та мотивацію щодо свого місця і ролі у суспільних відносинах, то до таких джерел можна віднести такі відомості, які:

– стосуються прищеплення для неповнолітніх поваги до Українського народу, держави та їх символів і традицій;

– детермінують у зазначених учасників суспільної діяльності повагу до людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, а також до недоторканості і безпеки;

– пов'язані з повагою підлітків до права власності будь-якої особи;

– сприяють здоровому розвитку дитини в умовах воєнного стану;

– формують стійкість у неповнолітніх до їх втягнення дорослими особами у протиправну та іншу суспільно небезпечну діяльність.

Водночас варто зазначити, що поділ вказаної вище інформації є умовним, оскільки кожна із їх видів тісно зв'язана та обумовлена поміж собою, тобто на всіх рівнях (законодавчому, доктринальному, правозастосовному та ін.) це питання має розглядатися через призму інформаційної системи, яка впливає на формування і розвиток дітей.

Зокрема, як встановлено у ході цього дослідження, серед детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчиненню неповнолітніми кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, звертають на себе увагу такі системні впливи телекомунікаційних джерел та інтернету, як:

1. Формування у дітей негативного ставлення до держави у контексті політичних баталій та необґрунтованої критики діяльності її органів, службових і посадових осіб в умовах воєнного стану (публічні «чвари» (не дискусії та словесні перепалки) «вчорашніх» і «сьогоднішніх» можновладців; кадрові провали у територіальних центрах оборони у Міністерстві оборони України тощо) [4].

Водночас за таких самих обставин (умовах війни) в Ізраїлі створено коаліційний уряд і забезпечено діяльність засобів масової інформації, включаючи інтернет, у яких пропагується патріотичне ставлення до держави та її збройних сил [15].

Більш того, якщо в Україні мобілізацією охоплено лише частину населення (переважно з бідних і середніх родин), то в Ізраїлі під час введення воєнного стану для виконання військового обов'язку залучаються всі без винятку верстви національного потенціалу.

Зазначені та інші несправедливі підходи держави до вирішення досить важливих проблем її функціонування в умовах воєнного стану й детермінують в Україні вчинення неповнолітніми злочинів проти основ національної безпеки (державної зради, колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору та ін.) [6].

Як видається, з метою запобігання негативному впливу інтернету та інших телекомунікаційних систем на дітей в умовах воєнного стану логічно було б відповідними державними органами, які видають дозволи на заняття інформаційною діяльністю, провести аудит «інформаційної» продукції, за результатами якого через суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) здійснити внесення відповідних змін і доповнень у нормативно-правові акти з означеної проблематики. Зокрема, у такій ситуації, як виняток, можна було б ввести процедуру «цензури» інформації, що продукується у зазначених інформаційних джерелах, яка співпадала б зі змістом тих правообмежень, про які мовиться у ст. 34 Конституції України та стст. 8, 9, 10 Європейської конвенції з прав людини.

2. Систематичні порушення прав дітей, про які у своїх щорічних доповідях повідомляє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [7].

Відсутність у чинному законодавстві України, включаючи кримінально-процесуальне, обов'язку у відповідних державних органах щодо виявлення, усунення, блокування тощо причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень проти дітей, роблять існуючі проблеми «хронічними» та такими, які знижують позитивну мотивацію життєдіяльності у цих осіб, зокрема з питань національної правосвідомості.

З огляду на це варто у сьогодні хоча б на рівні відповідних нормативно-правових актів, як це, зокрема, здійснено в органах прокуратури [8], повернутись до історично усталеної та перевіреної практики, спрямованої на усунення детермінант злочинності.

3. Безсистемний та епізодичний захист української мови і засилля іноземної продукції у засобах масової інформації (ЗМІ), включаючи інтернет та інші телекомунікаційні системи, на території нашої держави.

Зокрема, всупереч вимог законів України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Про медіа» у засобах радіомовлення (особливо на каналах FM) пріоритетними є пісні іноземних авторів, а не навпаки.

Крім того, на вулицях деяких міст України замість (або у виді дубляжу) державної мови на вивісках торгових об'єктів використовується іноземна мова (як приклад, можна назвати міста Луцьк, Рівне, Житомир тощо).

Усе це, з одного боку, свідчить про бездіяльність із означених питань Уповноваженого із захисту державної мови (стст. 49–57 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної») та відповідних суб'єктів, які надають

дозволи для заняття інформаційною діяльністю (Національна рада з питань телебачення і радіомовлення; Державний комітет телебачення і радіомовлення України та ін.), а з іншого – створює кореляційні детермінанти, що сприяють вчиненню злочинів із боку неповнолітніх.

4. Вплив на дітей, який здійснює на них росія. Варто зауважити, що досі в Україні не заборонені всі інформаційні джерела, які використовує держава-агресор та дезорганізує у такий спосіб неповнолітніх у виборі правильних орієнтирів і цінностей у житті [9].

У такому контексті варто свідчити й про інші види відомостей, умовний перелік яких наведено у цій статті, що негативно впливають на формування свідомості, цінностей і способу життя у дітей. Так, приватизація державних та створення нових приватних телеканалів, а також безконтрольність держави щодо випуску в ефір «інформаційного продукту» привели до того, що у цих джерелах домінуючими є фільми, які пропагують насильство (водночас кров у них «ллється ріками»), бездуховність та інші аморальні явища (наприклад, можна назвати інформаційні програми ТВ «Новий канал», «2+2», «ICTV-2» тощо).

Як видається, в умовах воєнного стану можна застосовувати такий історичний досвід, який мав місце в Україні у часи великих потрясінь у 1990-х роках, коли по телебаченню показували так звані «мильні бульбашки» та серіали сентиментального характеру («Санта Барбара», «Рабиня Ізаура» та ін.), які стали на той період своєрідними «соціальними засобами лікування» населення від стресів і психологічних вибухів.

Безумовно, такий підхід є не безспірним, але очевидним, у зв'язку з цим є й інший висновок, а саме: сучасне ТВ, всупереч чинному законодавству України здебільшого зорієнтовано на отримання прибутку за рахунок дешевої та примітивної телепродукції, яка до того ж є шкідливою для всіх глядачів, включаючи підлітків. У цьому сенсі можна назвати такі рекламні відеосюжети, у яких мовиться про всі інтимні аспекти життєдіяльності жінки (особливо коли їй за 50 років), що не тільки не викликає позитивних вражень в осіб чоловічої статі, але й впливає на їх подальші рішення щодо одруження чи вибору одностатевого партнера.

І знову ж таки виникають цілком логічні питання: де ж наші контрольно-дозвільні державні органи, де ж державні спеціальні програми запобігання правопорушенням у середовищі дітей тощо.

Звичайно, у межах однієї наукової статті об'єктивно неможливо висвітлити всі детермінанти, які сприяють негативному впливу інтернету та інших телекомунікаційних систем на дітей, проте акцентувати увагу на існуючі у зв'язку з цим проблеми варто, враховуючи водночас зарубіжний досвід з означених питань [10].

Зокрема, якщо узагальнити позитивні результати запобігання вищезазначеному суспільно небезпечному явищу, об'єктом якого є права дітей, то можна виокремити такі із них:

1. Заборона у вказаних джерелах публічного оприлюднення інформації, яка може нашкодити психічному, інтелектуальному та іншому розвитку дитини.

Така діяльність чітко контролюється відповідними підрозділами кібербезпеки та державними органами, які видають ліцензії для заняття інформаційною діяльністю, а тому допуск до неї дозволяється тільки для дорослих осіб на спеціально закодованих каналах телебачення та в системі інтернет [11].

2. Розробка відповідними суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання правопорушень методичних рекомендацій для державних органів, які видають ліцензії щодо кіберризиків, яким піддаються діти [12], включаючи й в інтернеті [13], та науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на їх нейтралізацію, блокування, усунення тощо [14].

Водночас зазначені рекомендації мають бути затверджені спільним наказом зацікавлених центральних органів державної виконавчої влади (МВС, Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури України тощо).

3. Підвищення правової свідомості та культури суб'єктів законодавчої ініціативи та нормотворчої діяльності, зокрема з питань, що стосуються досліджуваної у цій статті проблематики.

Про низький рівень цих складових свідчить використання у сьогоденні у законах України або «сленгу» (наприклад, у стст. 255–255-3 КК України, у яких вживаються терміни злочинної субкультури («вори в законі»; «сходка» та ін.), або слів іншомовного походження, аналоги яких є в українській мові (аудит, моніторинг тощо).

4. Підвищення юридичної відповідальності батьків за безконтрольність, бездіяльність та залучення дітей до зайняття протиправною діяльністю. Так, сьогодні батьки «закривають» очі на шахрайські дії дітей, пов'язані зі збором коштів на Збройні сили України; жебрацтво під виглядом «жертв» війни; самовільного перебування дітей на об'єктах військового призначення та ін. [15].

5. Інші заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання негативному впливу інтернету та інших телекомунікаційних систем на дітей, про які мовиться у науковій літературі [16] та які, безумовно, мають стати предметом окремого монографічного дослідження.

Висновок. Отже, з огляду на отримані у ході цього наукового пошуку результатів можна констатувати, що в умовах воєнного стану в Україні негативні впливи інтернету та інших телекомунікаційних джерел на здоровий розвиток дітей набувають підвищеної суспільної небезпеки, оскільки не тільки детермінують вчинення нових видів злочинів у їх середовищі та за їх участю, але й створюють у зв'язку з цим потенційні та реальні загрози для національної безпеки нашої держави.

У таких умовах видозміна змісту запобіжної діяльності в означеному напрямі є об'єктивно необхідною та безвідкладною діяльністю не тільки спеціальних суб'єктів профілактики правопорушень, але й загалом усіх суспільних і державних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора України. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : https://www.prresident.gov.va

3. Лесько Н. В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету. URL : https://scince.Lpnu.ua

4. Подоляк про проблеми мобілізації: «Треба шукати нові стимули». URL : https://tsn.ua>Україна

5. В Ізраїлі всі лідери підтримали створення уряду національної єдності. URL : https://www.ukrinform.ua

6. «Там дитину присипало». Кого і як в Україні судять за коригування вогню російської армії. URL : https://www.bbc.com>articles

7. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – щорічні та спеціальні доповіді. URL : https://ombudsman.gov.ua

8. Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушення прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах : наказ Генерального прокурора від 29.12.2021 № 400. URL : https://zakon.rada.gov.ua

9. Російська мова в Україні: що знищить «скабєєвих» і «соловйових» в українському телевізорі. URL : https://www.unian.ua>Україна

10. Британська мережа кібер-безпеки / Вікіпедія. URL : https://uk.m.wikipedia.org

11. Children and parents: Media use and utitudes report 2022. URL : https://www.ofcom.org.uk

12. Кіберризики, яким піддаються діти віком 8–12 років. URL : https://www.dqinstitute.org/2021/12/10

13. Діти та ризики в Інтернеті. URL : https://surfshark.com.ua

14. Про безпеку в Інтернеті. URL : https://www.gov.ua

15. Фейкові волонтери. Як шахраї наживаються на війні в Україні. URL : https://www.bbc.com.>ukrainian

16. Топчій О. В. Види інформаційної безпеки неповнолітніх: новий погляд на усталені підходи. URL : https://www.jurnalul-jurdic.in.ua

REFERENCES

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia / Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy. URL : https://gp.gov.ua/ua/ posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-22

2. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL : https://www.prresident.gov.va

3. Lesko N. V. Pravove rehuliuvannia zakhystu ditei vid nehatyvnoho vplyvu Internetu. URL : https://scince.Lpnu.ua

4. Podoliak pro problemy mobilizatsii: «Treba shukaty novi stymuly». URL : https://tsn.ua>Ukraina

5. V Izraili vsi lidery pidtrymaly stvorennia uriadu natsionalnoi yednosti. URL : https://www.ukrinform.ua

6. «Tam dytynu prysypalo». Koho i yak v Ukraini sudiat za koryhuvannia vohniu rosiiskoi armii. URL : https://www.bbc.com>articles

7. Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny – shchorichni ta spetsialni dopovidi. URL : https://ombudsman.gov.ua

8. Pro orhanizatsiiu diialnosti prokuroriv z protydii porushennia prav liudyny u pravookhoronnii ta penitentsiarnii sferakh: nakaz Heneralnoho prokurora vid 29.12.2021 № 400. URL : https://zakon.rada.gov.ua

9. Rosiiska mova v Ukraini: shcho znyshchyt «skabieievykh» i «soloviovykh» v ukrainskomu televizori. URL : https://www.unian.ua>Ukraina

10. Brytanska merezha kiber-bezpeky / Vikipediia. URL : https://uk.m.wikipedia. org

11. Children and parents: Media use and utitudes report 2022. URL : https://www.ofcom.org.uk

12. Kiberryzyky, yakym piddaiutsia dity vikom 8–12 rokiv. URL : https://www.dqinstitute.org/2021/12/10

13. Dity ta ryzyky v Interneti. URL : https://surfshark.com.ua

14. Pro bezpeku v Interneti. URL : https://www.gov.ua

15. Feikovi volontery. Yak shakhrai nazhyvaiutsia na viini v Ukraini. URL : https://www.bbc.com.>ukrainian

16. Topchii O. V. Vydy informatsiinoi bezpeky nepovnolitnikh : novyi pohliad na ustaleni pidkhody. URL : https://www.jurnalul-jurdic.in.ua

V. V. Topchii, O. V. Topchii, O. H. Kolb. SOCIALLY DANGEROUS EFFECTS OF THE INTERNET AND OTHER TELECOMMUNICATIONS INFORMATION SYSTEMS ON THE LEVEL OF JUVENILE DELINQUENCY IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

This scientific article analyzes archival criminal proceedings, official statistics and doctrinal sources related to the problems of preventing and countering criminal offenses committed by minors under martial law in Ukraine.

In particular, in view of the military situation that has developed in our country, it is possible to ascertain the formation and development of new types of crimes in connection with this, which have an increased public danger and require an adequate reaction of law enforcement agencies and the court to their commission, prevention and countermeasures.

First of all, we are talking about such criminal offenses, the subjects (or accomplices) of which are minors, such as: participation in collaborationist activities; espionage; looting; fraud related to volunteering, etc.

Based on the obtained results of this study, one of the modern determinants that contributes to the commission of the above-mentioned crimes was established, namely, the

socially dangerous influence on the formation of illegal motivation and behavior of minor offenders of the Internet and other telecommunication information systems.

Taking into account the specified circumstances, this scientific article proves the need to increase the level of legal responsibility of the relevant state control bodies and the owners of the specified information systems for the quality of the products they publish, as well as to create on their part legal "filters" of information that should be inaccessible to certain categories of children (up to 9, 11, 14 years old), as well as for all minors in general.

In addition, attention was drawn to the low level of special criminological prevention of crimes carried out by the relevant entities, and the need to improve the legal mechanism on these issues was substantiated.

Keywords: *public danger; Internet; telecommunication system; criminal offense; a minor; martial law; special criminological prevention; legal responsibility.*

Стаття надійшла до редколегії 26 жовтня 2023 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.14
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.141-147

О. А. Калганова,
канд. юрид. наук, доцент
e-mail: olenakalhanova@gmail.com,
ORCID ID 0000-0001-7933-7498;
Є. В. Котух,
д-р держ. упр., канд. тех. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: yevgenkotukh@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-4997-620X

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ У КІБЕРПРОСТОРІ

У статті досліджено особливості залучення спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі. Проаналізовано чинне законодавство України в контексті залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК України.

Зазначається, що у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі, письмові пояснення спеціаліста є додатковим способом підтвердження джерела формування такого доказу, як документ – електронний носій інформації.

Констатується, що в абсолютній більшості проваджень пояснення надають штатні працівники кіберполіції, які є фахівцями з інформаційних технологій або електроніки й телекомунікацій і в процесуальному статусі спеціаліста були залучені під час проведення огляду місця події.

Встановлено, що для участі в проведенні огляду місця події як спеціалістів у розглядуваній категорії кримінальних правопорушень залучають працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. Під час проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з оглядом та

© Калганова О. А., Котух Є. В., 2023

вилученням технічних засобів з ознаками спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, залучають спеціалістів у сфері спеціальних технічних засобів (співробітників або працівників Центру судових і спеціальних експертиз і відокремлених експертних підрозділів Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України).

Доведено, що успішне розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі, безпосередньо пов'язане з належними збиранням та дослідженням інформації, протидії її викраденню або знищенню, що свідчить про вчинення розглядуваної категорії кримінальних правопорушень. Водночас варто враховувати процесуальні особливості залучення та кваліфікаційні вимоги до осіб, які можуть бути залучені як спеціалісти, зокрема в частині: 1) спеціальних знань, до яких належать технічні знання в галузі комп'ютерних технологій і за якими здійснюють підготовку фахівців у закладах вищої освіти України (інформатика, комп'ютерні науки, комп'ютерна інженерія, програмна інженерія, системна інженерія, автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології, безпека інформаційних і комунікаційних систем, системи технічного захисту інформації, управління інформаційною безпекою, кібербезпека, системи підтримки прийняття рішень); 2) юридичних знань (криміналістика, кримінальний процес, нормативні акти, що регламентують діяльність у сфері використання комп'ютерних технологій).

Ключові слова: *розслідування, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, кіберпростір, спеціаліст, технічна допомога.*

Постановка проблеми. Високий рівень технічного забезпечення вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі та конспірації правопорушником такої діяльності актуалізують необхідність залучення суб'єкта спеціальних знань у процес їх розслідування.

Повсякденна практика розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі, засвідчує наявність безлічі організаційних і тактичних питань використання таких форм спеціальних знань [1, с. 281, 287].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти залучення спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі, вивчали такі вчені, як: С. М. Бобрицький, В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, Б. В. Романюк, О. А. Самойленко, С. В. Самолов, Ю. С. Харабуга та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей залучення спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) встановлює, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК України.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги [2].

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі, письмові пояснення спеціаліста є додатковим способом підтвердження джерела формування такого доказу, як документ – електронний носій інформації. В абсолютній більшості проваджень пояснення надають штатні працівники кіберполіції, які є фахівцями з інформаційних технологій або електроніки й телекомунікацій і в процесуальному статусі спеціаліста були залучені під час проведення огляду місця події. У письмовому поясненні такий спеціаліст описує методи так званого експрес-аналізу (процес установлення фактичних даних, що мають значення для конкретного факту правопорушення); методи вилучення (копіювання) та збереження нетрадиційних (цифрових) слідів злочину [1, с. 288].

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є покази, речові докази, документи, висновки експертів.

Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об’єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, встановлених під час кримінального провадження (ст. 99 КПК України) [2].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі, в абсолютній більшості обшуків і тимчасових доступів до речей та документів (99 %) залучають спеціаліста з інформаційних технологій (зазвичай у галузі захисту інформації, інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття рішень або у сфері кіберзлочинності) та/або електроніки й телекомунікацій разом з інспектором / техніком-криміналістом; близько 20 % допитів і слідчих оглядів проходять із залученням спеціаліста економічного профілю («фінанси, банківська справа та страхування», «підприємництво, торгівля та біржова діяльність», які є співробітниками національних експертних установ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України або Міністерства юстиції України) [3, с. 78].

Для участі в проведенні огляду місця події як спеціалістів у розглядуваній категорії кримінальних правопорушень залучають працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. Зокрема, такими спеціалістами є інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування, та працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями та можуть

надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок та залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування [4].

Під час проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з оглядом та вилученням технічних засобів з ознаками спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (далі – СТЗ), за рішенням прокурора, слідчого або керівника органу досудового розслідування для участі в їх проведенні залучають спеціалістів у сфері СТЗ (співробітників або працівників Центру судових і спеціальних експертиз і відокремлених експертних підрозділів Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України).

Для пошуку та виявлення приховано встановлених СТЗ за рішенням прокурора, слідчого для участі в обшуку залучають спеціалістів відповідної сфери компетенції (спеціалізації), зокрема спеціалістів у сфері технічного захисту інформації (далі – ТЗІ), які уповноважені на пошук радіозакладних пристроїв та виявлення технічних каналів витоку інформації з використанням спеціалізованого технічного обладнання [5].

Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій за потреби також може бути залучений спеціаліст (стст. 36, 266 КПК України).

Спеціаліст, який бере участь у дослідженні матеріалів про результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії і в таких спосіботримує доступ до державної таємниці (ст. 27 Закону України «Про державну таємницю»), повинен мати допуск до державної таємниці відповідної форми.

Як спеціаліст може бути запрошений співробітник (працівник) органу, якому слідчим доручено проведення негласної слідчої (розшукової) дії, що володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації слідчому, прокурору в ході дослідження матеріалів про результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії [6].

Під час проведення оперативним підрозділом негласних слідчих (розшукових) дій з метою виявлення приховано встановлених СТЗ можна залучати спеціалістів відповідних підрозділів Служби безпеки України, які згідно з функціональними обов'язками здійснюють заходи з виявлення радіозакладних пристроїв та технічних каналів витоку інформації з використанням спеціалізованого технічного обладнання [5].

Висновки. Отже, успішне розслідування кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі, безпосередньо пов'язане з належними збиранням та дослідженням інформації, протидії її викраденню або знищенню, що свідчить про вчинення розглядуваної категорії кримінальних правопорушень. Водночас варто враховувати процесуальні особливості залучення та кваліфікаційні вимоги до осіб, які можуть бути залучені як спеціалісти, зокрема в частині: 1) спеціальних знань, до яких належать технічні знання в галузі комп'ютерних технологій і за якими здійснюють підготовку фахівців у закладах вищої освіти України (інформатика, комп'ютерні науки, комп'ютерна інженерія, програмна інженерія, системна інженерія, автоматизація та

комп'ютерно-інтегровані технології, безпека інформаційних і комунікаційних систем, системи технічного захисту інформації, управління інформаційною безпекою, кібербезпека, системи підтримки прийняття рішень); 2) юридичних знань (криміналістика, кримінальний процес, нормативні акти, що регламентують діяльність у сфері використання комп'ютерних технологій).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі [Текст] : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса :ТЕС, 2020. 372 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print (дата звернення: 02.09.2023).

3. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: спеціальні питання кваліфікації, проведення слідчих (розшукових) дій, призначення комп'ютерно-технічних судових експертиз : наук.-практ. посіб. / Теплицький Б. Б., Шарай Л. Г., Ковальов К. М., Кузьмін С. А. К. : ПАЛИВОДА А.В., 2019. 168 с.

4. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text (дата звернення: 02.09.2023).

5. Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затв. наказом Служби безпеки України від 19 бер. 2016 р. № 138. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16?lang=ru#Text (дата звернення: 02.09.2023).

6. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text (дата звернення: 02.09.2023).

REFERENCES

1. Samoilenko O. A. Basics of the methodology of investigation of crimes committed in cyberspace [Text] : monograph / in general ed. A. F. Volobuev. Odesa : TES, 2020. 372 p.

2. The Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012. No. 4651-VI. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print (date of application: 09/02/2023).

3. Crimes in the field of the use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks: special questions of qualification, conducting investigative (search) actions, appointment of computer and technical forensic examinations : sciences.-practice manual / Teplytskyi B. B., Sharay L. G., Kovalev K. M., Kuzmin S. A. K. : Palivoda A. V., 2019. 168 p.

4. On the approval of the Instruction on the procedure for involving employees of pre-trial investigation bodies of the police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as specialists to participate in the inspection of the scene of the incident : approved by order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated November 3, 2015. No. 1339. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text (date of application: 09/02/2023).

5. On the approval of the Instructions on the participation of employees and workers of the Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensics of the Security Service of Ukraine as specialists in criminal proceedings : approved by order of the Security Service of Ukraine dated March 19, 2016. No. 138. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16?lang=ru#Text (date of application: 09/02/2023).

6. On the approval of the Instructions on the organization of secret investigative (research) activities and the use of their results in criminal proceedings : approved by order of November 16, 2012. No. 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text (date of application: 09/02/2023).

O. A. Kalhanova, Y. V. Kotukh. THE PECULIARITIES OF THE INVOLVEMENT OF A SPECIALIST DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN CYBERSPACE

The article examines the peculiarities of the involvement of a specialist during the investigation of criminal offenses committed in cyberspace. The current legislation of Ukraine is analyzed in the context of engaging a specialist to provide direct technical assistance (photographing, drawing up schemes, plans, drawings, selection of samples for examination, etc.) by the parties to criminal proceedings during the pre-trial investigation and by the court during the trial, as well as to provide conclusions in the cases provided for in Clause 7, Part 4 of Art. 71 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

It is noted that in criminal proceedings regarding criminal offenses committed in cyberspace, written explanations of a specialist are an additional way of confirming the source of the formation of such evidence as a document - an electronic information carrier.

It is noted that in the absolute majority of proceedings, explanations are provided by full-time employees of the cyber police who are specialists in information technologies or electronics and telecommunications and were involved in the procedural status of a specialist during the inspection of the scene.

It was established that to participate in the inspection of the scene of the incident as specialists in the considered category of criminal offenses, employees of the pre-trial investigation bodies of the police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are involved. When conducting investigative (search) actions related to the inspection and seizure of technical means with signs of special technical means of covertly obtaining information, specialists in the field of special technical means are involved (employees or employees of the Center for Forensic and Special Expertise and separate expert units of the Ukrainian Research Institute special equipment and forensic examinations of the Security Service of Ukraine).

It has been proven that the successful investigation of criminal offenses committed in cyberspace is directly related to the proper collection and research of information, and resistance to its theft or destruction, which indicates the commission of the considered category of criminal offenses. At the same time, it is worth taking into account the procedural features of involvement and qualification requirements for persons who can be involved as specialists, in particular in terms of: 1) special knowledge, which includes technical knowledge in the field of computer technologies and for which specialists are trained in institutions of higher education of Ukraine (informatics, computer sciences, computer engineering, software engineering, system engineering, automation and computer-integrated technologies, security of information and communication systems, technical information protection systems, information security management, cyber security, decision support systems); 2) legal knowledge (criminology, criminal process, regulatory acts regulating activities in the field of computer technology use).

Key words: *investigation, criminal proceedings, criminal offense, cyberspace, specialist, technical assistance.*

Стаття надійшла до редколегії 22 листопада 2023 року

УДК 343.1
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.148-156

Т. В. Качан,
здобувачка третього рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: kachan9806@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-9520-1467

УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості розслідування зловживання владою або службовим становищем на сучасному етапі розвитку України. Звернено увагу на те, що зловживання владою та службовим становищем є серйозною соціальною проблемою, оскільки порушення влади може призводити до великої шкоди суспільству та виснаження довіри до державних інституцій.

Щоб протидіяти цьому явищу, важливо розвивати системи контролю, проводити ефективну антикорупційну роботу та забезпечувати високий рівень підзвітності. Також потрібно акцентувати увагу на етичних стандартах у сфері державної служби та бізнесу, підвищувати рівень освіти та свідомості серед державних службовців, інспекторів та громадськості.

Останнім часом зазначаються певні особливості в механізмі, способах їх вчинення і приховування в різних сферах економічної діяльності, зокрема, з використанням фіктивних (підроблених) документів, що містять відомості про надані послуги, які насправді не існували. Підроблення документів часто застосовують як засіб вчинення або маскування основного кримінального правопорушення. Проте виявлення фактів підроблення документів не звільняє слідчого від обов'язку доводити факт розкрадання, заволодіння, оскільки службове підроблення є лише проміжним інструментом для вчинення тяжчого злочину.

Провівши аналіз розслідування щодо зловживання владою або посадовим становищем, в Україні виокремлено напрями вдосконалення цього процесу: 1) урегулювання понятійно-категорійного апарату: важливо визначити чіткі та конкретні терміни й поняття, пов'язані зі зловживанням посадовим становищем, щоб уникнути двозначності та невизначеності в законодавстві. Це допоможе уточнити обов'язки та відповідальність держслужбовців; 2) розроблення методик виявлення та розслідування: впровадження стандартизованих методик та процедур для ефективного виявлення й розслідування зловживань. Це може охоплювати навчання слідчих та правоохоронців, використання аналітичних інструментів і покращення співпраці між відповідними

© Качан Т. В., 2023

органами; 3) технічна можливість доступу до інформаційних систем: забезпечення доступу до сучасних інформаційних технологій для правоохоронних органів, охоплюючи автоматизовані бази даних та системи. Це сприятиме швидшому обміну інформацією та виявленню випадків зловживань; 4) створення спеціалізованих підрозділів: розгляд можливості створення спеціальних підрозділів у складі правоохоронних органів, які спеціалізуються на зловживаннях посадовим становищем; 5) залучення громадськості та медіа: забезпечення прозорості та підзвітності за допомогою активного залучення громадськості та медіа. Це може охоплювати створення механізмів звітності та регулярне інформування громадськості про проведені розслідування.

Ключові слова: *зловживання владою, зловживання службовим становищем, досудове розслідування, кримінальна відповідальність, кримінальне провадження*.

Постановка проблеми. Зловживання владою та службовим становищем є серйозною соціальною проблемою, оскільки порушення влади може призводити до великої шкоди суспільству та виснаження довіри до державних інституцій.

Щоб протидіяти цьому явищу, важливо розвивати системи контролю, проводити ефективну антикорупційну роботу та забезпечувати високий рівень підзвітності. Також потрібно акцентувати увагу на етичних стандартах у сфері державної служби та бізнесу, підвищувати рівень освіти і свідомості серед державних службовців, інспекторів та громадськості.

На сьогодні зловживання владою та службовим становищем є одним з найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень. За даними моніторингу роботи Вищого антикорупційного суду, саме цей склад кримінального провадження посідає друге місце за кількістю справ, що перебувають на розгляді суду [1]. Поширеніть в Україні цього кримінального правопорушення можна пояснити спрощеними способами вчинення кримінально протиправного діяння та механізму реалізації протиправного умислу через низький рівень правосвідомості держслужбовців і недієвістю системи контролю і підзвітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню різних аспектів розслідування зловживання владою або службовим становищем присвячено праці таких учених, як: П. П. Андрушко, Л. П. Бріч, В. В. Голіна, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, В. П. Коваленко, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Ю. О. Науменко, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, В. Г. Хашев та інші. Проте, незважаючи на широку розробленість цієї правової категорії, актуальність її дослідження не втрачається через законодавчі зміни у регулювання даного питання.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є теоретичне дослідження засад розслідування зловживання владою або службовим становищем на сучасному етапі розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Для початку зазначимо, що зловживання владою полягає у використанні посадовою особою своїх повноважень з метою отримання особистої вигоди чи задоволення інтересів інших осіб або компаній, і це суперечить інтересам служби та загальним принципам справедливості й етики.

Зловживання владою може охоплювати різноманітні дії, такі як вимагання хабарів, використання конфіденційної інформації для особистої вигоди, прийняття неправомірних рішень на користь певних осіб або підприємств тощо.

Яскравим прикладом є справа екснардепа О. Пресмана. Він отримав 928 890 грн незаконної компенсації за користування готельним номером ДП «Готельного комплексу «Національний», маючи водночас власне житло в Києві. Тобто, використовуючи свої владні можливості, взяв хабар для себе за рахунок коштів, передбачених законом для компенсації вартості оренди житла народним депутатам [2].

Зловживання службовим становищем та зловживання владою, хоча і пов'язані між собою, але вони можуть мати свої відмінності у тлумаченні та контексті.

Зловживання службовим становищем охоплює використання службовою особою своїх повноважень або влади в межах посади всупереч інтересам служби. Це може охоплювати різні дії, такі як корупційні схеми, недобросовісне виконання службових обов'язків, конфлікт інтересів та інші порушення етичних і юридичних стандартів.

Зловживання владою, як було розглянуто раніше, також включає в себе використання повноважень, але фокусується на використанні влади, яка може бути надана не лише посадовій особові, але й іншими способами.

Обидва ці поняття мають серйозні правові та етичні наслідки, і їх боротьба зазвичай передбачає впровадження механізмів контролю, антикорупційних заходів та відповідної юридичної відповідальності.

Прикладом замаху на зловживання службовим становищем є справа В. Куця, голови Требухівської сільської ради. ВАКС визнав його винним у наданні дозволів на розробку проєктів землеустрою стосовно понад 8 га державних земель, які могли незаконно перейти у приватну власність. За це його позбавили волі на 3 роки та права обіймати певні посади, а також наклали штраф 8 500 грн [3].

Характерними особливостями зловживання владою та службовим становищем, які часто спостерігаються у державних службовців, є:

1. Умисне використання компетенції та авторитету: державні службовці можуть свідомо використовувати свою владу та вплив для досягнення особистих чи третіх осіб цілей, які суперечать інтересам служби.

2. Корисливий мотив та особисті інтереси: це охоплює будь-які особисті вигоди, які державний службовець може одержати через свої дії, будь то фінансова винагорода, майнова вигода чи інші привілеї.

3. Шкода правам та свободам: зловживання владою може призводити до порушення прав і свобод громадян, таких як право на приватне життя, свобода слова чи право на справедливий суд.

4. Долучення службових зв'язків: використання службових позицій для отримання підтримки чи вигоди від інших осіб чи організацій.

5. Вплив на професійну діяльність інших: зловживання владою може охоплювати втручання у роботу інших фахівців або завдання шкоди їх професійній діяльності.

6. Отримання винагороди: державні службовці можуть отримувати різні види винагород за свої дії, що порушують етичні та юридичні стандарти.

Ці характеристики часто є підґрунтям для визначення зловживання владою та службовим становищем, а також для розроблення ефективних механізмів контролю і запобігання корупції в державному секторі.

На сьогодні типовими ситуаціями зловживання владою або службовим становищем є:

1. Неправомірне сприяння призначенню на посаду особи. Це може охоплювати неправомірні впливи чи дії для забезпечення призначення конкретної особи на посаду без належного конкурсу або відповідних кваліфікацій.

2. Неправомірне втручання в діяльність органів влади. Це охоплює неправомірний вплив на рішення органів влади або місцевого самоврядування за допомогою владних повноважень для забезпечення вигоди чи задоволення особистих інтересів.

3. Неправомірне надання переваги. Ситуації, коли посадовець використовує свій статус для неправомірного надання переваги певним особам або організаціям у процесі прийняття рішень.

4. Нецільове використання коштів. Зловживання фінансовими ресурсами, охоплюючи їх нецільове використання, розтрату чи заволодіння коштами для особистого збагачення.

5. Неправомірне звільнення від сплати податків, зборів. Ситуації, коли державний службовець використовує свої повноваження для неправомірного звільнення певних осіб чи компаній від обов'язкових платежів.

6. Створення надлишків товарів чи матеріальних цінностей. Зловживання владою для створення надлишків товарів чи інших цінностей з метою їх подальшого заволодіння.

Ці ситуації можуть порушувати принципи ефективного та справедливого управління, а також призводити до негативних наслідків для громадян і суспільства загалом. Запобігання таким зловживанням і впровадження ефективної системи контролю є важливим завданням для забезпечення прозорості та відповідальності в державному управлінні.

Зважаючи на специфіку зловживання владою або службовим становищем, план розслідування має бути деталізованим та містити плани окремих слідчих (розшукових) дій. Складовими такого плану є: визначення цілей та об'єкта розслідування: з'ясування фактів та обставин зловживання владою чи службовим становищем; визначення осіб, які можуть бути втягнуті у справу; проведення підготовчих заходів: збір та аналіз наявної інформації; взаємодія зі свідками, які можуть надати інформацію; визначення можливих методів фіксування результатів розслідування; складання плану слідчих (розшукових) дій: визначення конкретних слідчих (розшукових) дій, таких як опитування свідків, обшуки, вилучення документів тощо; визначення цілей і завдань кожної слідчої (розшукової) дії; створення групи слідчих та оперативних працівників; розподіл обов'язків і визначення ролей учасників групи; залучення спеціалістів: визначення потреби у спеціалістах для надання технічної допомоги; забезпечення співпраці зі спеціалістами під час досудового розслідування та судового розгляду; фіксування результатів: використання технічних засобів для фіксування результатів проведених слідчих (розшукових) дій; складання документів із зафіксованими фактами й обставинами.

Цей план повинен бути деталізованим і гнучким, щоб забезпечити ефективне розслідування. Також важливо враховувати правові аспекти та забезпечити дотримання прав і обов'язків усіх учасників розслідування.

Як зазначає П. Бурлака, відмінною рисою розслідування кримінальних правопорушень, що їх розглядають, є широке залучення до розслідування експертів, ревізорів, спеціалістів тощо. Він також стверджує, що слідчий повинен: використати чинник раптовості, коли відомі слідству дані збирали негласно, про що винні особи не повинні були знати, провести відповідну роботу з організації слідчо-оперативної комбінації щодо затримання злочинців на «гарячому» в момент вивезення чи реалізації викраденого майна, забезпечити проведення серії першочергових слідчих (розшукових) дій, покликаних процесуально закріпити зібрані негласно дані (огляд місця події, майна, документів, обшуки), призначити аудиторську перевірку фінансово-господарської діяльності установи, організації, за потреби одночасно з призначенням аудиторської перевірки слідчий призначає криміналістичні та інші експертизи [4].

Зазвичай на початку досудового розслідування проводять вилучення й огляд документів, які під час розслідування мають велике значення, оскільки вони допомагають встановити всі суттєві обставини, а також досліджують доцільність проведення певних негласних (слідчих) розшукових дій перед початком активної фази досудового розслідування у вигляді проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, виклику та допиту ключових свідків. Необхідні документи повинні бути виявлені, вилучені та оглянуті в максимально короткі строки, щоб злочинець не встиг їх знищити, приховати, спотворити, внести до них зміни або підмінити.

Особливе значення мають записні книжки, щоденники, чорнові записи, бланки документів, цифрові носії інформації, зокрема записні книжки та щоденники: особисті записи чи щоденники можуть містити ключову інформацію щодо планів, транзакцій чи інших справ. Вони можуть бути доказами у справі; чорнові записи: вони можуть вказувати на наміри чи зміни в планах особи, що їх розслідують. Вони можуть розкривати внутрішні думки та мотивації; бланки документів: використання фальшивих бланків чи підробка документів є розповсюдженим методом в економічних злочинах. Виявлення цих матеріалів може вказати на вчинення кримінального правопорушення; цифрові носії інформації: флеш-накопичувачі, жорсткі диски та інші цифрові носії можуть містити електронні документи, електронну пошту, бази даних тощо. Вони можуть бути джерелом важливої інформації.

Останнім часом зазначають певні особливості в механізмі, способах їх вчинення і приховування в різних сферах економічної діяльності, зокрема з використанням фіктивних (підроблених) документів, що містять відомості про надані послуги, які насправді не існували. Підроблення документів часто застосовують як засіб вчинення або маскування основного кримінального правопорушення. Проте виявлення фактів підроблення документів не звільняє слідчого від обов'язку доводити факт розкрадання, заволодіння, оскільки службове підроблення є лише проміжним інструментом для вчинення тяжчого злочину.

Особливе місце в першочергових заходах, спрямованих на швидке розкриття злочинів у сфері зловживання службовим становищем, мають виявлення і розшук активів, одержаних від корупційних та інших злочинів потенційними фігурантами кримінального правопорушення (або переданих їхнім близьким особам), на які надалі може бути накладено арешт після повідомлення особам про підозру. Водночас вимога ефективного пошуку активів підозрюваного прямо зазначена в абз. 2 ч. 1 ст. 170 КПК України, де зазначено, що слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема витребуванням необхідної інформації в Національного агентства України з питань виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших кримінальних правопорушень, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб [5].

За результатом опрацювання запиту від органу досудового розслідування Національне агентство передає інформацію про активи (рухоме і нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права, банківські розрахункові та депозитні рахунки) й інші майнові права, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні.

Такий запит для міжнародної правової допомоги може бути складений у формі офіційного запиту і направлений компетентним органам іноземної країни. Зазвичай, такі запити мають відповідати міжнародним стандартам та вимогам, інакше їх може бути відхилено або затримано у процесі розгляду.

Особливу увагу варто звернути на факт розміщення активів, які перебувають під іноземною юрисдикцією. Набуття майнових комплексів на території іноземних країн, а також розміщення грошових коштів у закордонних банківських установах, зокрема на рахунках компаній-нерезидентів, України є досить поширеною практикою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним методом. Для одержання максимальної інформації про такі активи органу досудового розслідування необхідно у стислі терміни направити відповідні запити про міжнародну правову допомогу з метою виконання окремих процесуальних дій для реалізації завдань кримінально-правового характеру [6].

Провівши аналіз розслідування зловживання владою або посадовим становищем в Україні, можна виокремити напрями вдосконалення цього процесу:

1) урегулювання понятійно-категорійного апарату: важливо визначити чіткі та конкретні терміни та поняття, пов’язані зі зловживанням посадовим становищем, щоб уникнути двозначності та невизначеності в законодавстві. Це допоможе уточнити обов’язки та відповідальність держслужбовців;

2) розроблення методик виявлення та розслідування: впровадження стандартизованих методик і процедур для ефективного виявлення та розслідування зловживань. Це може охоплювати навчання слідчих і правоохоронців, використання аналітичних інструментів і покращення співпраці між відповідними органами;

3) технічна можливість доступу до інформаційних систем: забезпечення доступу до сучасних інформаційних технологій для правоохоронних органів, охоплюючи автоматизовані бази даних і системи. Це сприятиме швидшому обміну інформацією та виявленню випадків зловживань;

4) створення спеціалізованих підрозділів: розгляд можливості створення спеціальних підрозділів у складі правоохоронних органів, які спеціалізують на зловживаннях посадовим становищем. Це може охоплювати аналітичні групи та експертів для більш ефективного розслідування;

5) залучення громадськості й медіа: забезпечення прозорості та підзвітності за допомогою активного залучення громадськості й медіа. Це може охоплювати створення механізмів звітності та регулярне інформування громадськості про проведені розслідування.

Ці заходи можуть сприяти покращенню системи розкриття та розслідування злочинів у сфері зловживання посадовим становищем і зміцненню принципів правової держави в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звіт за результатами роботи Вищого антикорупційного суду. URL : https://drive.google.com/file/d/1sCzN9XRgnH-i2ycKHybCZnDPJFJgcvgu/view

2. ВАКС оголосив вирок у справі колишнього народного депутата України VIII скликання / Офіційний вебсайт Вищого антикорупційного суду. URL : https://hcac.court.gov.ua/hcac/pres-centr/news/1153277

3. 3 роки позбавлення волі за 8 га державних земель: вирок Антикорсуду / Офіційний вебсайт Трансперенсі Інтернешнл Україна. URL : https://ti-ukraine.org/news/3-roky-pozbavlennya-voli-za-8-ga-derzhavnyh-zemel-vyrok-antykorsudu/

4. Бурлака П. Методика розслідування кримінальних проваджень щодо викрадення військового майна, вчиненого військовими службовими особами шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 410 КК України). *Вісник прокуратури*. 2019. № 4. URL : https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_c= view&_t=rec&id=251536

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

6. Скубак Е. О. Напрями вдосконалення нормативно-правових і практичних засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 5, ч. 2. С. 135–141. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_2/24.pdf

REFERENCES

1. Zvit za rezultatamy roboty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu. URL : https://drive.google.com/file/d/1sCzN9XRgnH-i2ycKHybCZnDPJFJgcvgu/view

2. VAKS oholosyv vyrok u spravi kolyshnoho narodnoho deputata Ukrainy VIII sklykannia / Ofitsiinyi sait Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu. URL : https://hcac.court.gov.ua/hcac/pres-centr/news/1153277

3. 3 roky pozbavlennia voli za 8 ha derzhavnykh zemel: vyrok Antykorsudu / Ofitsiinyi sait Transperensi Interneshnl Ukraina. URL : https://ti-ukraine.org/news/3-roky-pozbavlennya-voli-za-8-ga-derzhavnyh-zemel-vyrok-antykorsudu/

4. Burlaka P. Metodyka rozsliduvannia kryminalnykh provadzhen shchodo vykradennia viiskovoho maina, vchynenoho viiskovymy sluzhbovymy osobamy shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem (ch. 2 st. 410 KK Ukrainy). *Visnyk prokuratury.* 2019. № 4. URL : https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_c= view&_t=rec&id=251536

5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

6. Ckubak E. O. napriamy vdoskonalennia normatyvno-pravovykh i praktychnykh zasad rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv u vydi zlovzhyvannia posadovym stanovyshchem derzhsluzhbovtsiamy v Ukraini. *Pravo i suspilstvo.* 2019. № 5, ch. 2. S. 135–141. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_2/24.pdf

T. V. Kachan. IMPROVING THE INVESTIGATION OF ABUSE OF POWER OR POSITION AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article examines the peculiarities of investigating abuse of power or official position at the current stage of development of Ukraine. The author emphasizes that abuse of power and official position is a serious social problem, since abuse of power can lead to great harm to society and depletion of trust in state institutions.

To counteract this phenomenon, it is important to develop control systems, conduct effective anti-corruption work and ensure a high degree of accountability. It is also necessary to emphasize ethical standards in the civil service and business, and to raise the level of education and awareness among civil servants, inspectors, and the public.

Recently, certain peculiarities have been noted in the mechanism of fraud, the ways of committing and concealing it in various areas of economic activity, in particular, the use of fictitious (forged) documents containing information about services provided that did not actually take place. Document forgery is often used as a means of committing or disguising the underlying criminal offense. However, the discovery of document forgery does not relieve the investigator of the obligation to prove the fact of embezzlement or misappropriation, since official forgery is only an intermediate tool for committing a more serious crime.

After analyzing the investigation of abuse of power or position in Ukraine, the following areas for improving this process were identified: 1) regulation of the conceptual and categorical apparatus: it is important to define clear and specific terms and concepts related to abuse of office to avoid ambiguity and uncertainty in the legislation. This will help to clarify the duties and responsibilities of public officials; 2) development of detection and investigation methods: introduction of standardized methods and procedures for effective detection and investigation of abuse. This may include training of investigators and law enforcement officers, use of analytical tools, and improved cooperation between relevant agencies; 3) technical ability to access information systems: ensuring access to modern information technologies for law enforcement agencies, including automated databases and

systems. This will facilitate faster exchange of information and detection of cases of abuse; 4) creation of specialized units: considering the possibility of creating special units within law enforcement agencies that specialize in abuse of office; 5) public and media engagement: ensuring transparency and accountability through active involvement of the public and media. This may include establishing reporting mechanisms and regularly informing the public about investigations.

***Keywords**: abuse of power, abuse of office, pre-trial investigation, criminal liability, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року

УДК 343.137
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.157-165

А. М. Лазебний,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
e-mail:a_lazebna15@gmail.com
ORCID ID 0009-0006-0136-3251;
О. Р. Небесна,
студентка групи ПБ-20-1
e-mail: lenanebesna79@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-5596-4024;
О. А. Коцюба,
студентка групи ПБ-20-3,
Державний податковий університет
e-mail: kotsyubaolgaa@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4811-044X

ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

У статті розглянуто концептуальні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Проаналізовано використання спеціальних знань та навичок під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Також визначено загальні засади щодо здійснення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та висвітлено теоретичні основи практичної реалізації забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Акцентовано увагу на судових експертизах та їх видах, особливо на судово-екологічній експертизі. Досліджено завдання судово-екологічної експертизи, яке полягає у встановленні причинного зв'язку між станом здоров'я людини, його змінами та шкідливим впливом навколишнього природного середовища, спричиненого антропогенною діяльністю.

Розслідування порушень правил екологічної безпеки вимагає застосування спеціальних знань із різних наукових галузей, оскільки коло об'єктів дослідження по вказаних справах надзвичайно різноманітне. Відповідно було доведено, що ефективне використання спеціальних знань за правильного підходу до розслідування забезпечить результативне розкриття кримінальних правопорушень проти довкілля.

Ключові слова: *спеціальні знання, кримінальні правопорушення проти довкілля, судові експертизи, судово-екологічна експертиза, екологічна система, кримінальне провадження.*

© Лазебний А. М., Небесна О. Р., Коцюба О. А., 2023

Постановка проблеми. З кожним роком питання взаємин людини з природою все більше ускладнюються. Прогреси технічного та промислового характеру зумовлюють надходження значної кількості забруднень у біосферу, що зі свого боку шкодить екосистемі та відповідно й загрожує здоров'ю людей. Безумовно, варто врахувати, що ситуація сьогодення в Україні також зумовлена й екологічною злочинністю. Правопорушення проти довкілля оцінюють як такі, що не становлять вагомої суспільної небезпеки, а тому відповідно і питання протидії та розробки дієвих механізмів не постають на відповідному рівні. Розкриття цієї теми є надзвичайно актуальним та важливим на сьогодні, адже внаслідок збройної агресії росії проти України кримінальні правопорушення проти довкілля фіксують майже щодня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження галузі питання розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, проблематику та використання відповідних знань під час розслідування у своїх працях висвітлювали І. І. Кравчук, С. І. Сімакова, І. В. Малишко, О. В. Пчеліна, В. Б. Пчелін та інші.

Постановка завдання. Метою є аналіз використання спеціальних знань та навичок під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, розкриття загальних засад щодо здійснення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та висвітлення теоретичних основ практичної реалізації забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. Від початку 24 лютого 2022 року екосистема України зазнає нищівного характеру з боку агресора. Щоб злочини не залишилися безкарними, а відповідно завдана шкода – невідшкодованою, вагома роль покладається на правоохоронні органи щодо виявлення, фіксування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Для кращого розуміння цього питання та подальшого його дослідження варто дати дефініцію поняттю «кримінальне правопорушення проти довкілля».

Отже, кримінальне правопорушення проти довкілля – це суспільно-небезпечні діяння, що посягають на довкілля та його компоненти, раціональне використання й охорона яких забезпечують життєдіяльність людини, а також на екологічну безпеку населення та територій, і полягають у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів або у протиправному впливі на них, що призводить до негативних змін стану та якості довкілля.

Якщо свідчити про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, то їх, зі свого боку, поділяють на дві форми, а саме процесуальну і непроцесуальну [1, с. 522].

Процесуальна форма виражається:

– у залученні спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

– в участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, як спеціаліста у виконанні дослідження і наданні відповідного документа [2];

– в участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, як експерта з метою виконання експертного дослідження [2].

Крім процесуальної взаємодії слідчого та спеціаліста, є й непроцесуальна форма, яка полягає в отриманні консультацій із різних питань, що виникають у слідчого в процесі розслідування, наприклад обговорення формулювання питань, які необхідно поставити перед допитуваним або які повинні бути винесені на вирішення призначуваної експертизи. Варто зауважити, що на ті питання, які будуть поставлені експертові, слідчий і отримає відповідь, і задля того, щоб не призначати додаткові експертизи, такі питання в першочерговій експертизі повинні бути узгоджені наперед [1, с. 522].

Загалом планування досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля передує відповідному визначенню щодо використання спеціальних знань у розслідуванні та має доволі вагоме значення. План розслідування у кримінальному провадженні повинен бути ретельно продуманий, адже слідчі (розшукові) дії мають відтворювати тактичний задум слідчого, відображати внутрішню логіку слідства. Цей етап вирішує відповідні завдання, а саме:

– визначення ефективних заходів щодо розслідування кримінальних правопорушень;

– забезпечення об'єктивності повноти та всебічності з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення;

– своєчасне та результативне застосування процесуальних, організаційно-технічних, техніко-криміналістичних заходів з урахуванням особливостей кожного провадження;

– забезпечення найефективнішого поєднання всіх можливостей органів досудового розслідування й оперативних підрозділів для досягнення поставлених завдань;

– сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування, інших правоохоронних підрозділів та ін. [3, с. 7].

Неможливо не виділити, що після важливим етапом розслідування кримінальних правопорушень є також огляд місця події, адже це єдина слідча (розшукова) дія, яку можна провести до внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань. Ретельний огляд місця події передбачає отримання невід'ємних та важливих слідів вчинення кримінального правопорушення й інших ґрунтовних об'єктів, що можуть бути залучені до справи, і, відповідно, вже після цієї процедури можливе використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля. Ефективне розслідування протиправних діянь проти довкілля неможливе і без застосування науково-технічних засобів, оскільки вони аналогічно забезпечують відповідну доказову базу у кримінальному провадженні.

Для подальшого використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля необхідно також з'ясувати ряд обставин, зокрема:

– який об'єкт було забруднено;

– у чому саме виявилося забруднення;

– які наслідки сталися в результаті порушення правил скидання у водоймища шкідливих відходів виробництва або шкідливих викидів в атмосферу;

– які матеріальні збитки заподіяні в результаті цих дій;

– чи містить це порушення ознаки складу злочину;

– місцерозташування безпосереднього джерела забруднення, характер його діяльності й технології виробництва;

– час викиду відходів і виявлення його наслідків;

– які спеціальні правила порушені;

– хто винуватий у їх порушенні;

– які обставини сприяли цьому порушенню [1, с. 523].

Розглянувши основні питання щодо розслідування, у яких можуть використовуватися спеціальні знання, варто більш детально розгорнути саме поняття спеціальних знань, надати ключову характеристику та загалом охарактеризувати їх місце в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля.

Спеціальні знання в розслідування кримінальних правопорушень використовують тоді, коли виникає потреба у залученні фахівців неюридичного профілю, адже у відповідних випадках власні можливості та знання, доступні методи й технічні засоби пізнання суб'єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів і методів виявляються недостатніми для результативного збирання, аналізування, оцінювання й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виявлення прихованих зв'язків, властивостей, ознак досліджуваних об'єктів, виконання інших завдань.

В умовах сьогодення екологічна система України потерпає від інтенсивного забруднення та й загалом знищення природи та довкілля. Йдеться про забруднення довкілля різними відходами виробництв та іншими шкідливими речовинами, забруднення або псування земель, забруднення атмосферного повітря та водойм, незаконного полювання, заняття рибним, звіриним або іншим промислом, незаконного вирубування лісу й іншого негативного впливу антропогенної діяльності на довкілля. Як зазначалося вже вище, використання спеціальних знань під час розслідування екологічних злочинів набуває дедалі більшої ваги, зокрема у формі проведення судово-екологічної експертизи.

У розслідуванні кримінальних правопорушень можуть бути призначені судові експертизи, які потребують використання спеціальних знань. Судово-ґрунтознавча, судово-біологічна, судово-хімічна, агротехнічна, інженерно-технічна, технологічна, токсикологічна та інші, а останнім часом дедалі більше спостерігається тенденція до впровадження у практику такого терміна, як судово-екологічна експертиза, який уже було згадано вище в цьому дослідженні.

У кримінальному провадженні експертизу проводить експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України) [2].

У деяких визначених законом випадках відповідна експертиза повинна бути проведена обов'язково. Так, наприклад, судова експертиза обов'язкова для (ч. 2 ст. 242 КПК України):

– встановлення причин смерті;

– встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;

– визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

– встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

– визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [2].

Як зазначають у своїй праці Р. П. Олійничук та А. М. Лис, судову експертизу варто визнати найефективнішим засобом виконання слідчих завдань у справах про кримінальні правопорушення проти довкілля [4, с. 77]. Неможливо не погодитись, адже завдяки судовим експертизам визначають багато чинників, які загалом впливають на подальше розслідування.

Якщо свідчити про судово-екологічні експертизи, то їх головним завданням є встановлення причинного зв'язку між станом здоров'я людини, його змінами та шкідливим впливом навколишнього природного середовища, спричиненого антропогенною діяльністю. Проведення судової еколого-санітарної експертизи має принципове значення для вирішення питання щодо відшкодування шкоди здоров'ю громадян від несприятливого впливу навколишнього природного середовища [5, с. 34].

Також важливо зазначити, що за допомогою судово-екологічної експертизи можна не лише встановити обсяг негативних наслідків для навколишнього природного середовища, а й виявити можливі причини та наслідки вчиненого злочинного правопорушення.

Отже, судово-екологічна експертиза – це процесуальна дія, сутністю якої є спеціальне дослідження, спрямоване на встановлення пов'язаних із порушеннями вимог екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що призвела до загибелі людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю, значних матеріальних збитків, забруднення навколишнього середовища, а також до інших тяжких наслідків, проведене у передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі екології та певних прикладних наук особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини у кримінальній, цивільній, адміністративній чи господарській справі [6, с. 324].

Розкривши поняття судово-екологічної експертизи, стає зрозумілим, що ця експертиза дає змогу встановити важливі фактичні обставини допущених правопорушень у сфері екології, розкрити причинні зв'язки між екологічними правопорушеннями та негативними наслідками, що настали в результаті.

Для глибшого дослідження цього питання варто також визначити та зазначити об'єкти досліджень судово-екологічної експертизи, це можуть бути:

– локальна ділянка місцевості, де було виявлено ознаки негативного антропогенного впливу;

– проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані в межах антропогенно-порушеного об'єкта довкілля;

– зразки флори та фауни, що зазнали негативного антропогенного впливу;

– різноманітні механізми, обладнання та деталі з місця, де відбулася подія чи настали її наслідки;

– технічна документація, технологічні регламенти й акти перевірки екологічного стану об'єктів;

– результати обстеження об'єктів довкілля санітарно-епідеміологічними, природоохоронними та іншими спеціально уповноваженими органами [6, с. 324].

У своєму дослідженні В. Г. Макарчук зазначає, що кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за екологічні злочини, мають досить складну диспозицію. Для їхньої реалізації потрібні достатні знання й досвід, зокрема й придбаний під час проведення судово-експертних досліджень, що визначає високу значущість спеціальних знань для їх ефективного розслідування, а також обумовлює широкий спектр навичок, яких потребує застосування цих знань. Розслідування порушень правил екологічної безпеки вимагає застосування спеціальних знань із різних наукових галузей, оскільки коло об'єктів дослідження за вказаними справами надзвичайно різноманітне [7, с. 115].

Проаналізувавши основні складові розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, обґрунтувавши важливість питання судових експертиз, зокрема судово-екологічних, та використання спеціальних знань під час розслідування, варто висвітлити також і питання важливості вдосконалення механізмів щодо протидії злочинності проти довкілля та щодо ефективнішого розкриття кримінальних правопорушень.

Як зазначають у своїй праці О. В. Пчеліна та В. Б. Пчелін, щодо з'ясування та доказування наслідків злочинів проти довкілля та їх причинного зв'язку зі збройною агресією росії розмір завданих екосистемі України збитків є одним із пріоритетних завдань органів досудового розслідування [8, с. 214], а відповідно й акцентування уваги щодо розкриття цих злочинів є обов'язковим завданням.

Задля успішного розкриття цих кримінальних правопорушень варто приділяти особливу увагу плануванню самого розслідування на початковому етапі розслідування, висуненню типових слідчих ситуацій, версій та їх перевірці. Організація та плануванню кримінальних правопорушень проти довкілля передбачає оптимізацію праці слідчого або навіть групи слідчих із залученням оперативних підрозділів, спеціалістів (експертів) та інших осіб, коло яких визначено законом, адже пов'язано зі складністю проведення огляду, допиту, слідчого експерименту, обшуку, провадженням експертиз у кримінальних правопорушеннях проти довкілля [1, с. 525].

Також відповідне акцентування уваги на судових експертизах, особливо на судово-екологічних, дає вагомий внесок у подальше розслідування. Ефективне використання спеціальних знань, за правильним підходом до розслідування, забезпечить результативне розкриття кримінальних правопорушень проти довкілля.

Висновки. Отже, підсумовуюче вищезазначене, можна зробити висновок, що аналіз використання спеціальних знань і навичок під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, розкриття загальних засад щодо здійснення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та висвітлення теоретичних основ практичної реалізації забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля показали, що задля ефективного розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля варто надавати значення кожному зі складових елементів розслідування. Особливу увагу варто приділяти застосуванню спеціальних знань, тобто залучати експертів та спеціалістів для консультації, а вже після приймати рішення щодо відповідного кримінального провадження, адже консультація може слугувати тільки підставою для прийняття певних тактичних або процесуальних рішень. Також можлива рекомендація щодо вдосконалення вже наявних положень і засобів криміналістичної техніки, тактики та методики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімакова С. І., Малишко І. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 8. С. 521–525.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 24.08.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 13.10.2023).

3. Ортинський В. Особливості планування розслідування злочинів у сфері економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2017. № 861. С. 4–10.

4. Олійничук Р., Лис А. Роль судових експертиз в розслідуванні забруднення атмосферного. *Актуальні проблеми правознавства* : зб. наукових праць. Тернопіль, 2021. С. 76–78.

5. Ринкова О. В. Види судово-екологічної експертизи та завдання, що вирішуються в ході її проведення. *Адвокат*. 2011. № 9. С. 34–39.

6. Кравчук І. Використання можливостей судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Підприємництво, господарство і право*. *Криміналістика*. 2018. С. 322–326.

7. Макарчук В. Г. Нові напрями судово-експертної діяльності: судові експертизи екологічного спрямування. *Вісник ОНДІСЕ*. 2019. № 5. С. 114–119.

8. Пчеліна О., Пчелін С. Особливості відкриття кримінального провадження щодо злочинів проти довкілля, пов’язаних зі збройною агресією росії. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : зб. матер. наук.-практ. конф. Кропивницький, 2023. С. 211–214.

REFERENCES

1. Simakova S. I., Malyshko I. V. Obligations of conducting investigative (search) actions in criminal proceedings against the environment. *Legal scientific electronic journal*. 2022. № 8. P. 521–525.

2. Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 04.13.2012 № 4651-VI : as of 08.24.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (date of application: 10.13.2023).

3. Ortynskyi V. Peculiarities of planning the investigation of crimes in the sphere of economics. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Legal sciences*. 2017. № 861. P. 4–10.

4. Oliinychuk R., Lys A. The role of forensic examinations in the investigation of atmospheric pollution. *Actual problems of jurisprudence* : coll. scientific works. Ternopil, 2021. P. 76–78.

5. Rynkova O. V. Types of forensic environmental examination and tasks solved during its conduct. *Lawyer*. 2011. № 9. P. 34–39.

6. Kravchuk I. Using the possibilities of forensic examinations within the framework of the investigation of criminal offenses against the environment. *Entrepreneurship, economy and law. Criminalistics*. 2018. P. 322–326.

7. Makarchuk V. G. New directions of forensic expert activity: forensic expert examinations of ecological direction. *ONDYSE Herald*. 2019. № 5. P. 114–119.

8. Pchelina O., Pchelin S. Peculiarities of the opening of criminal proceedings regarding crimes against the environment related to russia's armed aggression. *Actual issues of improvement of forensic and law enforcement activities :* coll. science and practice conf. Kropyvnytskyi, 2023. P. 211–214.

A. M. Lazebnyi, O. R. Nebesna, O. A. Kotsyuba. PRINCIPLES OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

The article examines the conceptual principles of using special knowledge during the investigation of criminal offenses against the environment. The use of special knowledge and skills during the investigation of criminal offenses against the environment was analyzed. Also, the general principles regarding the investigation of criminal offenses against the environment were defined, and the theoretical foundations of the practical implementation of countermeasures against criminal offenses against the environment were highlighted.

Attention is focused on forensic examinations and their types, especially on forensic environmental examination. The task of forensic environmental examination, which consists in establishing a causal relationship between the state of human health, its changes and the harmful effects of the natural environment caused by anthropogenic activity, has been studied.

The investigation of violations of environmental safety rules requires the application of special knowledge from various scientific fields, since the range of objects of research in these cases is extremely diverse. Accordingly, it was proven that the effective use of special knowledge, with the right approach to the investigation, will ensure the effective disclosure of criminal offenses against the environment.

Keywords: *special knowledge, criminal offenses against the environment, forensic examinations, forensic environmental examination, ecological system, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року

УДК 343.37:334.72
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.166-173

V. V. Lysenko,
doctor of juridical sciences, professor
e-mail: charly_niron@i.ua
ORCID ID 0000-0003-1541-5105;
N. A. Luhina,
Candidate of Law, Associate Professor,
State Tax University
e-mail: natali.lugina7@gmail.com,
ORCID ID 0000-0001-6005-2943

THE CHARACTERISTICS OF THE METHOD OF ILLICIT TRAFFICKING OF COMMODITIES IN UKRAINE

The article analyzes the current situation that has developed in Ukraine with the spread of counterfeit and falsified goods. The conditions that promote the spread of illicit trafficking of commodities are defined and the ways of prevention of the criminal offenses are proposed.

It is noted that the illegal circulation of goods has a hidden nature and countering the commission of such offenses requires the implementation of special measures by law enforcement agencies to identify and document the content of criminal activity. The problems of uncovering such acts are also related to the fact that offenders widely use the possibility of legal economic activity to hide crimes. The level of spread of illegal goods circulation in Ukraine is also affected by the corruption of individual employees of controlling and law enforcement agencies.

It has been established that the spread of illegal circulation of goods in Ukraine is due, in particular, to the presence of the following factors: the hidden nature of counterfeiting and falsification of goods; lack of official statistics on the consequences of consuming low-quality, falsified products; low awareness of citizens about possible forgeries or falsification of goods; use of opportunities for illegal circulation of goods of officially registered business entities; the absence of a special state program to combat the spread of illegal goods circulation, the absence of a special state body that would carry out control in the field of combating illegal goods circulation, etc.

Based on the study of the practice of law enforcement agencies, the authors indicate that ethanol is often used in the criminal mechanism of falsification of alcoholic beverages. Ethanol is used in industry and medicine, it is a technical solvent, in particular, for dissolving fats. Drinking ethanol is harmful. Ethanol causes poisoning as a result of exposure to the human body.

© Lysenko V. V., Luhina N. A., 2023

It was concluded that the illegal circulation of goods in Ukraine is also characterized by the presence of other ways of committing criminal offenses, as well as their commission in other spheres of the national economy. To effectively counteract the facts of falsification and falsification of goods, a complex of measures of law enforcement and control bodies is necessary, strengthening the role of the state in exercising control over the production and circulation of goods in Ukraine.

***Key words**: illicit trafficking of commodities; falsification of goods; counterfeit goods; conditions that promote the spread of illicit trafficking of commodities; the ways of prevention of the criminal offenses.*

Along with the legal production of goods and products in Ukraine, as in other countries, there is a strong market for falsification, counterfeiting of goods and products. The practice of law enforcement agencies of Ukraine in compliance with the requirements of the current legislation on the consumer market shows that almost 85% of checked business entities violate existing norms and standards for the production and sale of goods [1].

The illicit trafficking of commodities has a hidden character and counteracting the commission of such offenses requires law enforcement agencies to carry out special measures to detect and document the content of criminal activity. Problems in detecting such acts are also connected with the fact that offenders widely use the possibility of legal economic activity to conceal crimes. The level of distribution of illicit trafficking in commodities in Ukraine is also influenced by the corruption of certain employees of the controlling and law enforcement agencies.

The consumer market in Ukraine continues to be saturated with counterfeits, surrogates, poor-quality, counterfeit and dangerous goods for people, in most cases, food products, alcoholic beverages, medicines, fuel and lubricants. Practice shows that the state is not able to fully ensure the proper realization of consumer rights to obtain the necessary, accessible, reliable and timely information about products, works and services, their proper quality and safety for consumption. Fire events at a petrol station near the Vasilkov town showed that falsification of excisable goods and products could threaten not only individual citizens as to their health and safe consumption, but also threaten the environmental safety of the whole region and the country as a whole [2–3].

The proliferation of illicit goods circulation in Ukraine is caused, in particular, by the presence of such factors: the hidden nature of activities for counterfeiting, falsification of goods; the lack of official statistics on the consequences of the consumption of low-quality, counterfeit products; low awareness of citizens about possible counterfeits or falsifications of goods; use for possibilities of illegal circulation of goods of officially registered business entities; the absence of a special state program to counter the spread of illicit circulation of goods, the absence of a special state body that would provide control in the area of combating illicit trafficking in goods, etc.

The methods of committing criminal activity related to the illicit trafficking of goods have not received sufficient attention in scientific research. In most cases, the issues of criminal-law qualification and criminological aspects of counteraction to the distribution of counterfeit goods of the excisable group (alcoholic beverages, tobacco products and other excisable goods) were investigated [4–5].

Under the falsification of goods (products) refers to actions that are aimed at cheating consumers by tampering with the object of sale to profit. In such cases, with the preservation of the most characteristic indicators of goods, products, in particular, relating to the name, appearance, consistency, color, packaging, etc., other important indicators of goods, products in relation to consumer characteristics (raw materials used, various impurities, harmful to health, non-food coloring, loss of the most important properties of nutritional value: inconsistency in the content of fats, carbohydrates, vitamins, proteins, etc.).

Proceeding from the provisions of clause 27 of Art. 1 of the Law of Ukraine "On Protection of Consumer Rights", counterfeit products are defined as products manufactured in violation of technology or the unlawful use of the mark for goods and services, or by copying the form, packaging, external design, as well as the unlawful reproduction of another person's goods [6]. In this case, unfair business practices - any business activity or inaction that is contrary to the rules, trade and other honest practices and affects or may affect the economic behavior of the consumer in relation to the products. Falsification of goods is the most common way of illicit trafficking, but not the only one. In the sphere of illicit circulation of goods can be attributed as follows: immitating the goods (products) of a well-known manufacturer; counterfeiting of goods; falsification of goods (products); original products imported into the customs territory of Ukraine by smuggling, etc. [7]. It is necessary to distinguish between counterfeit goods from substitute goods (surrogates, imitators) and defective (defective) goods that are the result of non-compliance with the established requirements for the technology of manufacturing goods or products, or is the result of low qualifications of the personnel involved in the manufacture of such products.

Falsification, for example, of foodstuff is accompanied by the falsification of one or several main characteristics of the product in terms of qualitative, quantitative, cost, informational indicators. It should be noted that falsification may have a complex nature of forgery, that is, the use of different types of forgery, depending on the characteristics of the product or products being sold. The above has a manifestation in replacing the higher grades with lower grades, replacing the real components with food and non-edible additives, replacing the natural product with the simulator, etc.

Practice shows that in most cases, food products (coffee, tea, sausage, sour cream, sunflower oil, salads, fruit juices, mineral water, pastes, milk, cheese, ice cream, various fats, meat semi-finished products, etc.) are falsified. Significant cases of falsification of alcoholic beverages (cognac, vodka, wine, liqueurs) have been reported. According to the Consumer Protection Committee of Ukraine [8], about 30% of the total gasoline sold from gas stations in Ukraine does not meet current quality standards and is an outright falsification.

Most complaints in Ukraine to food products. During certification, as well as during state supervision, food products are defective due to inconsistencies with its safety indicators, the input of raw materials is not provided for by the formulation and not indicated in the mark, that is recognized as falsified. With regard to consumer goods, the most fake radio electronic products, as well as light industry products, where many counterfeits are of Chinese manufacture. A significant number of violations were also found in light industrial goods, for example, synthetic materials were used for the manufacture of children's clothing and

footwear, and the marking indicated that the product was made of natural raw materials. Often, toys that have harmful chemicals that have a detrimental effect on the health of children, as well as poorly manufactured, can result in injury to the child as a result of which the child may be traumatized [9].

In addition to the most fake food products mentioned above, law enforcement practices indicate that there have been numerous instances of counterfeiting of specific products, including personal protective equipment (condoms). Thus, an organized criminal group distributed counterfeit personal protective equipment in the territory of at least 10 regions of Ukraine. For the distribution of counterfeit products, an Internet store was created in the global network, where information about products, the attractiveness of which was primarily at a low price for the goods of well-known producers, was created. In the course of the investigation, a large consignment of goods was withdrawn for a total amount of about UAH 0.5 million. Experts' conclusions suggest that counterfeit products did not meet any regulatory requirements of quality, and also posed a potential threat to its users [10].

Widespread, lately, have been cases of imitation of goods (products) of known manufacturers (trademarks). In such cases, the fake, false products mimic the individual elements of the name, design and design of the goods (products) of the well-known trademark in order to mislead the consumer and accordingly increase the number of sales of products for which there is a consumer demand. Typically, counterfeit products only in form and name have signs of similarity to genuine products. Sometimes there are cases of forgery of high quality. In most cases, for the purpose of eliminating possible court appeals, the person who falsifies the goods of the well-known producers knowingly changes the name of the product, leaving the form, color, image of the labels, and individual elements of the trademark. In such cases, counterfeit products are almost identical to those of a well-known manufacturer.

The imitation of goods is possible both in terms of imported goods and domestic production. In this case, the demand for products and the possibilities for its prompt realization are used. To some extent, the imitation of goods (products) is a means of parasitizing on someone else's popularity and the use of a well-known name on the market for the sale of goods. In some cases, legal producers use the mass media to inform consumers in order to report the facts of counterfeiting their goods and indicate signs that can distinguish genuine products from false and simulated.

Another kind of direct manifestation of the illicit circulation of goods is its fake. Counterfeiting of goods (products) is the complete copying of the original product (products), the full repetition of the logo, the shape and type of packaging, the natural composition of products, raw materials used for the production of genuine products, etc. Counterfeits of goods are the result of shadow activity and aim at maximally approximating the original products and obtaining uncontrollable income due to the demand for products of the famous trademark.

One of the varieties of illicit trafficking in goods is the circulation of original products (goods) smuggled into the customs territory of Ukraine. Such goods are imported outside of customs posts, with concealment from customs control and without payment of the corresponding customs duties and tax payments. Further circulation of such goods on the

territory of Ukraine is carried out under false documents, in particular, with the use of business entities with signs of fictitiousness. In such cases, smuggled goods are imported into the territory of Ukraine, and documented by a fictitious firm as purchased in Ukraine. The most widespread smuggling goods are: industrial goods; Groceries; vehicles.

The most widespread in Ukraine was the illegal manufacture of alcoholic beverages. Among the volumes of sales of alcoholic beverages in Ukraine, the vodka was the most widespread, the rate of production of which annually grows by about 8%. The growth of the production of alcoholic beverages in Ukraine is also due to an increase in the volumes of exports of such products abroad. According to some experts, the vodka market in Ukraine is estimated at 35 million dal., Which is an annual consumption of 8 liters. vodka per capita [11]. A significant market for alcoholic beverages, accordingly, creates conditions for the spread of cases of illegal manufacture of alcoholic beverages and their falsification. The practice of law enforcement agencies testifies to the spread of the facts of the manufacture of counterfeit goods in the territory of the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea and the zone of operation of the combined forces [12]. This is facilitated by the existence of illegal alcohol circulation, the presence of a large number of alcoholic beverages in Ukraine, an easy way to produce counterfeit vodka or other beverages, the possibility of illegally producing packaging, packaging materials, etc. The proliferation of counterfeit, falsified alcoholic beverages is also facilitated by the lack of proper control of law enforcement and controlling bodies and the availability of a network for the sale of such alcoholic beverages. For Ukraine [13], as for other states, this problem remains relevant at the present stage. According to experts, the market for shadow circulation of alcoholic beverages in Ukraine has recently dropped to 10 %, but this volume is threatening both for the country's economy and for the health of the population.

The existence of a market for illicit trafficking in counterfeit, falsified alcoholic beverages is detrimental to both public interests (non-taxation, reduction of official employment, etc.) and to the health of consumers of such products (including fatal cases). Official statistics show that in Ukraine annually about 10 thousand people die from the consumption of counterfeit, counterfeit, malnourished alcoholic beverages. According to law enforcement authorities, a significant amount of alcoholic beverages is produced on legally operating plants. This allows economic entities to receive uncontrollable income and not to pay relevant taxes.

Important in the implementation of the illicit circulation of counterfeit, fraudulent goods is the existence of appropriate channels for the implementation of such products in the trading network. According to law enforcement agencies, counterfeit (falsified) alcoholic beverages are sold in commercial batches of real alcoholic beverages, making it difficult to establish the facts of their counterfeiting. It is possible that such alcoholic beverages can be sold in famous supermarkets, non-expensive stores and it is very difficult, at first glance, to distinguish them from real alcoholic beverages.

The most common methods of falsification of vodka at the present stage are full or partial replacement of food alcohol with cheaper technical equipment; application of water that does not meet the requirements of manufacturing technology; dilution or complete replacement of

alcohol by water, etc. Often, various synthetic dyes and flavors are used to falsify alcoholic beverages. One way to falsify is to replace the natural components of the formulation on the surrogate, which merely simulate the corresponding organoleptic properties and the nutritional value of alcoholic beverages and do not meet the requirements of state standardization,

The practice of law enforcement agencies shows that ethanol is often used in the criminal mechanism of falsification of alcoholic beverages. Ethanol is used in industry and medicine, it is a technical solvent, in particular, for dissolving fats. The use of ethanol is harmful. Ethanol causes poisoning as a result of exposure to the human body.

Illicit circulation of goods in Ukraine is also characterized by the presence of other methods of committing criminal offenses, as well as their commission in other areas of the national economy. In order to effectively counteract the facts of counterfeiting and counterfeiting of goods, a complex of measures for law enforcement and controlling bodies, strengthening the role of the state in controlling the production and circulation of goods in Ukraine is required.

REFERENCES

1. Pres-sluzhba Ministerstva ekonomichnogo rozvy`tku i torgivli Ukrayiny`: Minekonomrozvy`tku posy`ly`t` naglyad za yakistyu produkciyi, shho realizovuyet`sya na vitchy`znyanomu ry`nku. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244937780&cat_id=244277212 – Zagol. z ty`tul. ekranu.

2. Pozhezha na naftobazi: shho naukovci kazhut` pro naslidky`. URL : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150610_ecology_after_fire_she – Zagol. z ty`tul. ekranu.

3. Pozhezha na Vasy`l`kivs`kij naftobazi. Versiyi. URL : http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/10/7070719/ – Zagol. z ty`tul. ekranu.

4. Ky`ry`chenko I. V. Zapobigannya zlochy`nam u sferi obigu alkogol`ny`x napoyiv ta tyutyunovy`x vy`robiv : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yury`d. nauk : specz. 12.00.08 «Kry`minal`ne pravo ta kry`minologiya, kry`minal`no-vy`konavche pravo». K., 2009. 20 s.

5. Tropin V. V. Organizacijno-pravovi osnovy` diyal`nosti podatkovoyi miliciyi Ukrayiny` u sferi borot`by` z nezakonny`m obigom tovariv : avtoref. dy`s... kand. yury`d. nauk: 12.00.07 ; Nacz. akad. derzh. podatk. sluzhby` Ukrayiny`. Irpin, 2004. 20 s.

6. `Pro zaxy`st prav spozhy`vachiv : Zakon Ukrayiny. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 – Zagol. z ty`tul. ekranu.

7. Ly`senko V. V. Dzisyak O. P. Suchasny`j stan ta problemy` proty`diyi nezakonnomu obigu tovariv. *Visny`k prokuratury*`. 2008. № 8. S. 74–81.

8. Eksperty: chetvert` vsego toply`va na AZS – fal`sy`fikat. URL : http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/10/7070719/ – Zagol. z ty`tul ekranu.

9. V Ukrayini najbil`she fal`sy`fikuyut` kovbasu i morozy`vo. URL : http://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-naybilshe-falsifikuyut-kovbasu-i-morozivo.html – Zagol. z ty`tul. ekranu.

10. Pracivny`ky` miliciyi Zhy`tomy`rshhy`ny` pry`py`ny`ly` realizaciyu kontrafaktnoyi produkciyi cherez merezhi aptek na zagal`nu sumu ponad pivmil`jona gry`ven`. URL : http://zito.mvs.gov.ua/news/pratsivnyky_militsiyi_zhytomyrschyny_ prypynyly_realizatsiyu_3186.html – Zagol. z ty`tul. ekranu.

11. Pasechny`k K. Ukray`na vxody`t v trojku my`rovых гынkov po obъemu potrebleny`ya vodky`. URL : http:/www.akcyz.com.ua/news/vodka/7745.html – Zagol. z ty`tul. ekranu.

12. Podatkova miliciya Ky`yivs`koyi oblasti likviduvala kanal postachannya pidroblenoyi gorilky` z Donecz`ka. Alkogol`ny`j napij vy`gotovlyaly` zi spy`rtu rosijs`kogo vy`robny`cztva ta potraplyav do stoly`ci. URL : https://www.youtube.com/watch?v=7ktk LRVQijs – Zagol. z ty`tul. ekranu.

13. Na Xarkivshhy`ni pochastishaly` vy`padky` otruyennya surogatny`m alkogolem. URL : http://www.unian.ua/news/482672-pochastishali-otruennya-surogatnim-alkogolem.html – Zagol. z ty`tul. ekranu.

В. В. Лисенко, Н. А. Лугіна. ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано поточну ситуацію, яка склалася в Україні з поширенням контрафактної та фальсифікованої продукції. Визначено умови, що сприяють поширенню незаконного обігу товарів, та запропоновано заходи щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Зазначено, що незаконний обіг товарів має прихований характер і протидія вчиненню таких правопорушень потребує проведення правоохоронними органами спеціальних заходів щодо виявлення та документування змісту злочинної діяльності. Проблеми розкриття таких діянь пов'язані також з тим, що правопорушники широко використовують можливість легальної господарської діяльності для приховування злочинів. На рівень поширення незаконного обігу товарів в Україні також впливає корумпованість окремих працівників контролювальних та правоохоронних органів.

Констатовано, що поширення незаконного обігу товарів в Україні зумовлене, зокрема, наявністю таких чинників: прихований характер діяльності з підробки, фальсифікації товарів; відсутність офіційної статистики про наслідки споживання неякісної, фальсифікованої продукції; низька поінформованість громадян про можливі підробки чи фальсифікати товарів; використання можливостей незаконного обігу товарів офіційно зареєстрованих суб'єктів господарювання; відсутність спеціальної державної програми протидії поширенню незаконного обігу товарів, відсутність спеціального державного органу, який би здійснював контроль у сфері протидії незаконному обігу товарів тощо.

На основі вивчення практики правоохоронних органів автори вказують, що у злочинному механізмі фальсифікації алкогольних напоїв часто використовують етанол. Етанол використовують у промисловості та медицині, він є технічним розчинником, зокрема для розчинення жирів. Вживання етанолу шкідливо. Етанол спричиняє отруєння в результаті впливу на організм людини.

Зроблено висновок, що незаконний обіг товарів в Україні характеризується також наявністю інших способів вчинення кримінальних правопорушень, а також вчинення їх в інших сферах народного господарства. Для ефективної протидії фактам фальсифікації та фальсифікації товарів необхідний комплекс заходів правоохоронних і контролювальних органів, посилення ролі держави у здійсненні контролю виробництва та обігу товарів в Україні.

Ключові слова: *незаконний обіг товарів, фальсифікація товарів, контрафактні товари, умови, що сприяють поширенню незаконного обігу товарів, методи попередження кримінальних правопорушень.*

Стаття надійшла до редколегії 26 жовтня 2023 року

Трибуна молодого вченого

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.174-182

Г. В. Лель,
здобувач вищої освіти
e-mail: solnceva77@ukr.net
ORCID ID 0009-0007-9427-6567;
В. Ю. Іскович,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: pozityv228@gmail.com
ORCID ID 0009-0008-0820-6720

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, визначені у Кримінальному кодексі України. Проаналізовано статистичні дані щодо кількості вчинених кримінальних правопорушень за останні п'ять років особами у віці від 14 до 18 років. Надано порівняльно-правову характеристику покарань, які можуть бути застосовані судом до неповнолітнього, визнаного винним у вчиненні кримінального правопорушення. Надано увагу законодавчому регулюванню питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Викладені вироблені на цій основі пропозиції щодо вдосконалення норм чинного КК України з урахуванням національного досвіду, судової практики, досвіду інших держав, а також міжнародних стандартів у сфері охорони прав неповнолітніх.

Підтверджена доречність наявності в Загальній частині Кримінального кодексу України окремого розділу стосовно особливостей кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх, що дозволяє під час вирішення питань притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх ураховувати особливості їх психічного розвитку, виховання, причини й умови, що сприяли скоєнню кримінальних правопорушень, і призначати законне й справедливе покарання. Визначено основні тенденції вирішення судами кримінальних справ під час вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми особами. Окреслено складнощі, що виникають під час призначення певних видів покарань неповнолітнім особам. На підставі вивчення судової

© Лель Г. В., Іскович В. Ю., 2023

практики вказано на неефективність звільнення від покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру у вигляді передачі неповнолітніх під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за їх згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, тому що в такому разі неповнолітній, який вчинив кримінальне правопорушення, не отримує всіх необхідних виховних заходів та, як наслідок, продовжує злочинний спосіб життя.

За результатами проведеного аналізу зроблено відповідні узагальнення. Запропоновано подальші напрями щодо вдосконалення чинного Кримінального кодексу України з метою оптимізації та гуманізації кримінальних покарань стосовно неповнолітніх.

Ключові слова: *неповнолітній, кримінальна відповідальність, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, примусові заходи виховного характеру.*

Постановка проблеми. Злочинність серед неповнолітніх постійно привертає увагу як науковців, так і практиків. Сучасна динаміка цієї проблеми обумовлена не тільки тим, що неповнолітні завжди були визнані окремою категорією злочинців, але й соціально-економічними чинниками та недоліками в культурно-виховному вихованні, які впливають на молоде покоління.

В Україні спостерігається зростання безробіття, економічна нестабільність, а також недоліки в системі культурно-виховного виховання та навчання. Ці явища впливають на процес соціалізації молодого покоління та можуть сприяти відчуженню неповнолітніх від офіційних соціальних інститутів, таких як сім'я та школа. Більш того, проблема безпритульності серед неповнолітніх набуває серйозних розмірів, що свідчить про загострення соціальних проблем. За даними Міністерства освіти і науки України, тисячі дітей віком від 7 до 15 років не отримують освіту та їх виховує вулиця. Це питання вимагає негайного вирішення. Упродовж останніх п'яти років кількість сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, стабільно зростає, і ця категорія дітей вважається «групою ризику», оскільки вони більш схильні до правопорушень.

Алкоголізм та наркоманія серед неповнолітніх є ще однією серйозною проблемою. Значна кількість дітей та підлітків вживає алкогольні напої, а багато з них мають схильність до алкоголізму. Порушенням дітей-сиріт та тих, які позбавлені батьківського піклування, може загрожувати найбільша небезпека, оскільки вони є найбільш схильними до правопорушень. Перших наркотичних спроб серед підлітків сталося надто багато.

Соціальна занедбаність неповнолітніх у контексті різних поглядів, відсутність чітких моральних орієнтирів та плюралізм поглядів сприяють поширенню негативних явищ серед них, які є злочинним. Унаслідок цього злочинність серед неповнолітніх має тенденцію до зростання, навіть у разі зменшення рівня народжуваності. Офіційна статистика свідчить про збільшення реєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, а також зростання кількості неповнолітніх правопорушників. Ця тенденція не тільки збільшує кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень,

але також підвищує важкість і насильницький характер скоєних злочинів серед неповнолітніх. Зокрема, неповнолітні злочинці проявляють антисоціальну спрямованість та створюють стійкі антисуспільні стереотипи поведінки. Інший тривожний аспект полягає у зв'язку злочинності неповнолітніх із організованою злочинністю. Щороку в Україні близько 12 тисяч дітей вчиняють суспільно небезпечні діяння, і ця кількість постійно зростає. Кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, стають усе більш цинічними та жорстокими, і збільшується кількість вбивств, які вони скоюють.

На сьогодні суспільство та держава не можуть надати ефективну систему запобігання злочинності серед неповнолітніх. У контексті сучасного суспільного розвитку визнається, що для неповнолітніх злочинців не існує дієвої системи попередження. Впродовж останніх років кількість скоєних кримінальних правовпорушень неповнолітніми зростає у три-чотири рази швидше, ніж приріст неповнолітнього населення. Офіційна статистика свідчить про те, що кількість зареєстрованих злочинів, вчинених неповнолітніми, зросла у чотири рази, а кількість неповнолітніх злочинців збільшилася майже втричі. Темпи зростання злочинності серед неповнолітніх майже втричі перевищують темпи зростання загальної злочинності.

Суспільно небезпечні діяння неповнолітніх стають дедалі більш жорстокими та насильницькими, і ця тенденція є досить тривожною. Важливо підкреслити, що зростає зв'язок між злочинністю неповнолітніх та організованою злочинністю. Щорічно близько 12 тисяч дітей в Україні вчиняють суспільно небезпечні діяння, і ця кількість продовжує зростати. Інше характерне явище полягає в тому, що дії неповнолітніх злочинців стають більш жорстокими та насильницькими.

Стан справ сьогодення вимагає вивчення та впровадження ефективних заходів для запобігання злочинності серед неповнолітніх, розробки програм реабілітації та перевірки законодавства щодо кримінальної відповідальності цієї категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підставою кримінальної відповідальності неповнолітніх є вчинення кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України. У КК України в окремому розділі регламентовано особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Це пов'язано з тим, що застосовувати заходи кримінальної відповідальності, яка є найсуворішим видом юридичної відповідальності, стосовно цієї категорії осіб необхідно, досліджуючи соціально-психологічну характеристику особи, оцінку ризиків учинення повторного кримінального правопорушення, вікові та психологічні особливості неповнолітнього. Останніми роками на дисертаційному рівні в Україні питанням кримінальної відповідальності та покаранню неповнолітніх присвятили свої роботи такі науковці, як Т. О. Гончар, В. М. Бурдін, О. С. Яцун, О. О. Северин, А. О. Клевцов, О. В. Дащенко, Н. Я. Ковтун, Н. Л. Березовська, Г.О. Єремій, А. Ю. Коновалова, Н. М. Мирошниченко, Л. В. Герасимчук, Л. К. Маньковський та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення невеликої тяжкості, аналізуючи Кримінальний кодекс України, постанови Пленуму Верховного Суду та вироки судів України.

Виклад основного матеріалу. Злочинність неповнолітніх залишається непоборною силою впродовж кількох століть. Кримінально-правові заходи протидії злочинності неповнолітніх не є основними. Не можна не враховувати, що зростання злочинності неповнолітніх відбувається в умовах інтенсивного соціального розшарування суспільства, падіння життєвого рівня значної частини населення, несприятливого розвитку сімейно-шлюбних відносин, зростання різних проявів жорстокого поводження з неповнолітніми. У цій обстановці першорядне значення мають соціальні, економічні та виховно-профілактичні заходи. Однак коли кримінальне правопорушення вже вчинене, виникає питання про кримінальну відповідальність неповнолітнього.

Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон, по-перше, забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення їх до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування.

Разом із посиленням кримінально-правового захисту неповнолітніх КК України передбачає специфіку вирішення ряду питань відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені самими неповнолітніми. Такі норми об'єднані в розділі XV Загальної частини КК України.

Однією з особливостей притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності є диференціація кримінальних правопорушень відносно віку, з якого вона настає. Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, що досягли на момент вчинення кримінального правопорушення шістнадцяти років. У ч. 2 ст. 22 КК України законодавець передбачив вичерпний перелік тяжких та особливо тяжких злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність може наставати з чотирнадцяти років. Цей вік визначений законодавцем з огляду на важливість зазначених об'єктів кримінально-правової охорони і того, що після досягнення чотирнадцятирічного віку неповнолітній за рівнем соціального та психічного розвитку здебільшого здатен усвідомлювати цінність об'єктів, передбачених у ч. 2 зазначеної статті.

До особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх також належить можливість застосування до них специфічного заходу примусово виховного характеру (ст. 97 та ч. 1 ст. 105 КК України). Але зазначені заходи мають різну правову природу. Так, застосування примусових заходів виховного характеру згідно з ч. 1, ч. 2 ст. 97 КК України, за своєю правовою природою є видом звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, а застосування зазначених заходів згідно з ч. 1 ст. 105 КК України, є видом звільнення від покарання.

Чинний кримінальний Закон України передбачає два види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності:

– Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України).

– Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України).

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру

У ст. 97 КК України передбачені дві категорії неповнолітніх, до яких можливе застосування примусових заходів виховного характеру як виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Неповнолітній, який уперше вчинив кримінальне правопорушення невеликої тяжкості, може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання.

Неповнолітній, який досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинив суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Примусові заходи виховного характеру є заходами виховання, попередження вчинення неповнолітніми нових злочинів. Обов'язковими ознаками цих заходів є те, що:

1) вони передбачені кримінальним законом у ч. 2 ст. 105 КК України;

2) застосовуються тільки судом до неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення;

3) їх застосування не зумовлює судимості.

Частина 2 ст. 105 КК України містить вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру:

1) *застереження*; 2) *обмеження дозвілля* і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) *передача неповнолітнього під нагляд* батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, *обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків*; 5) *направлення* неповнолітнього *до спеціальної* навчально виховної *установи* для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років [1, с. 35].

Згідно з ч. 3 ст. 105 КК України залежно від конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення й особи неповнолітнього суд може застосувати до нього одночасно кілька примусових заходів виховного характеру. У частині 3 ст. 97 КК України встановлено, що в разі ухилення неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовує суд, і його притягують до кримінальної відповідальності.

Особливості застосування покарання до неповнолітніх

Передбачені чинним кримінальним законом окремі види покарань утворюють певну систему відповідно до ст. 51 КК України.

Ця система має певні особливості. До неповнолітніх можуть бути застосовані лише такі види покарань: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. Додатковими покараннями, що можна застосовувати до неповнолітніх, є штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 98 КК України).

Штраф (ст. 99 КК України) застосовують лише до неповнолітніх, що мають самостійний прибуток, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Громадські та виправні роботи, згідно зі ст. 100 КК України, можуть бути призначені тільки неповнолітнім від 16 до 18 років. Крім того, значно меншими є строки цих покарань: громадські роботи можуть бути призначені на строк від тридцяти до ста двадцяти годин, і тривалість їх не може перевищувати двох годин на день; строк виправних робіт встановлений від двох місяців до одного року, водночас із заробітку неповнолітнього здійснюють відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків.

Арешт (ст. 101 КК України) може бути призначений тільки неповнолітнім, які досягнули на момент ухвали суду шістнадцяти років, від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

Позбавлення волі на певний строк не може бути призначено неповнолітньому, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 102 ККУ). У ч. 1 ст. 102 КК України передбачено, що покарання у вигляді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення кримінального правопорушення вісімнадцятирічного віку, не може бути призначене на строк більше десяти років, а за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років (п. 5 ч. 3 ст. 102 ККУ).

Потрібно зазначити, що загальні засади призначення покарання щодо неповнолітніх застосовують з урахуванням специфіки їх вікового психофізичного розвитку. У випадку призначення покарання неповнолітньому суд враховує можливість призначення примусових заходів виховного характеру.

Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Обов'язковими умовами звільнення від покарання цього виду є: 1) вчинення кримінального правопорушення невеликої або середньої тяжкості; 2) наступне, після вчинення кримінального правопорушення і до встановлення вироку, щире розкаяння і бездоганна поведінка. За наявності цих умов суд постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання й особу вважають такою, що не має судимості. Одночасно суд призначає певні примусові заходи виховного характеру, передбачені у ч. 2 ст. 105 КК України.

Погашення та зняття судимості відносно осіб, які вчинили кримінальне правопорушення до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, здійснюється згідно зі ст. 108 КК України. Якщо неповнолітній після відбування покарання впродовж одного із зазначених строків не вчинить новий злочин, судимість автоматично погашається. Дострокове зняття судимості здійснюється згідно з ч. 3 ст. 108 КК України на підставі, передбаченій ст. 91 КК України, з урахуванням таких особливостей: 1) відбуття покарання у вигляді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин; 2) закінчення не менше половини строку погашення судимості.

Висновки. Сьогодні, на нашу думку, рівень таких основних інститутів соціалізації, як сім'я, школа, які впливають на процес формування особи, значно знизився. Пов'язано це насамперед з політичною, економічною і соціальною нестабільністю в

державі. У результаті цього криміногенна ситуація в юнацькому і дитячому середовищі на сьогодні залишає бажати кращого, про що свідчать статистичні дані МВС України. Засади кримінальної відповідальності неповнолітніх мають певні особливості, які передбачають ширші, ніж щодо дорослих, умови звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема із застосуванням примусових заходів виховного характеру; містять певні обмеження щодо суворості застосовуваних заходів кримінально-правового характеру, насамперед видів і розмірів покарань; передбачають пом'якшені вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання і стосовно погашення й зняття судимості. Проаналізувавши діючу систему покарань, передбачену КК України, що може бути застосована до неповнолітніх осіб, дійшли висновку, що вона не завжди дозволяє обрати покарання відповідно до вчинених діянь. На сьогодні чинний КК України передбачає можливість застосування однакових примусових заходів виховного характеру судом і в разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК України), і в разі звільнення його лише від покарання (ст. 105 КК України). На нашу думку, необхідно розмежувати примусові заходи у разі звільнення від кримінальної відповідальності і в разі звільнення від відбування покарання. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити статтю 97 КК України, передбачивши в ній якісно нову систему примусових заходів виховного характеру, що можуть застосовуватися судом лише в разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. До таких примусових заходів виховного характеру відносимо: покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку, з урахуванням його майнового становища або наявності відповідних трудових навичок, обов'язку усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілої сторони певні роботи, з метою компенсації заподіяної шкоди; обов'язок відвідувати навчальну програму або продовжити навчання; громадські роботи; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; направлення неповнолітнього до центру медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

На сьогодні застосування вказаних покарань та примусових заходів виховного характеру є звичайною практикою Європейських країн, що випливає з ряду міжнародно-правових актів, досліджених і проаналізованих нами в роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

2. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду від 16 квітня 2004 року № 5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14

4. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2012. 20 с.

5. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-17. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

7. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-19. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 6. Ст. 35.

9. Про організацію діяльності спеціальних навчально-виховних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859 URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF

10. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03

REFERENCES

1. Family Code of Ukraine : Law of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

2. On the practice of applying legislation by courts of Ukraine in cases involving crimes by minors : Resolution of the Plenum of the Supreme Court dated April 16, 2004 No. 5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text

3. Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14

4. Konovalova A. Yu. Types of punishments for minors under the criminal law of Ukraine : autoref. thesis ... candidate law Sciences: 12.00.08 / National law Acad. of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Kharkiv, 2012. 20 p.

5. Mitrofanov I. I. The general part of the criminal law of Ukraine : ed. manual Odesa : Phoenix, 2015. 576 p.

6. Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 04/13/2012 No. 4651-17. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

7. On probation : Law of Ukraine dated February 5, 2015 No. 160-19. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

8. About bodies and services for children and special institutions for children : Law of Ukraine dated January 24, 1995 No. 20/95-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 1995. No. 6. Art. 35.

9. On the organization of activities of special educational institutions for children and adolescents who need special educational conditions : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 13, 1993 No. 859. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF

10. Judicial practice in cases involving the crimes of minors and their involvement in criminal activity. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03

H. V. Lel, V. Yu. Iskovych. PECULIARITIES OF CRIMINAL LIABILITY OF MINORS UNDER THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The peculiarities of criminal responsibility and punishment of minors, defined in the Criminal Code of Ukraine, are considered. Statistical data on the number of criminal offenses committed by persons aged 14 to 18 over the past five years were analyzed. A comparative legal description of the punishments that can be applied by the court to a minor found guilty of a criminal offense is given. Attention is paid to the legislative regulation of issues related to exemption from criminal liability and punishment with the use of coercive measures of an educational nature. Proposals made on this basis to improve the norms of the current Criminal Code of Ukraine, taking into account national experience, judicial practice, experience of other states, as well as international standards in the field of protection of the rights of minors, are presented.

The relevance of having a separate section in the General part of the Criminal Code of Ukraine on the specifics of criminal responsibility and punishment of minors has been confirmed, which allows, when solving issues of bringing minors to criminal responsibility, to take into account the peculiarities of their mental development, upbringing, reasons and conditions that contributed to the commission of criminal offenses, and appoint legal and just punishment. The main trends in the resolution of criminal cases by courts during the commission of criminal offenses by minors have been determined. The difficulties that arise when imposing certain types of punishments on minors are outlined. Based on the study of judicial practice, the ineffectiveness of exempting minors from punishment with the use of coercive measures of an educational nature in the form of transferring minors to the supervision of parents or persons who replace them, or to the supervision of a pedagogical or labor team with their consent, as well as individual citizens at their request, is indicated , because in this case, a minor who has committed a criminal offense does not receive all the necessary educational measures and, as a result, continues a criminal lifestyle.

Based on the results of the analysis, relevant generalizations were made. Further directions for improving the current Criminal Code of Ukraine with the aim of optimizing and humanizing criminal punishments for minors are proposed.

Key words: *minor, criminal responsibility, punishment, exemption from criminal responsibility, exemption from punishment, coercive educational measures.*

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2023 року

УДК 343.9.01
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.183-190

М. В. Омельян,
аспірант,
Державний податковий університет
e-mail: omelanmaksim@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-2095-0754

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою дослідження *є проведення аналізу поглядів різних учених на характеристики особи злочинця, який вчиняє злочини у сфері господарської діяльності, проаналізовано звіт Генеральної прокуратури України за 2023 року щодо вчинення господарських злочинів. Досліджено соціальні, демографічні, психологічні та кримінально-правові ознаки структури особи злочинця у сфері господарської діяльності. Запропоновано нову характеристику злочинця у господарській сфері з огляду на окремі приклади останньої судової практики. Основною* ***проблемою*** *встановлено слабкий рівень розкриття кримінальних проваджень, які пов'язані із злочинами у сфері господарської діяльності, що також є причиною формування значної кількості осіб, що посягають на захищені Розділом VII Кримінального кодексу України суспільні відносини, з огляду на аналіз Звіту Бюро економічної безпеки.* ***Результат дослідження*** *являє собою нову характеристику портрета особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Характерною ознакою цього кримінологічного дослідження є те, що, залежно від скоєного кримінального правопорушення, можуть суттєво змінюватись особливості портрета злочинця, тому такий аналіз було проведено щодо кожного кримінального правопорушення окремо. Загалом кількість чоловіків, що здійснюють такі кримінальні правопорушення, становить 70 %, що значно більше за жінок.*

Ключові слова: *кримінологічна характеристика, злочинець, кримінальні правопорушення, структура особи злочинця, злочинність, запобігання, правоохоронні органи.*

Постановка проблеми. У кожній державі, незалежно від особливостей її політико-територіального та адміністративно-територіального устрою, форми правління, історичних, національних та інших особливостей, вчиняються злочини у сфері господарської діяльності. Такі злочини є не менш небезпечними, ніж злочини проти особи або злочини у сфері національної безпеки, оскільки посягають у кінцевому підсумку на економіку держави, що є основним фундаментом її існування. Зазначені

© Омельян М. В., 2023

злочини характеризуються високим рівнем латентності та складністю доказування і стають фактором нестабільності економіки, недовіри іноземних інвесторів і негативних рейтингів держави. Економічні злочини також відомі широкому загалу як злочини «білих комірців», оскільки особа злочинця має додаткові характеристики, зокрема рівень інтелектуального розвитку вище середнього та схильність до пошуку суперечностей чи прогалин у законодавстві з метою розробки своїх «схем». Для оперативного та водночас ефективного розкриття злочинів у господарській сфері необхідно досконало розуміти природу злочинця. Також зазначенні знання можуть слугувати для розробки способів і методів профілактики злочинності у господарській діяльності.

Аналіз літератури з проблеми дослідження. Особу злочинця вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені-кримінологи, серед яких А. Ф. Зелінський, Ю. М. Антонян, Я. І. Гілінський, П. С. Дагель, О. М. Яковлев. Кримінологічні характеристики осіб, які вчинили злочини у сфері господарської діяльності, досліджували А. М. Бойко, В. М. Попович, С. В. Степашин тощо.

Мета статті. Дослідити теоретичні та практичні особливості природи злочинця у сфері господарської діяльності, наданні кримінологічної характеристики таких осіб для ефективного розкриття та запобігання зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Господарською діяльністю є одна із визначальних сфер економіки держави. Між окремими видами господарської діяльності має існувати тісний нерозривний зв'язок із метою сталого функціонування економічного механізму. Для досягнення найбільшої ефективності у процесі роботи господарського механізму будь-якої правової держави встановлюється певний порядок здійснення господарської, зокрема підприємницької діяльності. Будь-які дослідження особи злочинця у сфері господарської діяльності нерозривно пов'язані із нормативними складами таких злочинів та їх ознаками. Родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності виступає нормальна господарська діяльність, яка відповідає чинним законодавчим нормам. З об'єктивної сторони більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчиняються шляхом дії (зайняття забороненими видами господарської діяльності та ін.), деякі злочини характеризуються бездіяльністю (наприклад, ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, ухилення від повернення виручки в іноземній валюті тощо). Частина злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК України, належить до злочинів із формальним складом. Такі злочини визнаються закінченими незалежно від наступу суспільно небезпечних наслідків, тобто з моменту скоєння вказаних у диспозиції діянь (наприклад, зайняття забороненими видами господарської діяльності). Переважно суб'єктивна сторона господарських злочинів характеризується умисною формою вини. Суб'єктами злочинів у сфері господарської діяльності виступають особи, які досягли 16-річного віку, яких можна поділити на три категорії: 1) спеціальні суб'єкти (посадові особи, працівники торгівлі тощо); 2) спеціально визначені суб'єкти (власник юридичної особи тощо); 3) будь-яка інша особа, яка не виконує визначені господарські зобов'язання (особа, яка повинна сплачувати податки тощо). Залежно від видового об'єкта посягання злочини у сфері

господарської діяльності поділяють на групи: а) злочини у сфері підприємницької діяльності (стст. 201, 205–206, 213 КК України); б) злочини у бюджетній сфері (стст. 210, 211 КК України); в) злочини у сфері приватизації (ст. 233 КК України); г) злочини у фінансовій і банківській сфері (стст. 199, 200, 209, 222–224 КК України); д) податкові злочини (стст. 204, 212, 216 КК України); е) злочини у сфері конкуренції (стст. 228–232 КК України); ж) злочини у сфері обслуговування (ст. 227 КК України) тощо. Тобто злочинець у сфері господарської діяльності здебільшого належить до специфічної соціальної групи і діє умисно, розуміючи характер своїх дій та їх наслідки.

Вивчення особи злочинця та надання йому кримінологічної характеристики завжди було однією із пріоритетних цілей кримінології. Характеристики та мотиви суб'єкта вчинення злочину виступають важливою частиною об'єктивної сторони кримінально караного діяння. Серед учених криміналістів цьому приділено чимало уваги.

Зокрема, деякі науковці вважають, що особу злочинця варто розглядати як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, які певною мірою притаманні особам, винним у злочинній діяльності певного типу [2, с. 128]. На нашу думку, із цим твердженням важко не погодитись, однак водночас варто зауважити, що на психологічний портрет злочинця у сфері господарської діяльності також суттєво впливають інші фактори, такі як сфера діяльності, посадове становище, матеріальний стан тощо.

І. Богатирьов, аналізуючи характеристики злочинця, зазначає, що наскільки людина має відповідати за свою поведінку та свої вчинки, настільки можемо прогнозувати її схильність до вчинення кримінального правопорушення. Іноді внутрішня потреба в самостійності, незалежності породжує в людині правовий нігілізм, спонукає до збагачення за рахунок інших людей, що стає нормою життя [5, с. 76]. Усе зазначене, на думку науковця, і є рушійною силою для вчинення певного злочину. Це твердження має доволі суперечливий характер, оскільки безліч самостійних людей не стають на слизький шлях злочинної діяльності, а є добропорядними й активними членами суспільства.

Зі свого боку науковець І. М. Даньшин розглядає особу злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних ознак та соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, що об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному кримінальному правопорушенні під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища [1, с. 117]. На нашу думку, зазначене визначення є більш повним для характеристики особи злочинця у сфері господарської діяльності, оскільки враховує вплив зовнішніх факторів на особу злочинця.

Отже, з метою багатогранного розкриття досліджуваного поняття доцільно навести власне визначення особи злочинця у сфері господарської діяльності: це – особа, яка хоча й обізнана з вимогами закону, однак має незадовільний рівень правосвідомості та деформоване відчуття правової відповідальності, переважно розраховує на «обхід закону» та за наявності сприятливих соціально-економічних умов і можливості вчинення злочину свідомо здійснює його здебільшого з корисливих мотивів.

Щоб більш детально дослідити характеристики осіб, які вчиняють господарські злочини, доцільно також звернутись до офіційно оприлюднених статистичних даних.

Відповідно до звіту про результати роботи Національної поліції за 2022 р. було зареєстровано 2,6 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Викрито 7,9 тис. службових злочинів, з яких 2,1 тис. – факти отримання неправомірної вигоди [3, с. 11].

За статистичними даними, що оприлюднені Офісом Генерального прокурора України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх розслідування за січень-листопад 2023 року, всього зареєстровано 4 712 кримінальних правопорушень господарській сфері. З них у 1 412 випадках уже повідомлено про підозру і 1 574 справ направлено до суду з обвинувальними актами [4, с. 1]. Тобто розслідування щодо визначених підозрюваних близько 30 % справ затягується та досі триває з різних причин, а 36 % справ ще навіть не визначено підозрюваних. Вказані факти свідчать про складний характер таких злочинів і досить високий інтелектуальний рівень злочинців, які використовують усі можливі заходи для затягування слідства та відведення від себе підозри.

Згідно з аналогічним звітом усього поліцією за січень-жовтень 2023 року обліковано 2 298 кримінальних правопорушень у господарській сфері, у 1 105 повідомлено про підозру, а 814 направлено до суду з обвинувальним актом, а Бюро економічної безпеки 2023 року розслідує факти вчинення 1 551 кримінального правопорушення у цій сфері, з яких 215 проваджень – з підозрою, а 162 провадження направлено до суду (з них 128 з обвинувальним актом). Здійснюючи порівняння наведених даних із даними, які були зафіксовані 2022 року, то загалом зареєстровано 3 368 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, з яких у 1 391 випадку було вручено підозру, а до суду спрямовано 1 152 кримінальних провадження [2, с. 1]. Отже, спостерігається загальна тенденція із збільшення кількості господарських злочинів під час воєнного стану, що зумовлено загальним спадом економіки, відсутністю відчуття стабільності та суттєвим рухом трудових і підприємницьких ресурсів у напрямі релокації до інших країн, що додає відчуття безкарності на території, яку залишають із різних причин.

Також красномовним є факт, що із зіставлення, наприклад, загальної кількості скоєних злочинів у сфері господарської діяльності, які розслідувались органами Національної поліції 2022 р., а саме 2 613 кримінальних справ, лише у 157 випадках особи вчиняли такий злочин повторно [3, с. 2], тобто у 6 % випадків, а в січні-листопаді 2023 р. із 2 558 облікованих кримінальних справ лише 88 повторних злочинів [5, с. 2], що становить 3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінально караних діянь. Зазначені статистичні дані дають змогу зробити висновок, що все більше громадян уперше залучаються до злочинної діяльності у сфері господарювання, на що також впливають вищевказані нами фактори.

Варто зазначити, що у кримінологічній науці наявні декілька підходів до визначення ознак особи злочинця, які, зокрема, можна застосовувати під час дослідження осіб, які вчинили господарські злочини. Деякі учені-кримінологи формування структури особи-злочинця пропонують визначати за такими групами ознак: 1) соціально-рольові

(оточення, сімейні, виробничі та цивільні відносини); 2) соціально-демографічні (стать, вік, освіта, соціальний стан, професія тощо); 3) морально-психологічні (світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, психічні особливості тощо); 4) кримінально-правові (мотиви злочину тощо) [1, с. 24].

Натомість О. Джужа наголошує, що, розкриваючи сутність особи економічних злочинців, усі наявні ознаки можна звести до трьох основних груп: 1) ставлення до різноманітних соціальних цінностей, трудових обов'язків, ставлення до власності в умовах формування нових економічних відносин; 2) характер і соціальна значимість потреб особи, інтересів, установок і засобів їх задоволення (легальні, неправомірні, кримінальні); 3) самовиправдання того, що злочинна діяльність є корисною для інтересів бізнесу та суспільства [1, с. 75].

На нашу думку, для повного та всебічного дослідження особи злочинця у сфері господарської діяльності важливим є розкриття його психологічних рис і звичних моделей поведінки. На жаль, на сьогодні у криміналістиці не розроблені конкретні методики дослідження психологічних особливостей злочинця.

Вважаємо, що дослідження психологічних особливостей особи злочинця потребує фахового та комплексного підходу, який полягає у встановленні взаємозв'язку між різними елементами оточення особи і характеристиками самої особи. Так, враховуючи один із соціально-демографічних показників як галузь занять злочинця у сфері господарської діяльності, з огляду на аналіз доступної судової практики варто зробити висновок про їх ставлення до закону, як до недосконалого інструменту та перебільшення власних здібностей та впливів, що негативно відбиваються на розвитку їх особистості. Така спотворена життєва позиція призводить до відчуття безкарності та небажання зупинятись у своїй злочинній діяльності.

Досліджуючи судові рішення у відповідній категорії справ, варто підсумувати, що у них містяться обмежена інформація щодо морально-психологічних властивостей і рис злочинців у сфері господарської діяльності. Риси психологічного портрета такого злочинця можливо окреслити лише з наявних у вироках фактичних обставин справи.

Так, наприклад, у постанові Верховного Суду від 06.12.2023 щодо справи № 751/6681/21 у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 32020270000000004, за обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК України, суд погодився з висновком, що директору ТОВ «М» було достеменно відомо про необхідність оформлення правовстановлюючих документів на земельну ділянку та сплати за землю. Неоформлення правовстановлюючих документів визначено як спосіб ухилення від сплати обов'язкового платежу. Умисні дії директора були направлені саме на ухилення від сплати за землю та з урахуванням суми, що нарахована за фактичне використання цієї земельної ділянки, яка є особливо великим розміром, за вказані дії передбачена кримінальна відповідальність за ст. 212 КК України [7]. Тобто злочинець, який належить до найвищої ланки управління підприємством та ознайомлений і розуміє вимоги чинного законодавства, не вчиняє жодних необхідних, згідно із законом дій та

розраховує, що шляхом використання схеми ухилення від сплати за землю шляхом неоформлення правовстановлюючих документів буде можливість уникнути сплати податку та відповідальності.

В іншому вироку Шевченківського районного суду м. Київ від 23.10.2023 щодо справи № 761/31966/15-к особа, діючи за попередньою змовою із групою осіб, вступила у злочинну змову з директором ТОВ «Є». Згідно із наперед розробленим планом, спрямованого на умисне ухилення від сплати податків, злочинці визначили розподіл ролей між учасниками злочинної групи, ознайомивши всіх з деталями виконання послідовності злочинних дій. За задумом злочинці повинні були: оформити ряд удаваних угод та інших первинних бухгалтерських документів щодо постачання для ТОВ «Є» товарно-матеріальних цінностей з боку ТОВ «О», підконтрольного злочинній групі, створеного та зареєстрованого на «підставну» особу; документально створити видимість правомірності отримання грошових коштів і проведення розрахунків із постачальником за товар; здійснити перерахування грошових коштів на рахунки зазначеного підприємства начебто за товар; отримати готівкові грошові кошти з банківського рахунку підконтрольного їм підприємства та передати їх директору ТОВ «Є» з утриманням відсотків за надані послуги. Отже, розробивши схему нібито правомірних дій, розподіливши ролі, злочинці реалізували свої наміри, розраховуючи, що видимість законності дозволить уникнути відповідальності, та багаторазово вчиняли кримінально карані діяння.

Висновки. Зважаючи на виклики воєнного стану, злочинність у сфері господарської діяльності все більше проявляє себе. Як наслідок економічної нестабільності, процвітає давня ідеологія про «збагачення будь-якою ціною». Сучасна злочинність у сфері господарювання в Україні є наслідком, зокрема, недосконалості правового регулювання під час переходу держави до ринкової економіки, відсутності та корумпованості контрольної ланки в державі.

Щодо кримінально-правових характеристик структури особи злочинця у сфері господарювання, то тут варто виокремити особливості мотиву: виключно корисливий, спрямований на власне збагачення будь-яким шляхом, діяння вчиняється із достатнім усвідомленням протиправності і розумінням нормативного регулювання чинних правил ведення господарської діяльності, злочинам притаманне планування до дрібниць та вигадування різнопланових «схем» обходу закону.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: особливості кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2014. № 1. С. 169–175.

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-листопад 2023 р. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 р. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

4. Звіт про результати роботи Національної поліції за 2022 р. URL : https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf

5. Курс кримінології: особлива частина : підручник. У 2-х кн. / М. В. Корнієнко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

6. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 352 с.

7. *Ухвала у справі* № 751/6681/21 *(провадження* № 51-5278 км 23*)*. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2023. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115445746

REFERENCES

1. Dudorov, O. O. (2014). Zlochyny u sferi hospodar-s'koyi diyal'nosti: osoblyvosti kryminal'noyi vidpovidal'nosti [Crimes in the field of economic activity: features of criminal responsibility]. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrayiny*, 1, 169–175.

2. Yedyny zvit pro kryminal'ni pravoporushennya za sichen-lystopad 2023 r. [Unified report on criminal offenses for January-November 2023]. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

3. Yedyny zvit pro kryminal'ni pravoporushennya za sichen-hruden 2022 r. [Unified report on criminal offenses for January-December 2022]. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

4. Zvit pro rezultaty roboty Natsional'noyi politsiyi za 2022 r. [Report on the results of the National Police for 2022]. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf

5. Korniyenko, M. V., et al. (Eds.). (2001). Kurs kryminolohiyi: osoblyva chastyna : pidruchnyk [Course of criminology: special part: textbook]. Kyiv : Yurinkom Inter. 480 p.

6. Bohatyrova, I. G., & Topchiya, V. V. (Eds.). (2018). Kryminolohiya : pidruchnyk [Criminology: textbook]. Kyiv : VD "Dakor". 352 p.

7. Ukhvala u spravi №751/6681/21 (provadzhennia № 51-5278 km 23). Kasatsiinyi kryminalnyi sud u skladi Verkhovnoho Sudu / Yedynyj derzhavnyj reyestr sudovykh rishen. 2023. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115445746

M. V. Omelyan. CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT CRIMES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITIES

The purpose *of the study is to analyze the views of various scientists on the characteristics of the criminal individual who commits crimes in the field of economic activity. The report of the General Prosecutor's Office of Ukraine for 2023 regarding the commission of economic crimes was analyzed. The social, demographic, psychological, and criminal-legal features of the criminal's personality structure in the field of economic activity have been researched. A new characteristic of the criminal in the economic sphere has been proposed, considering individual examples of recent judicial practice.*

The main problem *identified is the weak level of criminal proceedings disclosure related to crimes in the field of economic activity, which also contributes to the formation of a large number of individuals encroaching on the social relations protected by Section VII of the Criminal Code of Ukraine, based on the analysis of the Report of the Bureau of Economic Security.* ***The results*** *of the study are a new characterization of the portrait of an individual committing criminal offenses in the field of economic activity. A characteristic feature of this criminological study is that, depending on the committed criminal offense, the characteristics of the criminal's portrait can significantly change; therefore, such analysis was conducted for each criminal offense separately. Overall, the number of men committing such criminal offenses is 70 %, which is significantly more than women.*

Key words: *criminological characteristics, criminal, criminal offenses, structure of the criminal's personality, crime, prevention, law enforcement agencies.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року

УДК 343.98
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.191-199

Я. С. Чорноіван,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інститут права,
Державний податковий університет
e-mail: yana_chornoivan@ukr.net
ORCID ID 0009-0002-8932-4839

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Стаття спрямована на глибоке дослідження особливостей проведення допитів неповнолітніх у кримінальних провадженнях з метою обґрунтування юридичної та психологічної характеристики цього процесу. Автор визначає своє завдання у формуванні системи методичних прийомів, спрямованих на покращення взаємодії з неповнолітніми обвинувачуваними під час допиту.

У статті детально досліджено методи, спрямовані на встановлення психологічного контакту з неповнолітнім та запобігання можливих добросовісних помилок у його показаннях. Значна увага приділяється нейтралізації конфліктних ситуацій під час допиту, наголошуючи на важливості забезпечення об'єктивності та достовірності отриманих від неповнолітніх свідчень. Дослідження розширює розуміння процесу допиту неповнолітніх, вносячи практичні рекомендації для поліпшення процедур та забезпечення дотримання їхніх прав під час участі у кримінальних провадженнях. Зазначається важливість цих заходів для створення справедливого та ефективного судочинства, що враховує особливості взаємодії із неповнолітніми у правовому контексті. Крім того, стаття висвітлює важливі аспекти етичної поведінки під час допиту неповнолітніх, розглядаючи питання конфіденційності та захисту дитячих прав. Автор надає аналіз впливу психосоціального контексту на допит і пропонує стратегії для забезпечення безпеки та психічного благополуччя неповнолітніх під час цього процесу.

Такий підхід до дослідження відкриває нові можливості для створення більш ефективних і гуманних підходів до взаємодії із неповнолітніми. Додатково стаття аналізує вплив соціуму на допит неповнолітніх, розглядаючи важливість адаптації підходів до різних соціокультурних середовищ. Також акцентується увага щодо покращення комунікації та забезпечення психологічної підтримки під час допиту неповнолітніх.

Ключові слова: *допит, неповнолітня особа, кримінальне правопорушення, слідча дія, психологічні особливості допиту, тактика допиту неповнолітніх, психологічний контакт.*

© Чорноіван Я. С., 2023

Постановка проблеми. Допит неповнолітньої особи є однією із найважливіших слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Він дозволяє отримати від неповнолітнього важливі відомості про обставини кримінального правопорушення, які можуть мати вирішальне значення для його розкриття та розслідування. Його важливість полягає у можливості отримання від неповнолітнього значущих відомостей щодо обставин кримінального правопорушення, які мають вирішальне значення для його ефективного розкриття та подальшого розслідування. Основні аспекти цього процесу вимагають уваги і врахування для забезпечення ефективності, адекватності та захисту прав неповнолітнього обвинувачуваного. Особливості допиту неповнолітніх обумовлені віковими, фізіологічними, психологічними, психосоціальними факторами та процесуальним статусом у кримінальному провадженні.

Із вікового погляду неповнолітні поділяються на малолітніх (від 4 до 14 років) і неповнолітніх (від 14 до 18 років) [1]. Малолітні мають недостатньо розвинене мислення, пам'ять, увагу, тому вони не завжди можуть правильно сприймати та запам'ятовувати події, що сталися. Неповнолітні мають більш розвинене мислення, але вони все ще схильні до фантазування, навіювання, емоційних перепадів. Із фізіологічного погляду неповнолітні мають більш слабкий організм, ніж дорослі, тому вони більш схильні до стомлення, нервового перенапруження. Із психологічного погляду неповнолітні мають більш розвинену емоційну сферу, ніж дорослі. Вони більш емоційні, чутливі, схильні до впливу на їх поведінку емоцій. Із психосоціального погляду неповнолітні схильні до впливу на їх поведінку батьків, учителів, однолітків. Вони можуть бути зацікавлені у тому, щоб приховати правду, щоб не образити або не розчарувати когось із близьких.

Процесуальний статус неповнолітньої особи, яка є учасником кримінального провадження, також має свої особливості. Неповнолітні мають право на участь у провадженні їхніх законних представників, педагога, психолога [2]. Допит неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога чи психолога, а за потреби – лікаря. Враховуючи особливості допиту неповнолітніх, слідчий повинен правильно підготуватися до нього. Підготовка до допиту включає в себе вивчення матеріалів кримінального провадження, ознайомлення з оперативно-розшуковими даними, збирання відомостей про особистість неповнолітнього, вивчення спеціальних питань. Під час допиту слідчий повинен дотримуватися певних тактичних прийомів, які дозволять йому отримати від неповнолітнього правдиві показання. Допит неповнолітньої особи є складною слідчою (розшуковою) дією, яка вимагає від слідчого глибоких знань криміналістики, психології, педагогіки. Правильне проведення допиту неповнолітньої особи дозволить отримати від нього важливі відомості, які можуть сприяти розкриттю та розслідуванню кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукових джерел виявило, що над розробкою шляхів вирішення проблем, пов'язаних із особливостями проведення допиту неповнолітнього підозрюваного в кримінальному процесі, плідно працювали такі науковці, як: В. О. Коновалова, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, С. Комарков, В. О. Коновалова, О. О. Кочура, С. В. Кузнецова,

О. О. Леві, Г. І. Пичкальова, М. О. Селіванова та інші вчені. Однак допит неповнолітніх під час розслідування кримінальних правопорушень має ряд особливостей, пов'язаних з правовим регулюванням, методикою проведення, психологічним описом.

Метою статті є аналіз особливостей проведення допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень. У статті розглядаються криміналістичні та психологічні аспекти допиту неповнолітніх, а також тактичні прийоми, які можуть бути використані для досягнення успіху у цьому виді слідчої дії. А також детальний аналіз проблем, пов'язаних із допитом неповнолітніх, включаючи питання достовірності отриманих свідчень та виявлення слабкостей у доказовій базі. Крім того, в статті розглядаються психологічні аспекти взаємодії із неповнолітніми обвинувачуваними під час допиту, зокрема сприяння у встановленні психологічного контакту.

Виклад основного матеріалу. Згідно з п. 12 ст. 3 КПК України неповнолітньою є особа, яка не досягла віку повноліття. Особливості допиту неповнолітніх висвітлено в стст. 224, 226, 227 та інших статтях цього Кодексу. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених варто також керуватися п. 1 глави 38 КПК України [3]. На методику проведення цієї слідчої (розшукової) дії впливає правовий статус учасника кримінального провадження, опис вчиненого кримінального правопорушення, вік неповнолітнього, його особистісні особливості. Тактика допиту неповнолітніх включає такі етапи: підготовчий, робочий та етап фіксації. На підготовчому етапі слідчий повинен зібрати якомога більше інформації про неповнолітнього, зокрема про його особистісні дані, сімейні та шкільні стосунки, зв'язки, інтереси. Також варто забезпечити присутність усіх учасників слідчої дії (педагога, психолога, законного представника тощо). У ході робочого етапу відбувається основний інформаційний обмін між учасниками у формі вільної розповіді шляхом постановки питань. Питання до неповнолітнього не повинні наводити на відповідь, їх варто формулювати з урахуванням віку, рівня загального розвитку та психічного стану. Етичні та психологічно правильні питання сприяють ефективній комунікації та встановленню довіри між допитувачем і неповнолітнім обвинувачуваним. Тактичні прийоми, які застосовують під час допиту неповнолітніх, передусім спрямовані на встановлення психологічного контакту. Важливим для налагодження психологічного контакту є вияв турботи про неповнолітнього, демонстрування готовності допомогти йому, розуміння його проблем. Не варто негативно оцінювати деякі риси неповнолітнього, уживати вислови, які принижують його гідність. Допитувач повинен демонструвати готовність надати необхідну допомогу, а також проявляти високий рівень чутливості до його проблем і турбот. Негативна оцінка певних рис чи характеристик неповнолітнього може впливати на його психічний стан та негативно позначитися на ефективності допиту. Тому важливо уникати використання приниженої мови чи висловів, які можуть порушити його гідність. Замість цього допитувач має підходити до неповнолітнього з повагою, створюючи атмосферу взаєморозуміння та співпраці. Додатково позитивне ставлення до дитини й активне слухання її поглядів допомагають встановити емоційний зв'язок. Забезпечення конфіденційності та створення довірчого середовища важливо для того, щоб

неповнолітній відчував зручність і безпеку у висловленні своїх думок та переживань під час допиту. Такі підходи виявляються не лише етичними, але й ключовими для успішного здійснення допиту неповнолітніх, забезпечуючи водночас необхідний рівень довіри та співпраці між допитувачем і дитиною. Тому досить необхідним є ґрунтовне вивчення особистості неповнолітнього, обставин його життя, ставлення до предмета допиту й осіб, яких можуть стосуватися його показання, його психічний стан. Варто додати, що тактика допиту неповнолітніх залежить від багатьох факторів, зокрема:

- **віку допитуваного.** Діти дошкільного віку можуть бути більш довірливими та відкритими, ніж старші діти й підлітки. Вони також можуть бути більш чутливими до емоційних впливів;
- **процесуального статусу допитуваного.** Свідки та потерпілі можуть бути більш співпрацюючими, ніж підозрювані;
- **соціальної позиції допитуваного.** Діти з міцними сімейними зв'язками можуть бути більш схильними до співпраці, ніж діти із неблагополучних сімей;
- **відчуття допитуваного до правоохоронних органів.** Діти, які довіряють правоохоронним органам, можуть бути більш співпрацюючими, ніж діти, які не довіряють їм;
- **зацікавленості допитуваного в досягненні завдань кримінального провадження.** Діти, які хочуть допомогти правосуддю, можуть бути більш співпрацюючими, ніж діти, які не хочуть допомагати.

Варто зазначити, що навіть під час дотримання певних правил допиту та встановлення контакту із неповнолітньою особою не треба виключати фактор значної ймовірності отримання перекрученої інформації від неповнолітнього допитуваного. Неповнолітні, залежно від ряду факторів, можуть відповідати на питання або надавати свідчення, які відображають їхні власні перекручені уявлення, психологічний стан чи навіть впливовість зовнішніми факторами. Наприклад, неповнолітні можуть бути більш схильні до впливу з боку батьків, вчителів чи друзів. Їх емоційний стан та ступінь стресу можуть також впливати на сприйняття подій і здатність чітко та об'єктивно висловлювати свої думки. Також важливо розуміти, що дитина може відчувати тиск або страх у зв'язку із процесом допиту. Це може призвести до вираження бажаних або приховування небажаних даних відповідно до її уявлень про те, що є «правильним» чи «неправильним». Варто враховувати можливість впливу зовнішніх факторів, таких як соціальне середовище та медійний вплив, на формування поглядів неповнолітнього і його сприйняття подій. З усім цим на увазі допитувачеві варто підходити до отриманої інформації з обачливістю, завжди здатним оцінювати її в контексті та розглядати можливі фактори впливу. Постійна готовність переглядати і перевіряти отриману інформацію сприяє більш об'єктивному розумінню ситуації та дозволяє уникнути можливих перекручень чи неправильностей, що можуть виникнути під час допиту неповнолітніх осіб. Дізнавач повинен бути готовим до будь-яких ситуацій, а також має вміти їх розпізнавати, діагностувати та попереджати. Тому для якісного виконання поставлених завдань слідчий має володіти психологічними знаннями. Із криміналістичного та психологічного погляду складання розгорнутого плану допиту є

одним із найважливіших етапів підготовки до цієї слідчої (розшукової) дії. Тому план повинен містити такі елементи:

- цілі допиту. *Що саме слідчий хоче з'ясувати під час допиту?;*
- перелік питань, які необхідно поставити. *Питання мають бути продуманими, щоб отримати максимально точну та об'єктивну інформацію;*
- послідовність питань. *Питання варто ставити в такій послідовності, щоб забезпечити поступове розкриття всієї необхідної інформації.*

Якщо дізнавач погано орієнтується в цій інформації, у нього буде відсутнє почуття впевненості під час проведення допиту. Недостатня обізнаність, невпевненість, безпорадність у відшуканні потрібних відомостей у матеріалах кримінального провадження знижують якість допиту й негативно позначаються на встановленні психологічного контакту з допитуваним. Крім того, для неповнолітнього важливо, щоб представник правоохоронних органів викликав повагу, був авторитетним. Це означає, що дізнавач повинен бути доброзичливим, уважним, розуміючим та готовим допомогти. Науково обґрунтований і практично орієнтований підхід до вивчення матеріалів кримінального провадження допомагає дізнавачу не тільки забезпечити високу якість допиту, але і створити сприятливі умови для встановлення довіри та психологічного контакту з неповнолітнім обвинувачуваним. Такий підхід сприяє ефективній роботі правоохоронних органів, а також забезпечує дотримання прав та інтересів дитини під час кримінального провадження.

Що стосовно впливу фактору віку неповнолітнього, то це є одним із найголовніших чинників особливостей допиту, як і зазначалося вище, тому варто визначити, що, на думку науковців, малолітні можуть бути уважними й зосередженими певний проміжок часу, тому тривалість допиту не повинна перевищувати 15 хвилин для дітей до 7 років і 1 години для дітей до 14 років [4]. Діти 5–7 років можуть бути уважними впродовж 15 хвилин, 7–10 років – приблизно 20 хвилин, 10–12 років – приблизно 25 хвилин, старше 12 років – приблизно 30 хвилин. Допит неповнолітніх доцільно проводити впродовж не більше однієї години, а дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, відповідно, – не більше 20 та 30 хвилин. З урахуванням психофізіологічного чинника не бачимо необхідності, а отже, і можливості подовження визначеного законом часу для допиту неповнолітнього підозрюваного. Навпаки, через емоційний стан дитини, цей час можна скоротити.

Спілкуючись із неповнолітнім, дізнавач не лише сприймає словесну інформацію, а й спостерігає за очима, тембром голосу, інтонацією, мімікою та жестами. Розуміння невербальної інформації може покращити та полегшити процес і можливості розслідування кримінальних проступків.

Під час проведення допиту неповнолітнього бажано здійснювати відеозапис, оскільки він забезпечує такі переваги:

1. **Полегшення проведення процесуальної дії.** Відеозапис дозволяє зафіксувати всі події, що відбувалися під час допиту, зокрема й невербальну поведінку допитуваного. Це дозволяє уникнути розбіжностей у показаннях допитуваного та інших учасників процесу.

2. **Забезпечення об'єктивності та повноти інформації.** Відеозапис дозволяє детально вивчити показання допитуваного, що може бути корисно для розслідування кримінального правопорушення.

3. **Забезпечення захисту прав неповнолітнього.** Відеозапис може бути використаний для захисту прав неповнолітнього, наприклад у разі виникнення підозри в тому, що він був підданий тиску або психологічному впливу під час допиту.

За потреби до пояснення змісту відеозапису може бути залучено відповідного спеціаліста, наприклад психолога або судового експерта. Психолог може допомогти розшифрувати невербальну поведінку допитуваного, а судовий експерт – надати експертну оцінку відеозапису [5].

Психологія спілкування дізнавача та неповнолітнього як учасника допиту (свідка, потерпілого, підозрюваного) передбачає застосування всіх способів комунікації. На практиці використовують ряд прийомів щодо встановлення й підтримання психологічного контакту. Дізнавач під час спілкування з неповнолітнім має застосовувати «методику контактної взаємодії», реалізація якої відбувається згідно з певними стадіями. Для подолання опору неповнолітнього під час допиту дізнавач може застосовувати такі прийоми психологічного впливу:

- використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного. Цей прийом полягає в тому, що дізнавач, використовуючи свої знання про психологію, намагається знайти точки дотику із допитуваним, знайти спільні інтереси та цінності. Це допоможе встановити довірчий контакт і створити атмосферу співпраці;
- створення стану емоційної напруженості. Цей прийом може бути ефективним у разі, коли допитуваний не дає правдивих показань. У такому разі дізнавач може використовувати різні прийоми, щоб викликати у допитуваного почуття страху, тривоги або сорому. Це може допомогти подолати опір та отримати необхідну інформацію, проте не в конфліктних ситуаціях, адже це може тільки загострити процес допиту;
- використання ефекту раптовості. Цей прийом полягає в тому, що дізнавач несподівано для допитуваного наводить факти або обставини, які підтверджують неправдивість його показань. Це може бути ефективним, оскільки раптово подана інформація може застати допитуваного зненацька і змусити його переглянути свою позицію;
- допущення легенди. Цей прийом полягає у тому, що дізнавач створює для допитуваного видимість того, що він знає більше, ніж він насправді знає. Це може бути ефективним, оскільки допитуваний може почати відчувати, що йому не вийде брехати;
- вільна розповідь. Цей прийом полягає в тому, що дізнавач дозволяє допитуваному розповісти свою історію у вільній формі. Це може бути ефективним, оскільки допитуваний може ненавмисно видати важливу інформацію [6].

Варто зазначити, що залучення неповнолітнього до процесу допиту має бути поступовим і диференційованим з урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

По-перше, необхідно створити атмосферу довіри та безпеки. Дізнавач повинен бути доброзичливим, уважним і розуміючим. Він повинен дати дитині можливість освоїтися в новому місці і з новими людьми. По-друге, варто підвищити мотиваційну відповідальність дитини. Дізнавач повинен пояснити дитині, що її показання важливі для розслідування кримінального правопорушення. Він може також розповісти дитині про те, як її допомога може допомогти іншим людям. По-третє, необхідно адаптувати процес допиту до вікових і психологічних особливостей дитини. Діти не здатні до логічної вільної розповіді. Тому необхідно розбити предмет допиту на частини та ставити конкретні зрозумілі запитання, які виключають однакові відповіді. Запитання треба ускладнювати поступово: спочатку доцільно з'ясувати коло осіб, які брали участь у відповідних діях; уточнити обстановку, яку дитина запам'ятала; деталізувати дії, які вона самостійно вчиняла, і лише потім ставити запитання, які конкретизують подію кримінального правопорушення.

Висновки. Допит неповнолітнього – це складний і відповідальний процес, який вимагає від дізнавача високої кваліфікації та професійних навичок, тому для успішного проведення допиту неповнолітнього необхідно дотримуватися певних принципів: забезпечення безпеки та психологічного комфорту неповнолітнього; врахування вікових і психологічних особливостей дитини; застосування ефективних методів отримання інформації. Реалізовуючи особливу тактику допиту неповнолітнього, варто уважно спостерігати за учасником слідчої (розшукової) дії та ретельно фіксувати його емоційні, мімічні та інші невербальні вияви. Це дозволить варіювати тактику допиту, забезпечуючи бажану регуляцію стану допитуваного й динаміку спілкування. Система тактичних прийомів допиту неповнолітнього у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків є типовою. Однак ефективність їх застосування залежить від багатьох факторів, зокрема від психологічних особливостей неповнолітнього допитуваного, його віку, рівня розвитку, інтелектуальних здібностей, а також від обставин, за яких було вчинено кримінальне правопорушення. Важливо зазначити, що застосування деяких тактичних прийомів вимагає від дізнавача високої кваліфікації та професійних навичок. Дізнавач повинен бути впевнений у тому, що він правильно розуміє психологічні особливості неповнолітнього допитуваного та що використовувані ним прийоми не є незаконними або шкідливими. З погляду криміналістики допит неповнолітнього у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це слідча (розшукова) дія, зміст якої полягає в отриманні та фіксації дізнавачем у встановленій формі показань, які містять відомості, що мають значення у кримінальному провадженні, а ось з погляду психології допит неповнолітнього – це процес специфічного спілкування дізнавача з учасником кримінального провадження. Цей процес повинен бути спрямований на встановлення довіри та співпраці з допитуваним, а також на отримання максимально повної і правдивої інформації про обставини кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Дата оновлення: 05.10.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 19.11.2023).

2. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх. WikiLegalAid. URL : http://surl.li/nidrd (дата звернення: 19.11.2023).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 24.08.2023. URL : https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 19.11.2023).

4. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Національний юридичний журнал: теорія і практика. National law journal: teory and practice*. 2016. № 2/1 (18). С. 130–133. URL : http://jurnaluljuridic.in.ua/ archive/2016/2/part_1/30.pdf (дата звернення: 19.11.2023).

5. Осипенко І. П., Пророченко В. В. Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 6. С. 392–395. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/94 (дата звернення: 19.11.2023).

6. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Ûridična psihologìâ. *Interrogation of a Juvenile: Forensic and Psychological Characteristics.* 2021. № 2 (29). URL : https://elar.naiau.kiev.ua/ server/api/core/bitstreams/68531435-9715-4c12-82fa-d6ae0ee6dc25/content (дата звернення: 19.11.2023).

REFERENCES

1. Simeinyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III. Data onovlennia: 05.10.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (data zvernennia: 19.11.2023).

2. Osoblyvosti kryminalnoho provadzhennia shchodo nepovnolitnikh. WikiLegalAid. URL : http://surl.li/nidrd (data zvernennia: 19.11.2023).

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. Data onovlennia: 24.08.2023. URL : https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/4651-17#Text (data zvernennia: 19.11.2023).

4. Hoshovska Y. Dopyt nepovnolitnikh u kryminalnomu provadzhenni na stadii dosudovoho rozsliduvannia. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka. National law journal: teory and practice.* 2016. Nr. 2/1 (18). S. 130–133. URL : http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf (data zvernennia: 19.11.2023).

5. Osypenko I. P., Prorochenko V. V. Vykorystannia mozhlyvostei neverbalnoi informatsii u rozsliduvanni zlochyniv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2019. № 6. S. 392–395. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/94 (data zvernennia: 19.11.2023).

6. Kashpur A. S., Sokyran F. M. Ûridična psihologìâ. *Interrogation of a Juvenile: Forensic and Psychological Characteristics.* 2021. № 2 (29). URL : https://elar.naiau.kiev.ua/ server/api/core/bitstreams/68531435-9715-4c12-82fa-d6ae0ee6dc25/content (data zvernennia: 19.11.2023).

Y. S. Chornoivan. CRIMINAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE INTERROGATION OF A JUVENILE PERSON

The article is aimed at an in-depth study of the peculiarities of the interrogation of minors in criminal proceedings in order to substantiate the legal and psychological characteristics of this process. The author defines his task in the formation of a system of methodical techniques aimed at improving interaction with juvenile defendants during interrogation.

The article carefully examines methods aimed at establishing psychological contact with a minor and preventing possible bona fide errors in his testimony. Great attention is paid to neutralizing conflict situations during interrogation, emphasizing the importance of ensuring the objectivity and reliability of testimony obtained from minors.

The study expands the understanding of the process of questioning minors, making practical recommendations for improving procedures and ensuring that their rights are respected when participating in criminal proceedings. The importance of these measures for the creation of a fair and effective judicial system, which takes into account the peculiarities of interaction with minors in the legal context, is noted. In addition, the article highlights important aspects of ethical behavior during the interrogation of minors, addressing issues of confidentiality and protection of children's rights. The author provides an analysis of the impact of the psychosocial context on interrogation and suggests strategies for ensuring the safety and mental well-being of minors during this process. This approach to research opens up new opportunities for creating more effective and humane approaches to interaction with minors. In addition, the article analyzes the influence of society on the interrogation of minors, considering the importance of adapting approaches to different socio-cultural environments. Attention is also focused on improving communication and providing psychological support during the interrogation of minors.

Key words: *interrogation, minor, criminal offenses, surveillance, psychological characteristics of minors, tactics of minors, psychological contact.*

Стаття надійшла до редколегії 22 листопада 2023 року

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.200-205

І. Є. Швайко,
e-mail: svaikoivan@gmail.com
ORCID ID 0009-0003-6429-2620;
В. І. Скрипець,
Державний податковий університет
e-mail: vpsarev0@gmail.com
ORCID ID 0009-0001-8316-5411

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті досліджено важливу роль кримінального процесу в сучасному суспільстві для забезпечення справедливості та правопорядку, наголошено на важливості дотримання засад, які гарантують права та свободи суб'єктів кримінального процесу і визначають процедурні норми для справедливого та об'єктивного розгляду кримінальних справ. У процесі викладу основного матеріалу було проаналізовано поняття «загальних засад кримінального провадження» у Кримінальному процесуальному кодексі України, вказуючи на їх фундаментальність і принциповість у визначенні кримінального провадження. Виділяється ієрархія засад, які, хоча різняться за характером та змістом правових вимог, утворюють єдину систему, де взаємодія та взаємозв'язок між ними визначають правильне функціонування всієї системи.

У статті докладно описуються загальні засади кримінального процесу, які включають верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повагу до людської гідності тощо. Виділяється важливість дотримання цих засад на різних етапах кримінального провадження та наголошується на їх взаємозв'язку. Не менш важливим під час постановки проблеми зазначається розгляд динаміки розвитку державно-владних інститутів і вплив політики держави на формування та закріплення принципів кримінального провадження в нормах права. Важливою є ідея того, що засади є лише тими ідеями та положеннями, які закріплені в законі.

Стаття підкреслює взаємозалежність та органічний зв'язок між засадами і стадіями кримінального процесу, які спільно формують систему правопорядку. Наголошується на важливості дотримання цих засад на кожному етапі процесу та їх взаємній підтримці для забезпечення правосуддя і справедливого розгляду справ. Загалом у статті робиться загальний висновок про важливість засад кримінального процесу для забезпечення справедливості та правопорядку в сучасному суспільстві, а також їх роль у визначенні норм і процедур кримінального процесу.

Ключові слова: *засади кримінального провадження, кримінальне провадження, гарантії, права і свободи, кримінальний процес, правові норми.*

© Швайко І. Є., Скрипець В. І., 2023

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, де правосуддя і правопорядок мають визначальне значення, кримінальний процес відіграє роль гаранта справедливості та законності. Цей процес базується на загальних засадах кримінального провадження, які визначають процедурні норми і вимоги для забезпечення справедливого та об'єктивного розгляду кримінальних справ. Проте проблема полягає в тому, що не завжди відбувається належне дотримання цих засад на всіх стадіях кримінального провадження, і це може призвести до негативних наслідків прав та свобод громадян, а також для ефективності судової системи. Отже, необхідно ретельно розглянути систему загальних засад кримінального провадження, їх ієрархію та вплив на кожну стадію процесу.

Дослідження цієї проблеми може сприяти подоланню прогалин у правовому регулюванні та забезпеченню єдності процесуальної форми у кримінальному провадженні. Розуміння і вирішення цієї проблеми має важливе значення для подальшого розвитку правової системи та забезпечення справедливості у кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці та практики вже проводили дослідження засад кримінального провадження, зокрема: Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, М. І. Гошовський, М. О. Громов, Ю. М. Грошевий, С. В. Давиденко, Т. М. Добровольська, О. М. Дроздов, Л. Б. Ісмаілова, Г. В. Кудрявцева, Ю. Д. Лівшиць, Л. М. Лобойко, М. А. Маркуш, М. М. Михеєнко, В. В. Навгороцька, О. П. Рижакова, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, М. Л. Якуба, Ю. П. Янович та інші. Проте дослідження цієї теми допомагають вивчати тенденції та зміни в засадах кримінального процесу із часом і зазначати, які нові вимоги або пріоритети виникають у сучасному суспільстві.

Постановка завдання. Мета полягає в ретельному аналізі і вивченні ключових засад, що регулюють проведення кримінальних процесуальних процедур. Це дослідження спрямоване на встановлення того, як саме ці засади сприяють забезпеченню прав та свобод осіб, які стають учасниками кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процес у сучасному суспільстві відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та правопорядку. Під час кримінальних проваджень важливо дотримуватися засад, які гарантують права і свободи суб'єктів кримінального процесу. Ці засади є фундаментальними принципами, що визначають процедурні норми та вимоги, якими має керуватися судова система для забезпечення справедливого й об'єктивного вирішення кримінальних проваджень.

Поняття «загальні засади кримінального провадження» у Главі 2 КПК України свідчить про принциповість і фундаментальність тих положень, на яких має бути засноване кримінальне провадження. У змісті ст. 7 КПК України законодавець уже закріплює «засади кримінального провадження», не вживаючи водночас слово «загальні» [1, с. 132–134].

Засади кримінального провадження є рівнозначними, єдиними, однак між ними існує певна ієрархія. Відрізняючись між собою за змістом і характером правових вимог, засади становлять систему однопорядкових структур, де не існує зв'язків та відношень субординації. Може виникнути думка, що субординаційні зв'язки присутні в загальній

системі діючих у правовій сфері засад, в основі якої лежить диференціація їх на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Така класифікація заснована на відмінності сфер, які регулюють принципи права [2, с. 242–246].

На нашу думку, всі основоположні засади кримінального процесу існують у взаємозв'язку й мають однакову юридичну силу. Проте певні засади є відображенням загальної спрямованості розвитку та функціонування всього кримінального процесу, а інші віддзеркалюють цей напрям більш конкретно.

Так, на думку Л. М. Лобойка, принципи (засади) кримінального провадження – це закріплені у правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження [3, с. 130–167].

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належать: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу й особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження [4].

Недотримання будь-якої із засад кримінального процесу зумовлює порушення інших. Усі вони діють у рамках цілісної системи, де сутність і призначення кожної засади визначається не тільки власним змістом, але й функціонуванням усієї системи. Саме тому, що засади становлять певну систему, вони є рівновеликими та єдиними, оскільки будь-яка система – це насамперед сукупність елементів, що існують в єдності та взаємозв'язку, де недотримання одного з них, безумовно, викликає порушення інших. Тому вони доповнюють один одного, забезпечуючи у такий спосіб належне виконання всієї системи.

М. А. Маркуш слушно свідчить про правові засади у доктрині кримінального процесу як про конституційні цінності, що забезпечують завдання кримінального процесу, захисту прав і законних інтересів суб'єктів кримінального процесу, що беруть у ньому участь. Держава насамперед зобов'язана виходити із пріоритету людської гідності та справедливості [5, с. 73–85].

Розглянемо визначену проблему з погляду динаміки розвитку державно-владних інститутів. Вочевидь стає зрозумілим, що принципи породжуються політикою держави

в галузі правосуддя. Спочатку вони формуються у вигляді ідей, поступово під час правотворчості закріплюються у вигляді норм чинного законодавства. Отже, принципи проходять певні етапи розвитку: виникнення ідей про правосуддя, підготовча робота та відображення ідей у нормах права.

З огляду на вищенаведене можна зробити висновок, що засадами кримінального процесу як галузі права є тільки ті фундаментальні ідеї та положення, які закріплені в законі.

Дискусійними у науці залишаються питання про наявність у кримінальному процесі засад, притаманних окремим стадіям. Взаємозалежність стадій кримінального процесу забезпечується тим, що їх фундамент становлять загальні засади, органічно взаємопов'язані та взаємозумовлені, а тому утворюють певну їх систему як основу різноманітних процесуальних дій і рішень. На нашу думку, не варто вирізняти засади окремих стадій процесу. Більш суттєво було б вказати, що на окремих стадіях провадження процесуальні засади у різні способи діють, виражаються й реалізуються. Засадами є вимоги, які пред'являють до кримінальної процесуальної діяльності, вони обов'язково діють у кожному кримінальному провадженні. Варто погодитись із думкою О. М. Дроздова, що значимість засад як норм керівного й основоположного виду визначає їх імперативний та обов'язковий характер щодо всіх стадій, проваджень й інститутів кримінального процесу. Разом із тим способи і межі дії принципів будуть обумовлені індивідуальними особливостями та властивостями конкретних стадій і проваджень [6, с. 156–167].

Варто зазначити, що не всі засади кримінального провадження виявляються в усіх стадіях однаковою мірою. Так, законність, забезпечення доведеності вини, забезпечення обвинуваченому права на захист повинні діяти на кожній стадії кримінального процесу з його початку і до кінця. Водночас рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін, свободу в наданні ними своїх доказів й у доведенні перед судом їх переконливості, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, обов'язковість рішень суду на стадії досудового розслідування виявляють значно меншою мірою, ніж під час судового розгляду. Що стосується підтримки державного обвинувачення в суді прокурором, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, то ці засади кримінального провадження властиві лише у процесі судового розглядову справи.

Не можна недооцінювати значення засад кримінального провадження. Оскільки значення загальних засад кримінального провадження як норм вищого ступеня нормативності полягає у тому, що вони: 1) виступають гарантією правосуддя; 2) гарантією дотримання прав свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) є підґрунтям для тлумачення норм кримінального процесуального права та подолання прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин (ч. 6 ст. 9 КПК України); 4) є гарантією встановлення законних та обґрунтованих рішень; 5) синхронізують усю систему норм кримінального процесуального права та забезпечують узгодженість кримінальних процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми [7, с. 62].

Висновки. Отже, під засадами кримінального провадження розуміють закріплені в законі політичні та правові ідеї, які відображають демократичну природу кримінального провадження, предмет і метод кримінального процесуального регулювання, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод і законних інтересів особи, порушення яких обов'язково зумовлює настання відповідних юридичних наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мирошниченко Т. М. Загальні засади (принципи) кримінального провадження в системі принципів права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2015. № 35. С. 132–134.

2. Беспалько І. Л. Визначення поняття загальних засад кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право: загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2018. № 5. С. 242–246.

3. Лобойко Л. М. Заходи забезпечення кримінального провадження. Кримінальний процес : навчальний посібник. 2014. С. 130–167.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 24.08.2023 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top (дата звернення: 20.10.2023).

5. Маркуш М. А. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 73–85.

6. Дроздов О. М. Актуальні проблеми реалізації окремих засад кримінального процесу в провадженні за нововиявленими обставинами. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 156–167.

7. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманяни А. Р. Поняття загальних засад кримінального провадження, їх система та класифікація. Кримінальний процес : підручник. 2013. С. 62.

REFERENCES

1. Myroshnychenko T. M. General principles (principles) of criminal proceedings in the system of legal principles. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University.* 2015. № 35. P. 132–134.

2. Bespalko I. L. Definition of the concept of general principles of criminal proceedings. *Entrepreneurship, economy and law: All-Ukrainian scientific and practical economic and legal journal.* 2018. № 5. P. 242–246.

3. Loboyko L. M. Measures to ensure criminal proceedings. Criminal procedure : study guide. 2014. P. 130–167.

4. Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine dated August 24, 2023 No. 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top

5. Markush M. A. Constitutional values as fundamental principles in the criminal process of Ukraine. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine.* 2013. № 6. P. 73–85.

6. Drozdov O. M. Actual problems of implementation of certain principles of criminal law process in the proceedings under newly discovered circumstances. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2014. № 2. P. 156–167.

7. Groshevy Yu. M., Tatsii V. Ya., Nebula A. R. Concept of general principles of criminal proceedings, their system and classification. Criminal process : textbook. 2013. P. 62.

I. E. Shvaiko, V. I. Skrypets. PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS AS A GUARANTEE OF OBSERVANCE OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the significant role of criminal procedure in contemporary society in ensuring justice and the rule of law. It emphasizes the importance of adhering to principles that safeguard the rights and freedoms of subjects in the criminal process while defining procedural norms for a fair and objective adjudication of criminal cases. In the process of presenting the main material, the concept of "general principles of criminal proceedings" in the Ukrainian Criminal Procedure Code is analyzed, highlighting their fundamental nature and the pivotal role in defining criminal proceedings. An emphasis is placed on the hierarchy of these principles, which, although differing in the character and content of legal requirements, collectively form a unified system where interplay and interconnectedness among them determine the proper functioning of the entire system.

The article provides a detailed description of the general principles of criminal proceedings, including the supremacy of the law, legality, equality before the law and the court, respect for human dignity, and others. It underscores the significance of adhering to these principles at various stages of the criminal process and highlights their interdependence. Equally important, the article addresses the dynamic development of state institutions and the influence of government policies on the formulation and consolidation of principles of criminal procedure in legal norms. It emphasizes the idea that principles are only those ideas and provisions enshrined in the law.

The article underscores the interdependence and organic connection between principles and the stages of the criminal process, which jointly shape the legal order system. It emphasizes the importance of adhering to these principles at each stage of the process and their mutual support to ensure justice and a fair trial. The article draws a general conclusion about the importance of the principles of criminal procedure in ensuring justice and the rule of law in modern society, as well as their role in defining norms and procedures in criminal proceedings.

Key words: *principles of criminal proceedings, criminal proceedings, guarantees, rights and freedoms, criminal process, legal norms.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2023. Випуск 4 (13)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	**Бодунова О. М.**
Редактор-коректор	**Грабарчук М. М.**
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	**Завальніцька Д. П.**

Підп. до друку 29.12.2023. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 9.2. Обл.-вид. арк. 9.4.
Тираж 300 пр. Зам. № 1086.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022